
alternatif politika

Volume 11, Issue 2, June 2019

ARTICLES

**The Relationship Among the Cold War, Big Hydraulic Works and Transboundary
Issues and the Legacy of the Cold War**

Ahmet CONKER

Nagorno Karabakh Conflict and the Holistic Analysis of the Intractability
İlhami B. DEĞİRMENCİOĞLU

**Situating Equal Voting Rights and Majority Rule Principle Against the
Epistocratic Challenge**

Ogan YUMLU

**Being Armenian Youth in Today's Turkey: The Identity Perceptions, Resources
and Strategies of Armenian High Schools' Graduates in Istanbul**

Hakan YÜCEL

Critique of the Critics of Giovanni Arrighi's *Adam Smith In Beijing*

Burak GÜREL & Eylem TAYLAN

alternatif politika

Cilt 11, Sayı 2, Haziran 2019

alternative politics

Volume 11, Issue 2, June 2019

alternatif *politika*

EDITORIAL STAFF

Publisher:

Rasim Özgür DÖNMEZ

Editors:

Rasim Özgür DÖNMEZ

Gülçin ERDİ

Editorial Assistant:

Kasım TİMUR

Tuğçe KELLEÇİ

F. Orçun KEÇECİ

Sevil TOĞAY

English Language Editor:

İshak TURAN

EDITORIAL BOARD (in alphabetical order)

Prof.Dr. Aksu Bora (Abant İzzet Baysal Univ.)
Prof.Dr. Berna Turam (Northeastern Univ.)
Prof.Dr. Edward L. Zammit (Malta Univ.)
Prof.Dr. Esra Hatipoğlu (Nişantaşı Univ.)
Prof.Dr. Filiz Başkan (İzmir Ekonomi Univ.)
Prof.Dr. Hamit Coşkun (Abant İzzet Baysal Univ.)
Prof.Dr. Kamer Kasım (Abant İzzet Baysal Univ.)
Prof.Dr. M. Kemal Öke (Abant İzzet Baysal Univ.)
Prof.Dr. Pınar Enneli (Abant İzzet Baysal Univ.)
Prof.Dr. Şule Toktaş (Kadir Has Univ.)
Prof.Dr. Veysel Ayhan (Abant İzzet Baysal Univ.)
Assoc.Prof.Dr. Efe Baştürk (Recep Tayyip Erdoğan Univ.)
Assoc.Prof.Dr. Eugenia Kermeli (Hacettepe Univ.)
Assoc.Prof.Dr. Fatih Konur (Abant İzzet Baysal Univ.)
Assoc.Prof.Dr. İpek Eren (Orta Doğu Teknik Univ.)
Assoc.Prof.Dr. Nilay Ulusoy Onbayrak (Bahçeşehir Univ.)
Assoc.Prof.Dr. Şener Aktürk (Koç Univ.)
Asst.Prof.Dr. Defne Karaosmanoğlu (Kadir Has Univ.)
Atty.Ebru Sargıcı

ADVISORY BOARD (in alphabetical order)

Prof.Dr. Aylin Özman (Hacettepe Univ.)
Prof.Dr. Ayşe Kadioğlu (Sabancı Univ.)
Prof.Dr. Bogdan Szajkowski (The Maria Curie-Skłodowska Univ., Lublin)
Prof.Dr. Bruno S. Sergi (Messina Univ.)
Prof.Dr. Darko Marinkovic (Megatrend University of Applied Sciences)
Prof.Dr. Füsün Arsava (Atılım Univ.)
Prof.Dr. Mithat Sancar (Ankara Univ.)
Prof.Dr. Sibel Kalaycıoğlu (Orta Doğu Teknik Univ.)
Prof.Dr. Tayyar Arı (Uludağ Univ.)
Prof.Dr. Tim Niblock (University of Exeter)
Prof.Dr. Ümit Cizre (İstanbul Şehir Univ.)
Dr. Rubba Salih (University of Exeter)

alternatif politika

Alternatif Politika (Alternative Politics) is an interdisciplinary international journal committed to publishing high-quality research papers in all areas of politics and international relations, as well as papers that cut across other disciplines such as cultural studies, geopolitics, and political economy. The journal's editorial philosophy is to support a pluralistic approach to the political science discipline and debate. The editor particularly welcomes submissions that are inventive in their approach, cross traditional disciplinary boundaries, evaluate the relationship between domestic and international politics, or offer comparative perspectives.

Alternatif Politika is a tri-annual, "open access" scholarly journal and regularly published in February, June and October. It also prepares some special issues during the year. All articles published in this journal are free for everyone to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of its articles. The journal does not have article processing charges or submission charges. The authors are not paid royalties.

The journal accepts submissions by email. Authors can send their articles or book reviews via this e-mail address: alternatifpolitika@gmail.com

Alternatif Politika is abstracted and indexed in: *Worldwide Political Science Abstracts, Scientific Publications Index, Scientific Resources Database, Recent Science Index, Scholarly Journals Index, Directory of Academic Resources, Elite Scientific Journals Archive, Current Index to Scholarly Journals, Digital Journals Database, Academic Papers Database, Contemporary Research Index, EBSCOhost, ProQuest, Index Copernicus, DOAJ (Directory of Open Access Journals), Columbia International Affairs Online (CIAO), ERIH PLUS, CEEOL (Central and Eastern European Online Library), ULAKBİM TR Dizin, SOBIAD (Sosyal Bilimler Atf Dizini), ASOS Index, ACAR Index, İdeal Online, Gesis Sowiport – Portal für Sozialwissenschaften, ResearchBib (Academic Resource Index), DRJI (Directory of Research Journals Indexing), SIS (Scientific Indexing Services), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Scientific World Index, MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals) and Cosmos Impact Factor.*

alternatif politika

Volume 11, Issue 2, June 2019

ARTICLES

The Relationship Among the Cold War, Big Hydraulic Works and Transboundary Issues and the Legacy of the Cold War, Ahmet CONKER, 319-340.

Nagorno Karabakh Conflict and the Holistic Analysis of the Intractability, İlhami B. DEĞİRMENCİOĞLU, 341-374.

Situating Equal Voting Rights and Majority Rule Principle Against the Epistocratic Challenge, Ogan YUMLU, 375-400.

Being Armenian Youth in Today's Turkey: The Identity Perceptions, Resources and Strategies of Armenian High Schools' Graduates in Istanbul, Hakan YÜCEL, 401-429.

Critique of the Critics of Giovanni Arrighi's Adam Smith In Beijing, Burak GÜREL & Eylem TAYLAN, 430-447.

**BÜYÜK HİDROLİK YAPILAR-SOĞUK SAVAŞ-
SINIRAŞAN SU SORUNLARI İLİŞKİSİ VE SOĞUK
SAVAŞ'IN BIRAKTIĞI MİRAS**

**THE RELATIONSHIP AMONG THE COLD WAR, BIG
HYDRAULIC WORKS AND TRANSBOUNDARY ISSUES
AND THE LEGACY OF THE COLD WAR**

Ahmet CONKER*

ÖZ

20. yüzyıl, büyük hidrolik yapıların sayısının tüm dünyada hızla arttığı bir asır olmuştur. Özellikle Soğuk Savaş dönemine denk gelen 1950-80 yılları arasındaki büyük artış dikkati çekmektedir. Bu çalışma, Soğuk Savaş, büyük hidrolik yapılar ve sınıraşan su ilişkileri olguları arasındaki ilişkiyi analiz etmek maksadıyla hazırlanmıştır. Dünyanın farklı coğrafyalarında yer alan sınıraşan su havzalarından elde edilen örneklerden yola çıkarak bu çalışma Soğuk Savaş'ın koşullandığı küresel siyasi bağlamın ve bunun bölgesel yansımalarının bir taraftan büyük hidrolik yapıların artışına uygun politik ortam hazırladığını ve böylelikle sınıraşan su ilişkilerini doğrudan etkilediğini ortaya koyarken; diğer yandan sınıraşan su havzalarındaki hidropolitik dinamikler ve genel siyasi bağlam ilişkisinden hareketle Soğuk Savaş'ın bölgesel yansımalarının kıyıdaş devletler arasındaki su ilişkilerini koşullandığını savunmaktadır. Son, olarak her ne kadar büyük hidrolik yapılar inşa etme motivasyonunun gelişmiş devletlerde gerilediği görülse de Soğuk Savaş döneminde gelişen bu bakış açısının gelişmekte olan

* Arş. Gör. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, aconker@yildiz.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8556-5603>.

* Makale Geliş Tarihi: 26.02.2019
Makale Kabul Tarihi: 10.04.2019

devletlerde halen hâkim bakış açısı olduğu ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Büyük Hidrolik Yapılar, Sınıraşan Su Politikaları.

ABSTRACT

It is no exaggeration to describe the 20th century as the century of the big hydraulic infrastructures. Notably, the number of large dams has proliferated during the period between 1950-80 that corresponds to the Cold War era. This study seeks to analyze the relationship among the Cold War, the large hydraulic works and the transboundary water relations. Gathering empirical evidence from the different transboundary water basins, this study argues that the Cold War influenced large hydraulic works and transboundary water relations in two ways. On the one hand, the Cold War era constituted a conducive political environment for the proliferation of large hydraulic works, and henceforth, it has strongly affected transboundary hydropolitical dynamics. On the other hand, the Cold War has conditioned the regional contexts in which transboundary water relations take place. Finally, the paper also finds that even though the motivation to build large hydraulic works, which is the legacy of the Cold War era, appears to slow down in the developed countries, it is still intact in the developing countries.

Keywords: Cold War, Big Hydraulic Works, Transboundary Water Politics.

GİRİŞ

20. yüzyıldan itibaren su kaynaklarının tüm dünya genelinde artan önemine paralel olarak sınıraşan suların kullanımı ve tahsisine ilişkin sorunlar da uluslararası ilişkilerin bir konusu haline gelmiş, bu su havzalarında havzanın parçası olan kıyıdaş devletler arasındaki çatışma ve işbirliği süreçleri de hidropolitik disiplininin temel araştırma konularından birini oluşturmuştur (Mollinga, 2001: 735). Bu çerçevede hidropolitik kavramı “uluslararası su kaynaklarına ilişkin devletlerarası çatışma ve işbirliği süreçlerinin sistematik analizi” olarak literatürde tanımlanmıştır (Elhance, 1997: 218). Dünya genelinde 276 nehir havzası iki ya da daha fazla devlet tarafından paylaşılmaktadır. Bir

başka ifadeyle bu nehir havzaları sınıraşan nitelikli su kaynaklarıdır. Günümüzde yaklaşık 2,7 milyar insan bu sınıraşan nitelikli nehir havzalarına bağımlı durumdadır (Mirumachi, 2015: 3). Bu bağlamda dünyada yer alan birçok sınıraşan nitelikli yer üstü ve yer altı su havzalarında, bu havzaların parçası olan devletler arasında siyasi sorunlar meydana gelmiştir. Ortadoğu coğrafyası düşünüldüğünde özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Fırat ve Dicle havzası (Kibaroglu ve Ünver, 2006; Kibaroglu, 2016; Kut, 1993), Nil Nehri havzası (Cascio, 2008; Saleh, 2008), Ürdün Nehri havzası (Wolf, 1995; Zeitoun, 2008) gibi sınıraşan nitelikli su havzalarının parçası olan devletler arasında, sınıraşan sular konusu bölgesel ilişkilerin önemli bir parçası haline gelmiştir. Ortadoğu coğrafyasındaki sınıraşan su anlaşmazlıklarına benzer bir biçimde Ortadoğu coğrafyası dışında kalan coğrafyalarda da 20.yüzyıl boyunca benzer süreçlerin yaşandığı görülmektedir. Güneydoğu Asya'nın en önemli su kaynağı olan Mekong Nehri havzasının kullanımı konusunda havzada yer alan devletler arasında büyük siyasi anlaşmazlıklar meydana gelmiştir (Biba, 2012; Hirsch, 2016; Molle vd., 2009) ya da benzer bir değerlendirmeyi Orta Asya'da yer alan sınıraşan su havzaları için de yapmak mümkündür (Sojamo, 2008; Wegerich, 2008).

Sınıraşan nehir havzalarında yaşanan siyasi sorunlara genel olarak bakıldığında özellikle 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren tüm dünya genelinde sayıları hızla artan hidrolik yapıların (barajlar, hidroelektrik santraller, sulama sistemleri, bölgesel su kaynakları kalkınma projeleri vs.) sınıraşan su kontekstlerindeki hidropolitik dinamikleri güçlü bir şekilde etkilediği bir vakıadır.¹ Denilebilir ki, özellikle büyük çaplı hidrolik yapılar sınıraşan su ilişkilerinde kıyıdaş devletler arasındaki temel anlaşmazlık konuları olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek olarak Fırat-Dicle su havzası hidropolitliği düşünüldüğünde havzanın üç kıyıdaş devleti olan Türkiye, Suriye ve Irak'ın hemen hemen aynı dönemlerde Fırat nehri üzerinde başlattıkları büyük baraj ve hidroelektrik santral projeleri, üç ülke arasında konuya dair üçlü müzakerelerin başlaması sonucunu beraberinde getirmiştir.² Suriye hükümetinin Fırat üzerindeki Tabka Barajı'nı tamamlaması 1974 yılında Suriye ile Irak arasında havzadaki ilk diplomatik krizin patlak vermesine neden olmuştur (Bari, 1977). Fırat-Dicle hidropolitliğinde 1980'li yıllara gelindiğinde ise Türkiye tarafından yapımı ilan edilen ve Fırat-Dicle havzasında kapsamlı bir bölgesel su kalkınma projesi olarak tasarlanan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) bir başka önemli dönüm noktasını oluşturmuştur. GAP'ın ilanı ve 1980 ve 1990'lı yıllar boyunca GAP kapsamında

¹ Su Konteksti (waterscape) kavramı son dönemde hidropolitik literatüründe sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Su konteksti kavramı bir su kaynağının fiziksel (hidrolojik, coğrafi, iklimsel vs.) yanı sıra o su kaynağının biçimlendirdiği sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkileri de ifade eder (Conker, 2018: 197).

² Bu dönemde Fırat Nehri üzerinde Türkiye Keban, Suriye Tabka ve Irak Haditha barajlarının yapımına başlamıştır.

Türkiye tarafından yapımına başlanan projeler diğer kıyıdaş devletlerin şiddetli muhalefetiyle karşılaşmıştır. Başta Suriye ve Irak hükümetleri farklı enstrümanları devreye sokarak projeyi durdurma ya da sekteye uğratmaya çalışmışlardır (Daoudy, 2009). Benzer değerlendirmeleri dünyadaki diğer sınıraşan su kaynakları için de yapmak mümkündür. Örneğin, 2010 yılında Mavi Nil üzerinde Etiyopya tarafından yapımına başlanan Büyük Etiyopya Rönesans Barajı'nın Nil Nehri Havzası'ndaki hidropolitik dinamikleri siyasi, hukuki ekonomik ve hidrolojik açılardan güçlü bir şekilde etkileyeceği öngörülmektedir (Salman, 2016; Yihdego vd., 2016; Zhang vd.,2016).

Sınıraşan su havzalarının hidropolitik dinamiklerini doğrudan etkileyen büyük hidrolik yapıların yıllar içerisindeki niceliksel ve niteliksel gelişimine bakıldığında ise, 20 yüzyıl boyunca tüm dünya genelinde büyük hidrolik yapılarda büyük bir artış yaşandığı görülmektedir. Özellikle Soğuk Savaş döneminde denk gelen 1930-1980 arası dönemde tüm dünya genelindeki büyük hidrolik yapıların sayısında ve büyüklüğünde muazzam bir artış dikkati çekmektedir. Soğuk Savaş döneminin 20.yüzyılın büyük bölümünde küresel ve bölgesel siyasi dinamikleri etkileyen en temel faktörlerden biri olduğu olgusu dikkate alındığında, bu çalışmanın temel amacı Soğuk Savaş-büyük hidrolik yapılar ve sınıraşan su sorunları arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Bu kapsamda çalışmanın temel araştırma soruları şu şekilde ortaya konabilir. Soğuk Savaşın siyasi dinamikleri sınıraşan su anlaşmazlıklarını ne ölçüde etkilemiştir? 20. yüzyıl boyunca tüm dünya genelinde büyük ve orta çaplı birçok su yapılarının ve kalkınma projelerinin büyük bir artış göstermesi gerçekliği ışığında, Soğuk Savaş'ın meydana getirdiği siyasi dinamiklerle bu büyük artış arasında bir ilişki var mıdır? Çalışma boyunca bu iki soruya yanıt aranacak ve böylelikle Soğuk Savaş, büyük hidrolik yapılar ve sınıraşan su sorunları arasındaki ilişki analiz edilecektir. Soğuk Savaşın politik dinamikleri ve sınıraşan su ilişkilerine dair gerek uluslararası gerek ulusal literatürde sınırlı düzeyde çalışmalar olduğu görülmektedir. Uluslararası çalışmalara genel olarak bakıldığında hem ABD'nin hem SSCB'nin aralarındaki küresel rekabet bağlamında su kalkınma projelerini küresel etkinliklerini arttırmak ve diğer süper gücün küresel nüfuzunu kısıtlamak maksadıyla bir enstrüman olarak kullandıklarına dair ortaya konmuş çalışmalar bulunmaktadır (Sneddon ve Fox, 2011). Ancak Soğuk Savaşın farklı boyutlarıyla sınıraşan su ilişkilerinin nasıl etkilediğine ilişkin genel bir çerçeve ortaya koyan çalışmaların eksikliği göze çarpmaktadır. Konuya ilişkin ulusal literatürde Soğuk Savaş ve sınıraşan su sorunlarını inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma konuya dair ulusal ve uluslararası akademik literatürde var olan bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Çalışma, 20. yüzyıl boyunca tüm dünya genelindeki farklı vakalar incelendiğinde, Soğuk Savaş'ın meydana getirdiği siyasi bağlamın sınıraşan su sorunları arasındaki ilişkiyi iki farklı boyutla açıklamaktadır.

Konunun birinci boyutu Soğuk Savaş dinamikleri dünyanın birçok bölgesinde devletler arası ilişkileri de doğrudan etkilediği için, Soğuk Savaş döneminde farklı kamplarda konumlanan devletlerin parçası oldukları sınıraşan sular meselelerindeki ilişkileri de bu karşıt konumlanmadan doğrudan etkilenmişlerdir.

Konunun ikinci boyutu ise, Soğuk Savaş'ın koşullandırdığı küresel siyasal bağlam ve hidrolik yapılar arasındaki ilişkidir. Bu çerçevede, makale Soğuk Savaş'ın iki açıdan büyük hidrolik yapıların gelişimine uygun siyasal zemin hazırladığı savunmaktadır. İlk olarak, dünyadaki farklı sınıraşan nitelikli su kontekslerinden elde edilen ampirik kanıtlar ışığında, Soğuk Savaş'ın iki süper gücü Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), büyük hidrolik yapıların ihracını küresel mücadelenin bir enstrümanı olarak görmüşlerdir. Bir başka ifadeyle gerek ABD gerek SSCB bu dönemde gelişmekte olan ülkelere kendi su kalkınma projelerini gerçekleştirebilmeleri için hem teknik hem finansal yardımda bulunmuşlardır. Burada her iki süper gücün de bu yardımlar yoluyla kendi küresel nüfuz alanlarının genişletmek ve diğer süper gücün nüfuz alanlarını sınırlama amacı güttüğü görülmektedir. Konunun ikinci unsuru ise her iki süper gücün de özellikle 20. yüzyılın başından itibaren büyük çaplı su yapılarının inşasını öngören hidrolik misyon paradigmasını temel paradigma olarak kendi topraklarındaki su kaynaklarının azami kullanımını sağlamak amacıyla benimsedikleri görülmektedir. Bu bağlamda her iki süper gücün de kendi hidrolik misyonlarının diğer gelişmekte olan ülkelere empoze etmişlerdir. Bu çerçevede çalışma, büyük çaplı hidrolik yapıların sosyal, ekonomik ve siyasi nedenlerle gelişmekte olan ülkeler tarafından iç ve dış muhalefet ve eleştirilere rağmen halen yapıldığı düşünüldüğünde, kökleri Soğuk Savaş dönemine dayanan bu mirasın halen sınıraşan su ilişkilerini dolaylı olarak etkilediğini savunmaktadır.

Çalışmanın genel yapısı şu şekilde özetlenebilir. Çalışmanın ilk bölümünde, Soğuk Savaş döneminin genel özellikleri ve bu dönemde dünyada sayıları giderek artan büyük ve orta çaplı hidrolik yapılar ve bunların sınıraşan sularda devletler arasındaki ilişkilere olan etkileri bağlamında genel bir çerçeve ortaya konulacaktır. Çalışmanın kalan bölümlerinde Soğuk Savaş, büyük hidrolik yapılar ve sınıraşan sular arasındaki ilişki sorunsalı üç boyutta ele alınacaktır. Bu boyutlar sırasıyla şu şekilde özetlenebilir; i) Soğuk Savaş olgusu ve sınıraşan su sorunlarında genel siyasi düzlemin rolü ilişkisi; ii) Bir enstrüman olarak su kalkınma projelerinin Soğuk Savaş boyunca süper güçlerce kullanımı konusu; iii) Her iki süper güçte de temel paradigma olan hidrolik misyonun gelişmekte olan ülkelere transferi konusu. Çalışmanın bu kısmında her bir boyut farklı örnek olaylar temelinde ayrı bölümler halinde analiz edilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise konuya ilişkin genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. SOĞUK SAVAŞ OLGUSU VE SOĞUK SAVAŞ BOYUNCA SAYILARI ARTAN SU YAPILARI

Dünya siyasi tarihinde 20. yüzyılın yaklaşık 50 yıllık döneminde uluslararası ilişkileri etkileyen Soğuk Savaş kavramı iki süper güç (ABD ve SSCB) arasındaki yüksek düzeyli gerilimli ancak topyekûn bir dünya savaşına evrilmeyen, süper güç devletler arasındaki siyasi ve ideolojik mücadelenin başta silahlanma olmak üzere farklı alanlarda rekabetine dayanan ve yer yer iki süper gücün perde gerisinde yer aldığı sıcak çatışmalara sahne olan dönem olarak tanımlanmaktadır (Dockrill ve Hopkins, 2005: 1). Her ne kadar Soğuk Savaş dönemi boyunca Vietnam ve Afganistan örneklerinde olduğu gibi süper güçlerin doğrudan yer aldığı sıcak çatışma süreçleri olsa dahi, bu döneme Soğuk Savaş denmesinin temel nedeni iki süper güç arasındaki bu siyasi ve ideolojik mücadelenin topyekûn bir dünya savaşına dönüşmemesidir. Bir başka ifade ile iki süper güç arasında bir dünya savaşı bu dönemde patlak vermemiştir. Ancak iki süper güç de dünya genelinde kendi nüfuzlarını arttırabilmek adına bir siyasi mücadele içine girmişlerdir. Bu bağlamda ABD ve SSCB'yi dünyadaki diğer güçlerden ayıran ve kendilerinin süper güç olarak adlandırılmasına neden olan temel faktörler şu şekilde sıralanabilir. Birincisi her iki aktör de küresel düzlemde diğer ülkelere nüfuz edebilme kapasitesine sahiptiler. İkincisi, her iki aktör de kendi ideolojik bloklarında ya nüfuz alanlarında baskın bir siyasi, stratejik ve ekonomik etki kapasitesine sahiptiler. Ve son olarak her iki aktör de diğer aktörlere kıyasla özellikle nükleer silah kapasitesi bakımından çok daha baskın bir askeri kapasiteye sahiptiler (Heywood, 2014: 38). Her ne kadar Soğuk Savaş denilince ilk akla gelen hususlar süper güçlerin kendi ideolojilerini dünyaya yayma ve nüfuz alanlarını genişletme çabası, süper güçler arasındaki bölgesel nitelikli sıcak çatışma süreçleri, iki süper güç arasındaki başta nükleer silahlar, yüksek teknoloji ürünü silahlar, uzay yarışı gibi yüksek teknoloji gerektiren konularda rekabet ve süper güçler arasındaki dönemsel siyasi krizler (Küba Krizi, Berlin Bunalımı vs.) konuları gelse dahi, kalkınma projeleri ve bu bağlamda su kaynakları kalkınma projeleri de süper güçler arasındaki nüfuz mücadelesinin bir parçası haline gelmiştir.

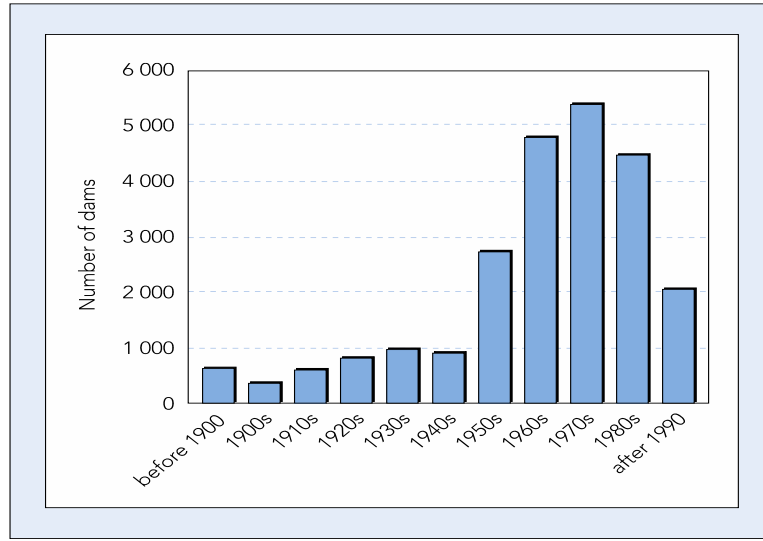
İnsanlık tarihin en eski dönemlerinden bu yana hidrolik yapıların inşasına insanlar ve siyasi otoriteler büyük önem atfetmiştir. Medeniyetlerin gelişmesinde su ve su kaynaklarında farklı maksatlarla (sulama, sel baskınlarının önlenmesi, su arzının sağlanması vs.) inşa edilen su yapıları önemli rol oynamışlardır (Viollet, 2007: 6). İlk başarılı su yapılarının inşası neolitik döneme dek uzanmaktadır. Bu dönemde başta Mezopotamya ve Mısır 'da kurulan ilk büyük uygarlıkların su kaynaklarının kontrolüne büyük önem atfettiği görülmektedir (Mays, 2008: 471). Konuya ilişkin yapılan çalışmalarda antik dönemde kurulan medeniyetlerde otoritenin merkezileşmesinde su kaynaklarının kontrolü maksadıyla inşa edilen su yapılarının önemli bir role sahip olduğu iddia edilmektedir. Bu argümana göre,

su kaynaklarının görece kısıtlı olduğu coğrafyalarda bu kaynakların barajlar, sulama kanalları gibi hidrolik yapılarla kontrol altına alınması zorunlu hale gelmiştir. Bu da beraberinde aynı su kaynağını paylaşan farklı toplulukların iş birliğini zorunlu kılan büyük çaplı projeleri ve merkezi örgütsel yapılanmaları beraberinde ortaya çıkarmıştır (Mitchell, 1973: 532). Wittfogel (1957), antik dönemdeki doğu medeniyetlerini incelediği ünlü *Doğu Despotizmi (Oriental Despotizm)* adlı eserinde bu uygarlıkları “Hidrolik Uygarlıklar” olarak adlandırmıştır.

Her ne kadar insanlık tarihi boyunca su yapıları medeniyetlerin ortaya çıkışında önemli bir role sahip olsa da su kaynaklarında inşa edilen hidrolik yapılardaki niceliksel ve niteliksel artışın 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de başlayan sanayi devrimi sonrasında yaşandığını söylemek mümkündür. Bu dönem sonrasında dünyada hızla artan nüfus, şehirleşme ve ortaya çıkan büyük kentlerin artan su ihtiyaçları, hidroelektrik teknolojisinin gelişimi, suyun endüstride önemli girdilerden biri haline gelmesi, devlet otoritesinin giderek merkezileşmesi gibi faktörlerin etkisiyle devletler sahip oldukları su kaynakları üzerinde büyük çaplı hidrolik yapıların inşasına girişmiş ve bunun neticesinde tüm dünyada su yapılarında gerek niceliksel gerek niteliksel olarak ciddi bir artış meydana gelmiştir (Allouche, 2005:34,35). Bu trendin Soğuk Savaş dönemini de kapsayan 20. yüzyılda zirveye çıktığını söylemek mümkündür. Özellikle dünya genelinde inşa edilen baraj sayılarına baktığımızda 20. yüzyılı “büyük barajlar yüzyılı” olarak adlandırmak mümkündür.³ 1900 yılında dünyadaki toplam büyük baraj sayısı yaklaşık 600 iken, bu sayının 1950 yılına gelindiğinde 5000’e yükseldiğini görmekteyiz. 1950-2000 yılları arasını kapsayan ve Soğuk Savaş’ın bu dönemin önemli bir bölümünü oluşturduğu periyotta bu sayı tam 9 kat artarak 45.000’e ulaşmıştır (Khagram, 2004:5). 20. yüzyıl boyunca özellikle 1940’lı yıllardan itibaren büyük baraj sayısında muazzam bir artış yaşandığı dikkati çekmektedir. Dünya Barajlar Komisyonu tarafından 2000 yılında yayınlanan raporda büyük çaplı baraj sayısında özellikle 1950-1990 yılları arasında büyük bir artış yaşandığı, 1970’li yıllarda yapımı tamamlanan büyük baraj sayısının zirve yaptığı ortaya konulmaktadır. Sadece 1970-75 yılları arasında tüm dünya genelinde 5000 büyük çaplı barajın yapımı tamamlanmıştır (Dünya Barajlar Komisyonu, 2000:9). Aşağıda Dünya Barajlar Komisyonu tarafından yayınlanan figür, büyük çaplı baraj sayısında özellikle Soğuk Savaşın hâkim olduğu döneme denk gelen on yıllardaki büyük artışı ortaya koymaktadır.

³ Baraj yüksekliği 15 metre veya üzerinde olan; ya da baraj yüksekliği 5 metre ile 15 metre arasında olup 3 milyon m³ ya da üzeri su tutabilme kapasitesine sahip olan barajlar büyük baraj olarak tanımlanmaktadır (Uluslararası Büyük Barajlar Komisyonu, 2011: 3).

Şekil.1: Büyük Çaplı Baraj Sayısında 20. Yüzyıl Boyunca Yaşanan Artış

Kaynak: International Commission on Large Dams (Büyük Barajlar Komisyonu), 2000: 9.

Bu çalışma özellikle Soğuk Savaş boyunca su yapılarındaki bu muazzam artışın Soğuk Savaş'ın doğrudan bir ürünü olduğunu önermemektedir. Yukarıda kısaca ortaya konulan faktörler (endüstriyel modernite bağlamında suya olan ihtiyaçtaki artış ve suyun artan önemi, teknolojik gelişmelere paralel olarak insanlığın su kaynakları üzerindeki kontrolünün artması, merkezi otoritelerin giderek artan oranda su kaynakları üzerinde geliştirdikleri kalkınma projeleri vs.) su yapılarındaki bu dönemdeki artışa dair bizlere önemli doneler sunmaktadır.

Ancak tüm bunlar Soğuk Savaş'ın özellikle büyük çaplı su yapılarının tüm dünyaya yayılmasında elverişli bir politik bağlam oluşturduğu ve Soğuk Savaş'ın özellikle sınırışan su kaynaklarında kıyıdaş devletler arasındaki ilişkilerde genel politik düzlem ve kıyıdaş devletler arasındaki su ilişkileri bakımından belirleyici bir rol oynadığı gerçeğinin göz ardı edilmesini gerektirmez. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında Soğuk Savaş'ın getirdiği küresel politik bağlamın nasıl sınırışan su kaynaklarında hidropolitik dinamikleri etkilediği farklı sınırışan su havzalarından örnekler verilmek suretiyle analiz edilecektir.

2. GENEL POLİTİK DÜZLEM VE SOĞUK SAVAŞ İLİŞKİSİ

Sınırışan su ilişkileri kıyıdaş devletler arasındaki ilişkilerden ne ölçüde etkilenmektedir? Ya da kıyıdaş devletler arasındaki sınırışan su meselelerine dair ilişkiler devletlerin genel politik ilişkilerini etkileme kapasitesine sahip midir? Sınırışan su ilişkileri ve aynı kıyıdaş devletler arasındaki diğer bölgesel ilişkiler konusu hidropolitik disiplininin temel araştırma alanlarından biri olmuş ve hidropolitik disiplini bağlamında ortaya konan akademik çalışmaların birçoğunun doğrudan ya da dolaylı konusu olmuş ve sınırışan su ilişkilerinin analizinde temel

analiz unsurlarından biri olmuştur. Konuya dair akademik literatürde farklı bakış açılarının ortaya konduğu söylenebilir. Konuya dair yapılan bazı akademik çalışmalarda sınıraşan su meselelerinde genel olarak işbirliği süreçlerinin çatışma süreçlerine oranla daha sık görüldüğü ortaya konmuştur (Wolf, 1999). Hatta kimi havzalarda ilgili kıyıdaş devletler arasındaki diğer siyasi sorunlara rağmen su konusunda işbirliği süreçlerinin görülebildiği akademik çalışmalarca ortaya konmuştur (Alam, 2002). Ayrıca sınıraşan su sorunlarda kıyıdaş devletler arasındaki diğer sorunların çözümüne de yardımcı olabileceği ve bu bağlamda su konusundaki işbirliği süreçlerinin bir yayılma (*spill over*) etkisi gösterebileceği savunulmuştur (Saddoff ve Grey, 2002). Ancak buna karşın konuya ilişkin yapılan birçok akademik çalışma bir havzada kıyıdaş devletler arasındaki ilişkilerin ilgili devletler arasındaki su ilişkilerindeki çatışma veya işbirliği süreçlerini doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır (Hussein ve Grandi, 2015; Hussein ve Grandi, 2017; Nagheeby ve Warner, 2018; Zeitoun ve Warner 2006). Örneğin su kaynakları açısından dünyadaki en sorunlu yerlerden birisi olan Ortadoğu coğrafyası düşünüldüğünde, Ortadoğu ülkeleri arasındaki sorunlu siyasi ilişkilerin su ilişkilerinde de belirleyici bir role sahip olduğu söylenebilir. Nitekim, ABD'nin 1950'li yıllarda Ürdün Nehri havzasında, Arap ülkeleriyle İsrail arasındaki su konusunda işbirliği konusundaki arabuluculuk çabaları Filistin sorunu bağlamında büyük oranda başarısızlıkla neticelenmiştir. ABD'nin bu bağlamda su konusunda olası işbirliğinin Arap ülkeleri ve İsrail arasındaki diğer sorunların çözümünde de olumlu etki yapabileceği bakış açısı da bu anlamda başarısızlığa uğramıştır (Lowi, 1995). Benzer bir değerlendirme Fırat-Dicle Havzası için de yapılabilir. Havzanın iki kıyıdaş devleti olan Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin genel seyri iki ülkenin başta Fırat ve Dicle havzası olmak üzere parçası oldukları sınıraşan su havzalarındaki çatışma ve işbirliği süreçlerini doğrudan etkilemiştir (Conker, 2014). Konuya dair farklı sınıraşan su havzalarını örnek vaka olarak ele alan yakın zamanda ortaya konan birçok akademik çalışmada su ilişkilerinin meydana geldiği karmaşık politik bağlamın farklı boyutlarıyla irdelenerek ele alınması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Dolayısıyla her ne kadar genel politik düzlem ve sınıraşan su sorunları ilişkisi her bir havzanın kendi dinamikleri çerçevesinde ele alınması gereken bir konu olsa dahi, konuya dair yapılan çalışmalar birçok sınıraşan su havzasında genel politik düzlemin belirleyici bir etkisinin olduğunu bize göstermektedir. Bu nedenle 1945-91 yılları arasında birçok bölgesel anlaşmazlıkta temel siyasi parametrelerden biri olan Soğuk Savaş'ın sınıraşan su ilişkilerini doğrudan etkilediğini söylemek mümkündür. Nitekim sınıraşan su ilişkilerinde Soğuk Savaş'ın ortaya çıkardığı jeopolitik dinamiklerin birçok havzada önemli rol oynadığı görülmektedir (Cascao, 2009: 45; Sneddon ve Fox, 2011: 450).

Örneğin dünyanın en sorunlu su sınıraşan su havzalarından birisi olan Nil

Nehri'nde ABD'nin Mavi Nil'in üst kıyıdaş devleti olan Etiyopya'da 1950'lerin başından itibaren yapmış olduğu etüt çalışmaları bu çerçevede değerlendirilebilir. 1952 yılından itibaren ABD'nin dünya genelinde su kalkınma projelerini yürüten ABD Arazi Islahı Bürosunun (*The US Bureau of Reclamation*) başta Mavi Nil de olmak üzere Etiyopya'da birçok su havzasında etüt çalışmaları yürütmüş bu çerçevede bu ülkeye uzman personelini göndermiştir. ⁴ABD'nin Etiyopya'ya olan bu ilgisini o dönemdeki genel jeopolitik bağlamdan ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu bağlamda Etiyopya ABD için o dönem Soğuk Savaş'ın şekillendirdiği jeopolitik algı açısından şu yönlerden önemliydi. İlk olarak Etiyopya'nın da yer aldığı ve Afrika Boynuzu (*Horn of Africa*) olarak adlandırılan bölge petrol kaynaklarına yakınlığı ve petrol taşımacılığı rotalarına yakınlığı bakımından kritik önemi haizdi. İkinci olarak ABD yardımı 1950'li ve 1960'lı yıllarda kolonyal dönem sonrası Afrika'da ortaya çıkan ve büyük oranda sosyalist nitelikli olan siyasi hareketlerin dizginlenmesinde stratejik bir unsur olarak görülmekteydi. Son olarak Mavi Nil havzanın alt kıyıdaş olan Mısır açısından hayati önemi haizdi. Her ne kadar o dönemde iktidarda olan Cemal Abdülnasır bağlantısızlar hareketinin önemli figürlerinden biri olsa dahi, Mısır'ın askeri ve ekonomik konularda SSCB ile sıkı ilişkileri bulunmaktaydı. Nitekim Mısır'da inşa edilen ve halen Nil Nehri'ndeki en büyük barajlardan biri olan Aswan Barajı da SSCB'nin ekonomik ve teknik desteği sayesinde tamamlanmıştı. Bu dönemde, ABD Ulusal Güvenlik Konseyi Mısır'da Nasır hükümeti üzerindeki baskının arttırılması için Dışişleri Bakanlığı'na Etiyopya'daki su potansiyelinin araştırılması maksadıyla yapılan çalışmaların devam ettirilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir (Sneddon, 2015: 89,90).

Benzer bir değerlendirmeyi Fırat Dicle havzası bağlamında Türkiye-Suriye hidropolitik ilişkileri bağlamında da yapmak mümkündür. Türkiye ile Suriye ilişkilerinin 1990'ların başına dek Soğuk Savaş'ın gölgesinde geçtiği söylenebilir. (Altunışık ve Tür, 2006: 232). "Suriyeli Baas elitlerine göre", Türkiye'nin politikaları başta ABD ve İsrail olmak üzere yabancı güçlerin Ortadoğu'daki amaçlarına hizmet etmekteydi (Muslih, 2005: 113). Türkiye açısından ise üç temel umdesinden birisi Sosyalizm olan Baas milliyetçiliği Ortadoğu'da Sovyet nüfuzunun artmasına neden olmaktaydı.⁵ Nitekim iki ülke arasında yaşanan 1957

⁴ ABD İç İşlerine bağlı olan ABD Arazi Islahı Bürosu'nun 1930 yıllardan itibaren ABD genelinde büyük hidrolik yapıların inşasında önemli rol oynadığı görülmektedir. ABD Arazi Islahı Bürosu, 1950'li yıllardan itibaren de dünya genelinde büyük projelerin inşasında teknik destek sağlamıştır. Çalışmada ABD bağlamında ABD Arazi Islahı Bürosu'nun bu faaliyetlerinden sık sık örnekler verilecektir. Çalışma boyunca ABD Arazi Islahı Büro'suna "Büro" biçiminde atıfta bulunulacaktır.

⁵ Baas ideolojisinin en önemli fikir babalarından olan Michel Eflak Baas ideolojisini üç temel ilke üzerine bina etmektedir. Bu ilkeler Birlik, Özgürlük ve Sosyalizmdir. Burada Birlik kavramıyla kastedilen tüm Arap halklarının tek bir siyasi birlik altına girmesi şeklinde anlaşılmakta ve Baas ideolojisinin temel hedeflerinden birisini oluşturan Pan-Arabizmin fikri temelini oluşturmaktaydı. Özgürlükten kasıt ise Arapların dış güçlerin siyasi, kültürel ve askeri baskılarından bağımsız

siyasi kriz doğrudan Ortadoğu’da bu dönemde yaşanan ABD-SSCB geriliminin bir ürünüdür (Küçükvatan, 2011). Soğuk Savaş bağlamında her iki devletin kurduğu ittifaklar, her iki ülkenin su kaynaklarının gelişimindeki ittifak ilişkilerinde de belirleyici rol oynamıştır. 1950 ve 1960’lı yıllara gelindiğinde her iki ülke de başta Fırat-Dicle havzası olmak üzere büyük çaplı hidrolik projeleri inşa etmeye başlamışlardır. Bu çerçevede Türkiye başta ABD olmak üzere batı bloğundan teknik ve ekonomik yardımlar almıştır. Diğer yandan ise başta ülkede inşa edilen en büyük baraj olan Tabka barajı olmak üzere ortaya konan kalkınma projelerinde SSCB’nin bu dönemde Suriye’ye teknik ve ekonomik yardımları söz konusu olmuştur. Baas rejiminin en önemli siyasi hedeflerinden birisi olan tarımsal kalkınmada büyük ölçekli su yapılarının (barajlar, sulama sistemleri vs.) inşasını öngören Sovyet modelinin 1960’lardan itibaren su kaynaklarının gelişiminde temel model olduğunu söylemek mümkündür (Springborg, 1981: 192).

3. BİR KÜRESEL REKABET ARACI OLARAK BÜYÜK HİDROLİK YAPILAR

Soğuk Savaş boyunca iki süper güç arasında tüm dünya genelinde yaşanan güç ve nüfuz mücadelesinin önemli siyasi enstrümanlarından birisinin de su kalkınma projeleri ve bu çerçevede ortaya konan büyük hidrolik yapılar olduğunu söylemek mümkündür. Gerek ABD gerek SSCB, gelişmekte olan ülkelerin kendi su kaynaklarını geliştirmeleri maksadıyla bu ülkelere ekonomik ve teknik yardımlarda bulunmuşlar, her iki süper güç de bu yardımlara Soğuk Savaş rekabeti çerçevesinde stratejik bir önem atfetmişlerdir. Soğuk Savaş boyunca her iki süper gücün gelişmekte olan ülkelere kendi su kaynaklarında büyük çaplı hidrolik yapıları inşa etmelerine imkân veren teknik ve ekonomik yardımlar küresel, her iki süper gücün küresel ölçekte siyasi, ekonomik ve ideolojik nüfuz alanlarını arttırmada önemli birer araç olmuşlardır.

Konuyu ABD açısından ele aldığımızda hiç kuşkusuz ABD’nin küresel jeopolitik ajandasını liderliğini yaptığı küresel kapitalist genişlemeden ayrı ele almak mümkün değildir. ABD hükümetine göre Asya, Afrika ve diğer “gelişmemiş” bölgeler ekonomik açıdan geri kalmış, siyasi açıdan ise olgunlaşmamış bölgelerdi ve bu durum bu ülkeleri Sovyetler Birliği’nin siyasi, ekonomik ve ideolojik etkisi altına girmelerine açık hale getirmekteydi. Bu çerçevede özellikle ABD Dış İşleri Bakanlığı dünyanın bu “az gelişmiş” bölgelerine yapılan ve bu bölgelerdeki su kaynaklarının geliştirilmesi maksadı

yaşama ilkesini temsil etmekteydi. Son olarak Sosyalizm ise sosyo-ekonomik gelişmenin temel aracı olarak ortaya konmaktaydı (Seale, 1988: 32).

taşıyan teknik ve ekonomik yardımları SSCB ile olan nüfuz mücadelesine bir stratejik silah olarak görmüştür. ABD'nin denizaşırı projelerinde en önemli paya sahip olan kuruluş ABD İç İşleri Bakanlığı bünyesinde kurulmuş olan Arazi Islahı Bürosuydu. 1930'lu yıllarda ABD'de inşa edilen büyük çaplı projelerinin de baş yürütücüsü olan Büro özellikle 1950'li ve 1960'lı yıllarda dünyanın farklı noktalarında büyük çaplı baraj ve sulama projeleri yürütmüştür. Bu dönemde Büro 50'den fazla ülkede aktif projeler yürütmüş, 100'ü aşkın ülkeye de teknik düzeyde yardımda bulunmuştur (Sneddon, 2015: 4). Özellikle Ortadoğu ve Güneydoğu Asya, Büro'nun aktif projeler yürüttüğü en önemli bölgelerdi (Wescoast vd., 1992: 55). Örneğin Büro'nun Güneydoğu Asya'daki 1950'li yıllara dek uzanan faaliyetlerinde Sovyet etkisinin bölgede artması endişesinin önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu bakış açısını o dönemde Saygon'da ABD Bilgilendirme Ofisi'nde görevli olan John Macklin'in Washington'a gizli ibareli gönderdiği memorandumda görmek mümkündür. Macklin gönderdiği memorandumda yaklaşık bir asır boyunca Fransa'nın nüfuzunda kalmış olan bölgede Fransa'nın bölgeden çekilmesi ve yeni bağımsız ulus- devletlerin kurulması sonrasında bölgede siyasi bir boşluk ortaya çıktığı, bunun da bölgeyi Sovyet etkisine açık hale getirdiği ifade edilmektedir. Bu nedenle en başta Güney Vietnam'da bir komünist devrimi engellemek ve Laos ve Kamboçya'yı "kurtarmak" için ABD'nin geniş kapsamlı bir ekonomik yardım programına ihtiyacı vardır. Nitekim bu dönemde ABD Dış İşleri Bakanlığı Büro'dan Aşağı Mekong havzasına en kısa sürede etüt çalışmaları başlatmasını istemiştir (Sneddon, 2012: 573).

Benzer bir değerlendirmeyi SSCB açısından da yapmak mümkündür. Soğuk Savaş dönemindeki küresel nüfuz mücadelesi bağlamında SSCB'nin yönetici elitleri de büyük çaplı hidrolik yapıları SSCB'nin siyasi, ekonomik ve ideolojik nüfuzunun güçlenmesinde stratejik birer araç olarak görmüşlerdir. Özellikle Krushchev döneminde benimsenen "Sosyalizme Barışçıl Geçiş Doktrini" SSCB'nin dış yardımı Soğuk Savaş rekabetinde bir stratejik enstrüman olarak yönetici elitlerce ortaya konmuştur. Bu doktrine göre SSCB, yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelere ekonomik yardımlar vererek bu ülkelerin devlet merkezli endüstriyel gelişimini sağlamasına ve bu ülkelerin dış ticaretlerini büyük oranda komünist blokla yapmalarını sağlayabilir. Bu da kaçınılmaz olarak ilgili ülkeyi sosyalist rotaya yönlendirecektir. Barışçıl Geçiş Doktrinini ortaya koyan Krushchev'e göre eğer bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülkenin dış ticaretinin %40'ı SSCB tarafından elde edilebilirse, o devlet sosyalist bir yapıya zorlanabilirdi (Guan-fu, 1983: 72). Büyük çaplı hidrolik yapıların da ihracını öngören teknoloji projeleri bu çerçevede SSCB tarafından bağımsızlığını yeni elde eden ülkelere ihraç edilmiştir. Bunun en tipik örneği, SSCB'nin teknik ve ekonomik yardımlarıyla yapımı tamamlanan ve halen Nil Nehri havzasındaki en büyük

baraj olan Mısır'da inşa edilen Aswan Barajı'dır (Rubinstein, 1977). Benzer bir biçimde Türkiye'nin de parçası olduğu Fırat nehri üzerinde Suriye SSCB'nin teknik ve ekonomik desteğiyle Fırat Projesini geliştirmiş ve Fırat Nehri üzerindeki en büyük barajlardan biri olan Tabka barajı inşa edilmiştir.

Yukarıda ifade edilen hususları kısaca özetleyecek olursak, büyük çaplı hidrolik yapıların dünya geneline yayılmasında Soğuk Savaş çerçevesinde yaşanan ABD-SSCB rekabetinin önemli rol oynadığı görülmektedir. Ayrıca, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin üzerinden yaklaşık 30 yıl geçmesine rağmen, bu dönemde inşa edilen büyük hidrolik yapıların neredeyse tamamının aktif durumda olduğu ve bu büyük hidrolik yapıların sınıraşan su havzalarının hidropolitik dinamiklerini halen doğrudan etkilediği unutulmamalıdır.

4. HİDROLİK MİSYON PARADİGMASININ SÜPER GÜÇLERDEN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERE TRANSFERİ

Su kaynaklarının gelişimi ve yönetimine dair farklı bakış açıları farklı ve çoğu zaman çatışan çıkarlara sahip aktörlerce ortaya konmuştur. Örneğin birçok ulus-devlet açısından su kaynaklarında büyük çaplı hidrolik yapıların inşası sosyo-ekonomik gelişmede, su güvenliğinin, enerji güvenliğinin ve gıda güvenliğinin sağlanmasında yaşamsal önemi haizdir. Ancak bu görüşe karşın özellikle çevrenin korunması konusunda faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri, aktivistler ya da benzer çıkar grupları özellikle büyük hidrolik yapıların çevreye verdiği zararlara dikkat çekmişler ve bu projelere karşı çıkmaktadır. Günümüzde ülkemiz dahil birçok yerde bu farklı bakış açılarının söylemsel ve ideolojik arka planını oluşturduğu anlaşmazlıkları görmek mümkündür (Bakker, 2007). Bu çerçevede su kaynaklarının gelişimi ve yönetimine dair farklı bakış açılarına ilişkin ünlü İngiliz coğrafyacı Tony Allan (2003) tarafından ortaya konan su kaynaklarının gelişiminde dominant paradigmlar şeklinde niteleyebileceğimiz kavramsal çerçeve konuya dair literatürde genel kabul görmüştür. Tony Allan tarafından ortaya konan kavramsal çerçeveye göre belirli dönemlerde farklı paradigmların baskın olduğu ve global düzeyde kabul gördüğü dönemler mevcuttur. Doğrusal bir süreç içerisinde zaman içinde ilgili baskın paradigmaya karşı paradigmlar ortaya konmuştur (Allan, 2003:9). Bu çerçevede Tony Allan 19. yüzyıldan ikinci yarısından itibaren dünyadaki endüstriyel modernitenin de bir sorunu olarak hidrolik misyon paradigmasının 1970'lere dek geçen sürede başta gelişmiş ülkeler olmak üzere tüm dünyada hâkim paradigma haline geldiğini ortaya koymuştur.

Hidrolik Misyon kavramı, literatürde, devletlerin nüfusun sosyal ve ekonomik gelişmesini sağlamak maksadıyla su kaynakları üzerinde her bir damla suyu değerlendirmek maksadıyla ortaya koydukları geniş çaplı su kalkınma projeleri (barajlar, hidroelektrik santraller, sulama sistemleri vs.) inşa etme arzusu olarak tanımlanmıştır (Wester, 2009: 10). Bu paradigmaya göre denize ya da

okyanuslara herhangi bir biçimde kullanılmadan dökülen her damla su boşa akmış demektir ve bu nedenle bu sular insanlığın faydasına kullanılmalıdır. Aynı zamanda hidrolik misyon, insanlığın doğayı kontrol altına alma motivasyonunun önemli araçlarından bir tanesidir. Bu bakış açısı birçok kez özellikle barajların yapımında karar vericiler tarafından dile getirilmiştir. Hidrolik misyonun bir başka önemli unsuru havza bazında topyekûn kalkınma projelerinin ortaya konmasıdır. Bir başka ifadeyle herhangi bir nehrin ana kolu üzerinde çeşitli hidrolik yapılar yeterli değildir. Havza tüm unsurlarıyla ele alınmalı ve bu çerçevede havzanın yer aldığı bölgenin kalkınmasını sağlayacak bölgesel projeler ortaya konmalıdır (Conker, 2014: 86, 87). Son olarak hidrolik misyon paradigması çerçevesinde büyük çaplı hidrolik yapılar merkezi otoritenin çevrede tesisi açısından önemli birer enstrüman olarak yönetici elitlerce görülür. Ayrıca yine hidrolik misyon bağlamında ortaya konan büyük hidrolik yapılara sembolik bir anlam atfedilir. Bu projeler devletin ve ulusun gelişmişlik düzeyinin bir sembolü olarak yönetici elitlerce lanse edilir (Kaika, 2006; Menga, 2015).

Yukarıda ana hatlarıyla ortaya koyduğumuz Hidrolik Misyon paradigmasının 1930'lu yıllardan itibaren gerek ABD gerek SSCB'de hâkim paradigma olarak benimsendiğini söylemek mümkündür. ABD'de özellikle Roosevelt tarafından ortaya konan Yeni Anlaşma (*New Deal*) döneminde Büro tarafından büyük bir hidrolik misyon başlatılmış ve bu çerçevede Hoover barajı, Boulder Barajı gibi devasa barajlar inşa edilmiştir. Başkan Roosevelt 1935 yılında Boulder Barajı'nın açılış töreninde yaptığı konuşmada bu barajı "insanoğlunun gururla doğayı fethetmesini alkışlaması" olarak niteler (Molle, 2008: 219).

Yine bu dönemde bölgesel gelişmişlik farklarını gidermek maksadıyla su havzalarının tamamının kullanımını öngören bölgesel kalkınma projeleri de Büro tarafından geliştirilmiştir. Tennessee Bölgesindeki su havzalarının geliştirilmesi maksadıyla ortaya konan Tennessee Vadisi Projesi ve bu çerçevede 1933 yılında kurulan Tennessee Vadisi Otoritesi (*Tennessee Valley Authority*) bunun en tipik örneğidir. Bir önceki bölümde de ifade edildiği gibi ABD, Dış İşleri Bakanlığının talepleri ve Büro'nun önderliğinde 1950'li yıllardan itibaren dünya genelinde projeler yürütmüş ve bu çerçevede teknik ve ekonomik destekte bulunmuştur. Ancak burada yalnızca salt bir teknik ya da ekonomik destekten söz edilemez. Tüm bunların ötesinde ilgili alıcı ülkelerin kendi su kaynaklarını geliştirmede ve kendi bürokratik ve idari yapılanmalarını kurmada bir mantalite transferi de söz konusu olmuştur. Bir başka ifade ile hidrolik misyon paradigmasının inşa ettiği bu anlayışın ABD'den alıcı ülkelere transferinden söz etmek mümkündür. Bu çerçevede hidrolik misyon paradigmasının biçimlendirdiği TVA modelinin, bir su havzasının tamamını kapsayan bölgesel kalkınma projelerinde bir model olarak gelişmekte olan ülkelere klonlandığını söylemek mümkündür. TVA modelinin ABD'nin teknik yardımları çerçevesinde Lübnan, Tayland gibi dünyanın farklı

coğrafyalarında Soğuk Savaş boyunca uygulandığını görmekteyiz (Sneddon, 2012: 564; Sneddon ve Fox, 2011: 455). Konuya ilişkin David Elkbadh'ın isabetli bir biçimde belirttiği gibi “Tennessee kelimesi Akdeniz’den Pasifiğe kadar olan kuşakta çok iyi bilinmektedir. Tennessee adı Tennessee Vadisi Otoritesinden dolayı bilinmektedir. Çünkü Tennessee Vadisi Otoritesi’nin ortaya koyduğu esaslar bu bölgelerdeki devletlerin temel sorunlarına çözüm sunmaktadır” (Ekbladh, 2002: 335).

Hidrolik Misyon paradigmasının SSCB’de de hâkim paradigma olarak SSCB’nin su kaynaklarının gelişiminde rol oynadığını söylemek mümkündür. Lenin’den Brejnev’e teknolojik gelişim Sovyet liderler tarafından Rusya’nın geri kalmışlığının temel çözüm aracı olarak görülmüştür. Ayrıca dünyanın diğer yerlerinde benzerlerine rastlanıldığı gibi SSCB’de de teknolojik gelişim ulusun gelişmişlik düzeyinin bir sembolü ve siyasi sistemin meşruiyet aracı olarak görülmüş, büyük hidrolik yapılar da bu bakış açısı çerçevesinde değerlendirilmiştir (Josephson, 1995: 521). SSCB’de ilk büyük çaplı hidrolik yapıların 1930’larda başladığını ve İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden yıllarda da artarak devam ettiğini görmekteyiz. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası “Doğanın Dönüşümü İçin Büyük Stalin Planı” çerçevesinde SSCB’deki yüksek debili Don, Volga, Dinyeper nehirlerinde devasa hidrolik yapılar inşa edilmiştir (Josephson vd., 2013). 1970’li yıllara gelindiğinde SSCB’de yapılan barajların rezervuar göllerinin kapladığı toplam alan 120 000 km²’den fazla durumdaydı, ki bu rakam Türkiye’nin bugünkü yüz ölçümünün yaklaşık %15.3’üne tekabül etmektedir (Mc.Cully, 2001: 17). Yapılan bu devasa hidrolik yapılar Sovyet rejiminin ve halkının ulaştığı gelişmişlik düzeyinin bir sembolü olarak lanse edilmekteydi. Örneğin, 1951 tarihli Don ve Dinyeper nehirlerinde yapılan projelere ilişkin Elektrosila tarafından yayınlanan raporda bu nehirlerde yapılan kanal ve sulama sistemleri “sosyalist hükümetin muazzam büyümesinin açık bir kanıtı, Sovyet halkının barışçıl ve inşa edici emeğinin muazzam bir başarısı” olarak tanımlanmıştır (Josephson, 1995: 535). ABD örneğine benzer bir biçimde tarımsal üretimde ve hidroelektrik kapasitenin geliştirilmesinde büyük hidrolik yapıları önceleyen Sovyet tipi hidrolik misyon Soğuk Savaş boyunca ilgili alıcı devletler tarafından klonlanmıştır.

Yukarıda ifade edildiği üzere hidrolik misyon paradigmasının 1970’li yıllarda itibaren eleştirilmeye başlandığı ve karşıt ya da alternatif paradigmaların su kaynaklarının yönetiminde ortaya konduğu görülmektedir. Bu bağlamda büyük hidrolik yapılar, özellikle çevreye, sosyal dokuya ve kültürel varlıklara olumsuz etkisi bakımından eleştiri konusu olmuş ve bu yapıların inşasına karşı çıkmıştır. Özellikle ulusal ve global düzeyde faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri dünyanın birçok yerinde inşa edilen büyük barajlara karşı kampanyalar organize etmişleridir (Khagram, 2004; Nüsser, 2014). Çalışmanın ilk bölümünde

gösterilen 1 No'lu şekilde de görüldüğü üzere büyük barajların inşasında 1980'li yıllardan başlayarak global düzeyde bir yavaşlama dikkati çekmektedir. Bu yavaşlamanın temel nedeni özellikle su kalkınma projelerini büyük ölçüde tamamlamış endüstriyel devletlerdeki büyük baraj yapımının azalmasından kaynaklanmaktadır. Ancak, henüz su kalkınma potansiyelinin tamamlanmamış gelişmekte olan devletlerde hidrolik misyon paradigmasının temelini oluşturduğu büyük hidrolik yapıları inşa etme motivasyonunun halen hâkim bakış açısı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim son dönemde konuya ilişkin yapılan çalışmalar özellikle gelişmekte olan devletlerde büyük hidrolik yapılar inşa etme motivasyonunun tüm çevresel, kültürel ve sosyal etmenler üzerinden yapılan global, ulusal ve lokal düzeyli muhalif hareketlere rağmen devam ettiğini ortaya koymaktadır (Blomkvist ve Nilsson, 2017; Crow-Miller vd., 2017; Warner vd., 2017).

5. SONUÇ

Bu çalışma Soğuk Savaş döneminin sınıraşan su havzası hidropolitiğine olan etkisini ve günümüze olan yansımalarını incelemektedir. Sınıraşan sular hidropolitiği, Soğuk Savaş ve büyük hidrolik yapıların dünya geneline yayılması olguları arasındaki ilişki çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışma şu sorulara yanıt aramaktadır. Soğuk Savaşın siyasi dinamikleri sınıraşan su anlaşmazlıklarını ne ölçüde etkilemiştir? 20. yüzyıl boyunca tüm dünya genelinde büyük ve orta çaplı birçok su yapılarının ve kalkınma projelerinin büyük bir artış göstermesi gerçekliği ışığında, Soğuk Savaşın meydana getirdiği siyasi dinamiklerle bu büyük artış arasında bir ilişki var mıdır? Dünyanın farklı yerlerindeki sınıraşan su kontekstlerinden elde edilen ampirik veriler ışığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Birincisi, çalışma Soğuk Savaş'ın oluşturduğu küresel siyasi bağlamın özellikle 20 yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük hidrolik yapıların niteliksel ve niceliksel artışında elverişli bir politik bağlam oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda büyük hidrolik yapıların sınıraşan su havzalarındaki hidropolitik dinamikleri üzerindeki belirleyici rolü dikkate alındığında, Soğuk Savaş ile sınıraşan su meseleleri arasında büyük hidrolik yapılar bağlamında dolaylı bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Çalışma bu ilişkiyi iki ana boyutta ele almaktadır. Konun birinci boyutu, Soğuk Savaş boyunca her iki süper güç de gerek kendi nüfuz alanlarını genişletmek gerekse de diğerinin nüfuz alanını kısıtlamak amacıyla diğer alıcı devletlerin kendi su kalkınma projelerini geliştirebilmeleri için teknik ve finansal yardımda bulunmuşlarıdır. Bu çerçevede her iki süper güç de bu yardımları Soğuk Savaş mücadelesinde stratejik bir enstrüman olarak görmüşlerdir. Konunun ikinci boyutu ise, her iki süper güç tarafından kendi su kalkınma projelerinin geliştirilmesinde hâkim paradigma

olarak ortaya konan hidrolik misyon paradigması süper güçlerden alıcı devletlere geçmiştir. Hidrolik misyon paradigması bu devletler tarafından da benimsenmiş ve bu devletlerin kurdukları su bürokrasilerinin de temel bakış açısını meydana getirmiştir.

İkincisi, sınıraşan su ilişkilerinde, ilgili su havasında yer alan devletlerin aralarındaki diğer siyasi ilişkilerle bu devletleri su ilişkileri arasındaki etkileşim düşünüldüğünde, Soğuk Savaş'ın belirlediği küresel politik bağlamın ve bunun bölgesel ilişkilerdeki yansımalarının Soğuk Savaş dönemindeki kıyıdaş devletler arasındaki su ilişkilerini de doğrudan etkilediği görülmektedir. Bu çerçevede, Soğuk Savaş dönemine denk gelen su ilişkilerinde, Soğuk Savaş'ın birçok sınıraşan su sorununda önemli bir parametre olarak kıyıdaş devletler arasındaki ilişkileri etkilediği görülmektedir. Ayrıca, Soğuk Savaş bağlamında kurulan siyasi angajmanlar, ilgili devletin kendi su kalkınma projelerini geliştirme bağlamında almış olduğu teknik ve ekonomik yardımlar noktasında da belirleyici rol oynamıştır.

Üçüncüsü, her ne kadar Soğuk Savaş yaklaşık 30 yıl önce sona ermiş olsa da Soğuk Savaş'ın sınıraşan su meselelerine bıraktığı miras etkisini sürdürmektedir. Soğuk Savaş döneminde sayıları hızla artan büyük hidrolik yapıların tamamına yakını halen aktif olarak kullanılmakta ve ilgili su kontekstindeki hidropolitik ilişkileri bu büyük hidrolik yapılar etkilemeye devam etmektedir. Ayrıca 20. yüzyıl başında başta ABD ve SSCB olmak üzere gelişmiş devletlerin kendi su kalkınma projelerinde hâkim paradigma olan hidrolik misyon, halen gelişmekte olan ve su kalkınma projelerini henüz tamamlayamamış olan ülkelerde etkinliğini sürdürmektedir. Ayrıca, Çin örneğinde görüldüğü gibi bölgesel ya da küresel çapta belirli etki kapasitesine sahip olan devletlerin su kalkınma projeleri de dahil olmak üzere gelişmekte olan ülkelere yapmış oldukları altyapı yardımlarının ilgili devletlerce birer stratejik araç olarak ortaya konduğu görülmektedir. Bu bağlamda yukarıda Soğuk Savaş özelinde anlatılan siyasi dinamiklere benzer dinamiklerin halen güncelliğini koruduğu söylenebilir. Son olarak, bu çalışmayla bağlantılı olarak Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında gelişmiş devletlerde su kaynakları yönetimi bağlamında ortaya konan hidrolik misyon ve alternatif paradigmaların birer global norm haline gelmesinde ve diğer gelişmekte olan devletlere transferinde siyasal bağlamın rolü nedir? Bu normların oluşumunda ve transferinde hangi faktörler etkili olmuştur? Bu sorular bu çalışmanın sınırlarını aşmakta ise de gelecekte bu konulara dair akademik çalışmalar yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Alam, Z. Undala (2002), "Questioning the Water Wars Rationale: A Case Study of the Indus Waters Treaty", *The Geographical Journal*, 168 (4): 341-353.

Allan, Tony (2003), "IWRM/IWRAM: a new sanctioned discourse", *Occasional Paper*, 50: 1-27.

Allouche, Jeremy (2005), *Water nationalism: An explanation of the past and present conflicts in Central Asia, the Middle East and the Indian Subcontinent?* (Doktora Tezi: Universite' de Geneve).

Altunisik, Meliha Benli ve Özlem Tür (2006), "From Distant Neighbours to Partners? Changing Syrian-Turkish Relations", *Securiy Dialogue*, 37 (2): 229-248.

Bari, Zohurul (1977), "Syrian-Iraqi Dispute Over the Euphrates Waters", *International Studies*, 16 (2): 227-244.

Bakker, Karen (2007), "The 'Commons' Versus the 'Commodity': Alter-globalization, Anti-privatization and the Human Right to Water in the Global South", *Antipode*, 39 (3): 430-455.

Biba, Sebastian (2012), "China's Continuous Dam-building on the Mekong River", *Journal of Contemporary Asia*, 42 (4): 603-628.

Blomkvist, Pär ve David Nilsson (2017), "On the Need for System Alignment in Large Water Infrastructure: Understanding Infrastructure Dynamics in Nairobi, Kenya", *Water Alternatives*, 10 (2): 283-302.

Cascao, Ana (2009), *Political Economy of Water Resources Management and Allocation in the Eastern Nile Basin* (Doktora Tezi: King's College London).

Cascao, Ana (2008), "Ethiopia-Challenges to Egyptian Hegemony in the Nile Basin", *Water Policy*, 10 (Supplement 2): 13-28.

Conker, Ahmet (2014), *An enhanced notion of power for inter-state and transnational hydropolitics: an analysis of Turkish-Syrian water relations and the Ilisu Dam conflict between the opponents and proponents of the Dam* (Doktora Tezi: University of East Anglia, Norwich).

Conker, Ahmet (2018), "Arap Baharı Sonrası Fırat-Dicle Su Konteksinde Yaşanan 'Hidro-Kaosu' Anlamak", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (1): 193-217.

Crow-Miller, Britt, Michael Webber ve François Molle (2017), "The (Re) turn to Infrastructure for Water Management?", *Water Alternatives*, 10 (2): 195-207.

Daoudy, Marwa (2009), "Asymmetric Power: Negotiating Water in the Euphrates and Tigris", *International Negotiation*, 14 (2): 361-391.

Dockrill, Michael L ve Michael F. Hopkins (2005), *The Cold War 1945-91*, Second Edition (New York: Palgrave Macmillan).

Dünya Barajlar Komisyonu (2000), *Dams and Development: A Framework for Decision Making*, http://internationalrivers.org/sites/default/files/attached-files/world_commission_on_dams_final_report.pdf.

Ekbladh, David (2002), "'Mr. TVA': Grass-Roots Development, David Lilienthal, and the Rise and Fall of the Tennessee Valley Authority as a Symbol for U.S. Overseas Development, 1933-1973", *Diplomatic History*, 26 (3): 335-374.

Elhance, Arun P. (1997), "Conflict and Cooperation over Water in the Aral Sea Basin", *Studies in Conflict & Terrorism*, 20 (2): 207-218.

Guan-fu, Gu (1983), "Soviet Aid to the Third World, an Analysis of its Strategy", *Soviet Studies*, 35 (1): 71-89.

Heywood, Andrew (2014), *Global politics* (Basingstoke: Palgrave Macmillan).

Hirsch, Philip (2016), "The shifting regional geopolitics of Mekong dams", *Political Geography*, 51: 63-74.

Hussein, Hussam ve Mattia Grandi (2015), "Contexts Matter: A Hydropolitical Analysis of Blue Nile and Yarmouk River Basins", Fayyad, Manar, Serena Sandri, Matthias Weiter ve Dimitrios Zikos (Der.), *Social Water Studies in the Arab Region: State of the Art and Perspectives* (Berlin: SLE): 159-177.

Hussein, Hussam ve Mattia Grandi (2017), "Dynamic political contexts and power asymmetries: the cases of the Blue Nile and the Yarmouk Rivers", *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 17 (6): 795-814.

Josephson, Paul, Nicolai Dronin, Ruben Mnatsakanian, Aleh Cherp, Dmitry Efremenko ve Vladislav Larin (2013), *An Environmental History of Russia* (New York: Cambridge University Press).

Josephson, Paul R. (1995), "'Projects of the Century' in Soviet History: Large-Scale Technologies from Lenin to Gorbachev", *Technology and Culture*, 36 (3): 519-559.

Kaika, Maria (2006), "Dams as Symbols of Modernization: The Urbanization of Nature Between Geographical Imagination and Materiality", *Annals of the*

Association of American Geographers, 96 (2): 276-301.

Khagram, Sanjeev (2004), *Dams and Development: Transnational Struggle for Water and Power* (Londra: Cornell University Press).

Kibaroğlu, Ayşegül ve Olcay Ünver (2006), “Fırat ve Dicle’de İşbirliği İçin Yeni Açılımlar”, *Stratejik Analiz*, 80: 32-45.

Kibaroğlu, Ayşegül (2016), “Turkey-Syria Water Relations: Institutional Development and Political Confrontation in the Euphrates and Tigris Region”, *Hinnebusch, Raymond ve Özlem Tür (Der.), Turkey-Syria Relations: Between Enmity and Amity* (New York: Routledge): 145-157.

Kut, Gün (1993), “Burning Waters: The Hydropolitics of the Euphrates and Tigris”, *New Perspectives on Turkey*, 9: 1-17.

Küçükvatan, Mahir (2011), “Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11 (23): 73-91.

Lowi, Miriam R. (1995), *Water and Power: The Politics of a Scarce Resource in the Jordan River Basin* (Cambridge: Cambridge University Press).

Mays, Larry W. (2008), “A very brief history of hydraulic technology during antiquity”, *Environmental Fluid Mechanics*, 8 (5): 471-484.

Mc.Cully, Patrick (2001), *Silenced Rivers: The Ecology and Politics of Large Dams* (Londra: ZED Books).

Menga, Filippo (2015), “Building a Nation Through a Dam: The Case of Rogun in Tajikistan”, *Nationalities Papers*, 43 (3): 479-494.

Mirumachi, Naho (2015), *Transboundary Water Politics in the Developing World* (Londra: Routledge).

Mitchell, William P. (1973), “The Hydraulic Hypothesis: A Reappraisal”, *Curent Anthropology* 14 (5): 532-534.

Molle, Francois (2008), “Why Enough Is Never Enough: The Societal Determinants of River Basin Closure”, *International Journal of Water Resources Development*, 24 (2): 217-226.

Molle, Francois, Tira Foran ve Philippe Floch (2009), “Introduction: Changing Waterscapes in the Mekong Region – Historical Background and Context”, *François Molle, Tira Foran ve Mira Kakonen (Der.), Contested Waterscapes in the Mekong Region: Hydropower, Livelihoods, Governance* (Londra: Earthscan): 1-19.

Mollinga, Peter (2001), "Water and Politics: Levels, Rational Choice and South Indian Canal Irrigation", *Futures* 33 (8-9): 733-752.

Muslih, Muhammad (2005), "Syria and Turkey: Uneasy Relations", Barkey, Henri J. (Der.), *Reluctant Neighbor* (Washington: United States Institute of Peace): 113-130.

Nagheeb, Mohsen ve Jeroen Warner (2018), "The Geopolitical Overlay of the Hydropolitics of the Harirud River Basin", *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 18 (6): 839-860.

Nüsser, Marcus (2014), "Technological Hydroscares in Asia: The Large Dams Debate Reconsidered", Nüsser, Marcus (Der.), *Large Dams in Asia: Contested Environments between Technological Hydroscares and Social Resistance* (Heidelberg: Springer): 1-14.

Rubinstein, Alvin Z. (1977), *Red Star on the Nile: The Soviet-Egyptian Influence Relationship Since the June War* (New Jersey: Princeton University Press).

Saddoff, Claudia ve David Grey (2002), "Beyond the River: The Benefits of Cooperation on International Rivers", *Water Policy*, 4: 389-403.

Saleh, M.K. Saleh (2008), "Hydro-hegemony in the Nile Basin: a Sudanese Perspective", *Water Policy*, 10 (Supplement 2): 29-49.

Salman, Salman M. A. (2016), "The Grand Ethiopian Renaissance Dam: the road to the declaration of principles and the Khartoum document", *Water International*, 41 (4): 512-527.

Seale, Patrick (1995), *Asad: The Struggle for the Middle East* (Londra: I.B Tauris).

Sneddon, Chris (2012), "The 'Sinew of Development': Cold War Geopolitics, Technical Expertise, and Water Resource Development in Southeast Asia, 1954–1975", *Social Studies of Science*, 42 (4): 564-590.

Sneddon, Chris ve Coleen Fox (2011), "The Cold War, the US Bureau of Reclamation, and the Technopolitics of River Basin Development, 1950–1970", *Political Geography*, 30 (8): 450-460.

Sneddon, Chris (2015), *Concrete Revolution: Large Dams, Cold War Geopolitics, and the US Bureau of Reclamation* (Chicago: University of Chicago Press).

Sojamo, Suvi (2008), "Illustrating Co-existing Conflict and Cooperation in the Aral Sea Basin with TWINS Approach", *Water & Development Publications*, 75-88.

Springborg, Robert (1981), *Baathism in Practice: Agriculture, Politics, and*

Political Culture in Syria and Iraq”, *Middle Eastern Studies*, 17 (2): 191-209.

Uluslararası Büyük Barajlar Komisyonu (2011), *Constitution Statuts* (Paris: ICOLD).

Viollet, Pierre-Louis (2007), *Water Engineering in Ancient Civilizations: 5,000 Years of History*: (Boca Raton: CRC Press) (Çev. Forest M.Holly Jr.).

Warner, Jeroen , Jamie Hoogesteger ve Juan Pablo Hidalgo (2017), “Old wine in new bottles: The adaptive capacity of the hydraulic mission in Ecuador”, *Water Alternatives*, 10 (2): 332-340.

Wegerich, Kai (2008), “Hydro-hegemony in the Amu Darya Basin”, *Water Policy*, 10 (Supplement 2): 71-88.

Wescoat, James , Roger Smith ve David Schaad (1992), “Visits to the U.S. Bureau of Reclamation from South Asia and the Middle East, 1946–1990: An indicator of changing international programs and politics”, *Irrigation and Drainage Systems*, 6 (1): 55-67.

Wester, Philippus (2009), “Capturing the Waters: The Hydraulic Mission in the Lerma–Chapala Basin, Mexico (1876–1976)”, *Water History*, 1 (1): 9-29.

Wittfogel, Karl (1957), *Oriental Despotism : A Comparative Study of Total Power* (New Haven: The Yale University Press).

Wolf, Aaron T. (1995), *Hydropolitics Along the Jordan River* (Tokyo: United Nations University Press).

Wolf, Aaron T. (1999), “The Transboundary Freshwater Dispute Database Project. *Water International*”, *Water International*, 24 (2): 160-163.

Yihdego, Zeray, Alistair Rieu-Clarke ve Ana Elisa Cascão (2016), “How has the Grand Ethiopian Renaissance Dam changed the legal, political, economic and scientific dynamics in the Nile Basin?”, *Water International*, 41 (4): 503-511.

Zeitoun, Mark (2008), *Power and Water in the Middle East: The Hidden Politics of the Palestinian-Israeli Water Conflict* (Londra: IB Tauris).

Zeitoun, Mark ve Jeroen Warner (2006), “Hydro-Hegemony-a Framework for Analysis of Trans-boundary Water Conflict”, *Water Policy*, 8: 435-460.

Zhang, Ying, Solomon Tassew Erkyihum ve Paul Block (2016), “Filling the GERD: Evaluating Hydroclimatic Variability and Impoundment Strategies for Blue Nile Riparian Countries”, *Water International*, 41 (4): 593-610.

NAGORNO KARABAKH CONFLICT AND THE HOLISTIC ANALYSIS OF THE INTRACTABILITY

DAĞLIK KARABAĞ ÇATIŞMASI VE ÇÖZÜMSÜZLÜĞÜN BÜTÜNCÜL ANALİZİ

İlhami B. DEĞİRMENCİOĞLU*

ABSTRACT

The Nagorno Karabakh Conflict turned into an “intractable” conflict since the parties did not compromise despite the long-lasting efforts of the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). The realist approaches, which dominate the Conflict Analysis and Resolution (CAR) field, cannot fully explain the complex dynamics of the intractable conflicts due to their power-oriented logic focusing on the system-level analysis. The evolving constructivist literature could not abundantly engage in CAR field despite it contains useful insights for the conflict analysis. This study assumes that the dynamics of the intractability can be explored by examining the mutual constitution of the material and ideational factors by considering the interplays at the unit-regional, and system levels. In this regard, this study aspires to develop an analytical approach by enhancing the analytical framework of the Regional Security Complex Theory (RSCT), which enables the integrated use of the realist and constructivist assumptions and the conduct of the analysis at all levels, with the constructivist assumptions and contribute to constructivist research in CAR field. In the light of the case study, this work proposes an analytical framework, which conducts the analysis of the intractability in a nonlinear way

* Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniv., İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ibdegirmencioğlu@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1141-858X>.

* Makale Geliş Tarihi: 08.09.2018
Makale Kabul Tarihi: 06.03.2019

and rests on the inference that material and ideational factors generate different effects on the protraction at various levels.

Keywords: Intractability, Conflict Dynamics, Conflict Resolution, Karabakh Conflict, Constructivism.

ÖZ

Dağlık Karabağ Çatışması, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)'nin yıllardır devam eden çabalarına rağmen tarafların anlaşamaması nedeniyle çözümsüz bir çatışmaya dönüşmüştür. Çatışma Analizi ve Çözümü (ÇAÇ) alanında yaygın olan gerçekçi yaklaşımlar, “çözümsüzlüğün” nedenlerini güç odaklı mantıkları ve sistem seviyesine odaklanmaları nedeniyle tam olarak açıklayamamaktadırlar. Son yıllarda gittikçe gelişen inşacı teori ise ÇAÇ alanında oldukça önemli öngörüler içermesine rağmen bahse konu alana henüz yeterli seviyede katkı sağlayamamıştır. “Çözümsüzlüğe” yol açan dinamiklerinin; çatışmaların nedeni olan maddesel ve düşünsel etkenlerin birbirlerine olan etkilerinin bütüncül bir yaklaşımla; sistem, bölge ve aktör analiz seviyeleri dikkate alınarak incelenmesi suretiyle belirlenebileceği öngörülmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, gerçekçi ve inşacı yaklaşımları birlikte kullanmaya imkân veren Bölgesel Güvenlik Kompleksleri Teorisinin tüm analiz seviyelerini esas alan analitik çerçevesinin, inşacı öngörüler ile zenginleştirilerek “çözümsüzlüğün” analizinde kullanılabilecek bir analitik yaklaşım geliştirmek ve ÇAÇ alanındaki inşacı araştırmalara katkı sunmaktır. Vaka analizi ışığında, çözümsüzlüğün analizinde doğrusal olmayan bir yöntemi esas alan; maddesel ve düşünsel etkenlerin çözümsüzlüğe farklı seviyelerde farklı tesirler yaptığı tespitlerine dayanan bir analitik yaklaşım sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çözümsüzlük, Çatışma Dinamikleri, Çatışma Çözümleme, Dağlık Karabağ Çatışması, Konstrüktivizm.

INTRODUCTION

Following the collapse of the Soviet Union, Azerbaijan and Armenia engaged in a full-fledged war in 1992. After the ceasefire agreement signed in 1994,

parties could not compromise to sign a peace agreement due to the conflicting interests. The risk of a renewed war, which may spill over in the South Caucasus, is still present and could generate significant consequences.

Today, the situation is neither peace nor war. Because neither of the parties is prepared to cede ground to the other, an impasse persists. Therefore, Nagorno-Karabakh is called an archetypical intractable conflict (Crocker, Hampson and Aall 2004; Zartman, 2005). Intractable conflicts are regarded as complicated, involving win-lose issues and not existing “zone of possible agreement.” According to Coleman (2000: 429), intractable conflicts are “recalcitrant, intense, deadlocked, and extremely difficult to resolve.”

The present conflict literature can be classified under three broad categories: a. rationalist (realist) approaches, b. psychological theories, c. postmodern explanations. Among these, realist approaches dominate the literature and; after the end of the Cold War; other approaches started to develop gradually.¹

Conflict and war are the central themes in IR and the leading realist perspectives define them as the natural consequences of anarchy and struggle for security and power (Jackson, 2009: 173). Thus, they tend to make power and interest-centric explanations (Wendt, 1999: 93). As Coleman (2006: 542) underlines, the proponents of realism see intractable conflicts “as ‘real conflicts’ of interest and power, which exist objectively due to scarcities in the world and are only exacerbated by such psychological phenomenon as fear, mistrust, and misperception.”

Due to this logic, rationalist and positivist approaches provide limited insights into the conflict analysis and their resolution. Their major weaknesses are regarded as in the followings: a. they ignore the ideational factors influencing material decisions, b. they have narrow scope concerning the causes of the conflicts, c. they provide limited insights into the “genuine conflict resolution or transformation” (Jackson, 2009: 173), d. they fail to examine the agent-structure relationships, e. they either downplay or ignore regional level (Buzan and Wæver, 2003:28).

On the other hand, the evaluation of constructivism in IR offers powerful insights and analytical frameworks for the analysis of the root causes. According to the constructivist perspectives, “*intractable conflicts, then, are less the result of scarce resources, incendiary actions of parties, or struggles for limited positions of power than they are a sense of reality, created and maintained through a long-term process of meaning making through social interaction*” (Coleman, 2006: 545).

¹ According to Coleman (2006: 542), there are five major paradigms employed in the field: realism, human relations, pathology, postmodernism, and systems. Except for realism, other paradigms focus generally on the cognitive issues.

In this sense, constructivist understanding enables us to study the social context and culture as well as to analyze the identity formation and structure-agent construction. Their study is utmost of importance to recognize underlying factors in the construction of conflict. Because, the investigation of the social and cultural contexts will allow us to identify and understand constitutive effects of cultural products, such as myths, symbols, beliefs and discourses in the construction of agent, interests, and motivations. Furthermore, we can elucidate the decisive role of elites in the manipulation of the ideational factors to mobilize the masses in conflictual processes.² Finally, the constructivist account of the identity construction can reveal the role of the particular identities in the formation and sustainment of the conflict. Therefore, the constructivist accounts are promising to “*capture certain features of intractable conflicts in international politics that are less obviously accounted for by other explanations*” (Wendt, 1999: 277).

Developing and employing a constructivist concept can contribute to filling the gap in the literature of Conflict Analysis and Resolution (CAR). As other scholars also underlined, the review of the existing constructivist studies discloses that they are less concerned with the analysis of the conflicts (Jackson 2009: 177, 182). Therefore, this study aspires to advance the constructivist research by devising a holistic concept that combines material and ideational factors in the analysis to cope with the complexity of the intractable conflicts. Such an attempt might help us to develop an IR-based conflict analysis approach. In this sense, Regional Security Complex Theory (RSCT)³ fits perfectly and offers the most suitable analytical framework that can be beneficial for the development of such a concept.

There are many other reasons to use RSCT. First, its regional focus offers more insights to identify conflict dynamics that are usually initiated by interactions occurred at the regional level. Second, its interconnection the global level with the unit level provides more analytical power (Buzan and Wæver, 2003:27). Third, its focus on the territoriality of the ideational factors, such as fears and enmity, enables us to better comprehend the construction of the regional security dynamics. Fourth, its “regional clusters” logic serves in capturing the essence of the security dilemma, securitization and balancing behaviors (Buzan and Wæver, 2003:44, 45).

Besides these reasons, RSCT allows us to combine different ontologies and conduct analysis at various levels. Because RSCT uses (neo)realist assumptions to analyze systemic effects on the region and unit while it refers to the constructivist

² “*ethno-nationalist elites reconstructed existing group identities into hostile, dehumanized and threatening oppositions, defining their group’s interests in zero-sum ethnic terms.*” (Jackson, 2009: 178).

³ Regional Security Complex Theory is advanced by Barry Buzan and Ole Waever in their 2003 book “Regions and Powers: The Structure of International Security.”

assumptions to explore the particular relationship of amity and enmity as well as the construction of fears within a region. In this context, Buzan and Wæver (2003:51) suggest the following analytical framework to analyze the securitization process and security constellation in a security complex.

- a. Domestically generated vulnerabilities,⁴
- b. State-to-state relations,
- c. The region's interaction with neighboring regions,
- d. The role of global powers in the region.

This analytical framework is suitable for the conflict analysis.⁵ Because, it allows us to analyze the domestic, regional and systemic conflict dynamics simultaneously that enables us to better identify the nonlinear effects of material and ideational factors on the intractability. In this regard, RSCT will also be useful to, first, explain the effects of system level interactions on the present stalemate (variable d), second, recognize the impacts of the regional interplays on the protraction (variable b and c), third, analyze the role of the domestic factors (variable a), such as unit-level culture, identity construction, fears, and enmity in the formation of the causes and operation of the conflict drivers.

Moreover, the framework of RSCT also fits the analytical framework of the intractable conflicts suggested by Coleman. He (2006, 534-537) depicts characteristics of the intractable conflicts under the following categories: a. Context (historical dominance and injustice, instability and anarchy), b. Issues (human and social polarities, symbolism and ideology), c. Relations (inescapable, destructive relations, oppositional group identities, internal dynamics), d. Processes (intense emotionality, malignant social processes, pervasiveness, and complexity), and e. Outcomes (protracted trauma, normalization of hostilities). As it will be inferred, Coleman's framework refers to many ideational factors, thus, it needs constructivist perspectives to conduct a detailed analysis under each category.

Contrary to the method used by the most CAR theories, which usually focus on the certain aspects of the problems and conduct analysis at the domestic or system levels, the integration of the levels and factors (material and ideational) will also help us to capture the true dynamics of the intractability.⁶ As Jackson underlined (2009: 182), investigation of all elements under the framework of

⁴ "The specific vulnerability of a state defines the kind of security fears it has and sometimes makes another state or group of states a structural threat even if it or they have no hostile intentions." (Buzan and Wæver, 2003: 51).

⁵ RSCT proposes that "conflict stems from factors indigenous to the region" (Buzan and Wæver, 2003: 47).

⁶ "It is thus not enough to look at the distribution of power in order to predict the patterns of conflict... Historical hatreds and friendships, as well as specific issues that trigger conflict or cooperation, take part in the formation of an overall constellation of fears, threats, and friendships that define an RSC." (Buzan and Wæver, 2003: 50).

RSCT will offer “*a comprehensive and richly textured understanding of conflict, which in turn is a necessary initial step in conceptualizing conflict resolution.*” Thus, the application of RSCT to conflict analysis will also contribute to the development of IR-based conflict analysis theory that is not isolated from the societal factors.

Before moving to the next section, we also need to study briefly the fundamental constructivist concepts of identity formation and culture of anarchy. Wendt (1999: 198, 224) defines four kinds of identity to analyze the culture of anarchy: a. corporate, b. type, c. role, and d. collective.⁷ When corporate/type identity interacts with another corporate/type identity from a different social context, both identities undertake or attribute different “role identities,” such as “friend,” “rival,” and “enemy.” Thus, one should figure out the identity layout in a region to understand the scope, content, and quality of the interplays and the effects identities on the intractability.

Akin to the role of the identity, the type of the existing culture of anarchy is also a determining factor to analyze the security constellations of the actors that determine the cooperation or conflict. Wendt defines three types of the culture of anarchy: Hobbesian, Lockean, and Kantian. They have different logic of cooperation based on the prevailing role identities-enemy, rival, friend (Wendt 1999: 247). The degree and type of internalization of the culture is the key factor of analysis.⁸

Bearing in mind the analytical framework of RSCT and insights of constructivism, in the next section, I will briefly outline the aspects of the Nagorno-Karabakh Conflict (NKC). Then, I will strive to define the interplays and security constellations of the stakeholders by investigating the domestic setting in Armenia and Azerbaijan, the interests and policies of the regional actors (Turkey, Iran, and Russia) and the intervention of the external powers (the USA and EU) in the second section.

In the third section, I aspire to figure out the underlying dynamics of the protraction arising from the interplays at various levels. In this context, I will study the identity conflict between Armenia and Azerbaijan as well as the effect of the regional culture and the drivers of the interplays among conflicting parties and other regional actors (Turkey, Iran, and Russia). Thereafter, I will examine the effects of the external penetration on the polarization of the region and side effect on the protraction.

⁷ “*Personal/corporate identity is a site or platform for other identities. Type identity is a social category and corresponds to regime types or forms of state. Role identities are not based on intrinsic properties and as such exist only in relation to others. Collective identity is a distinct combination of role and type identities.*” (cited in Wendt, 1999: 225, 227, 229).

⁸ Type of internalization: by coercion or by interest or by belief in legitimacy (Wendt, 1999: 266).

In the fourth section, I will analyze the inferences from the case study with respect to the framework of RSCT to explain the domestic, regional and systemic dynamics protracting the conflict. Finally, I will outline a holistic analytical framework that can help to analyze intractable conflicts and contribute to the constructivist research in CAR field.

1. ASPECTS OF THE CONFLICT

A Brief Outline of the present Situation

The area of conflict locates in the South Caucasus and encompasses the Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast (NKAO) and the western part of Azerbaijan. In the epicenter of conflict stays the small enclave Nagorno Karabakh. Karabakh is a geographic region extending from highlands of the Lesser Caucasus down to the lowlands between the Kura and Aras rivers (Karakoç, 2011:1004). It covers 4.800 km² (5.1 % of Azerbaijan's territory) (Figure 1).

Figure.1: The Area of Conflict and Conflict Parties

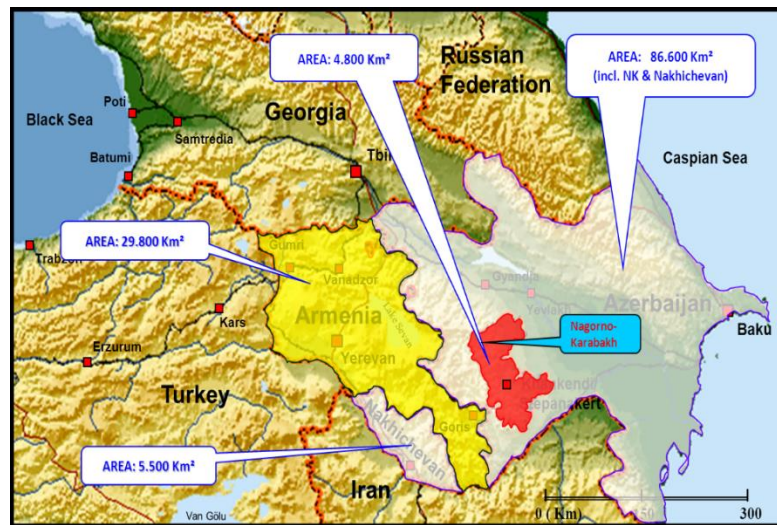

Figure.2: Area of Conflict and Line of Contact

Presently, Nagorno-Karabakh Armenians control 92.5 % of the enclave by occupying seven districts entirely (Kelbajar, Lachin, Kubatly, Jebrail, and Zangelan) and two districts partly (Fuzuli and Agdam). The occupied territory outside the former NKAO amounts to 7.409 km² (Figure 2) (Doc-2, 2005: 1).

After the cease-fire, a Line of Contact (LoC) was established between parties. Presently, both armies deployed in the fortified defense positions and they skirmish occasionally. There are no peacekeeping forces or observers on the line of contact. The only asset to control cease-fire arrangement is the OSCE's Office in Tbilisi and its periodic monitoring activities on LoC.

Escalation Process Causes and Triggers

The Gorbachev's reform programs called as "Perestroika" and "Glasnost" triggered the separatist movement in the Nagorno-Karabakh and encouraged Karabakh Armenians for the unification with Armenia (Melander, 2001: 58). Their enduring attempt was regarded as the first sign of "separation."

Successive adverse incidents occurred in the end of 1987 and in the beginning of 1988 altered (Melander, 2001: 58) "separation" phase⁹ into "divergence" phase.¹⁰ Accordingly, in the end of 1988, the National Council of Nagorno-Karabakh and Armenian Supreme Soviet announced the unification of the Armenian Republic and NKAO (Melander, 2001: 58). Then, the ethnic conflict escalated in a spiral manner. Namely, both sides supplied with large quantities of heavy weaponry fought deadly that led to the "destruction" phase. In January 1992, Armenian forces captured Khojaly and massacred numerous Azeri civilians. This pogrom transformed the inter-ethnic conflict into a full-scale inter-state war (Melander, 2001: 72).

After two years of fierce fighting, Russian Federation brokered a cease-fire agreement that became effective on 12 May 1994. The war caused some 22.000 to 25.000 deaths and more than one million refugees and IDPs in both countries (Balayev, 2013: 13). After the ceasefire, parties could not compromise to sign a peace agreement. Because, while Azerbaijan strives for her territorial integrity and favors a solution with the highest autonomy to Armenians within Azerbaijan, in contrast, Armenia insists on an independent state solution as per the de facto situation.

Contemporary Stage of the Conflict and Peace Efforts of OSCE

Today, it has turned into a frozen conflict. There are four UN resolutions condemning Armenian occupation. However, neither of them was implemented.

⁹ Parties start to focus on differences that lead them to distance from each other.

¹⁰ In this phase, parties take their opposite position.

From 1992 until now, the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) has been striving to settle this conflict, which is in its region. Minsk Group, established as a body of OSCE in Budapest Summit, has managed the negotiation process between the parties. Overall, the past 24 years, the Minsk group has developed and proposed several peace plans for the settlement of the conflict. Parties have rejected the plans each time. The first three plans were; package, step by step, and a common state formation. In 1999, the OSCE initiated a new strategy resting on the face to- face meetings between the presidents of both sides (Başer, 2008: 95).

Since 2006, the mediators conducted the peace process according to the so-called “basic principles” or “Madrid principles.” The original document (14 articles) have been updated several times according to the demand of the parties. However, both parties rejected various proposals in the past years. The Russian initiative to host bilateral talks between presidents also did not help to get a breakthrough from the stalemate.

Geopolitics of the Region

The Caucasus locates between Asia and Europa. It was/is the homeland of different civilizations and, thus, had/has a chaotic past. Today, Great Powers show their interest in the region due to its geo-economic importance.

After the discovery of oil in this region, the South Caucasus also became economically important besides its geopolitics. During the Cold War period, this region became “the Flanks” of both Blocks. NATO and Warsaw Pact paid particular attention to this region and deployed massive forces to deter the other side.

After the Cold War, this region maintained its importance for the West and Russia, due to its geopolitical and economic advantages. But, the economic significance of this region transcends over its military value, because this region contains 8.5% of the proven oil reserves and 37.8% of the proven natural gas reserves of the world (Doc-1, 2012).

Today, two opposite axes prevail in the South Caucasus. Russia, Iran, and Armenia constitute the first axis, whereas the USA, Turkey, Azerbaijan, and Georgia aligned in the second axis (Cornell, 1999: 5). In the next section, the interplays among these actors will be examined to deduce some insights.

2. INTERPLAYS AND SECURITY CONSTELLATIONS

Considering the analytical framework of the RSCT, we can identify the security constellations of the actors through the analysis of the following factors: the pattern of enmity, regional cooperation, the intervention of the intra-regional

powers, and the penetration of external powers. Accordingly, we can define Armenia, Azerbaijan, and Georgia as the inter-regional players, Russian Federation, Turkey, and Iran as the intra-regional players, USA, and EU as the extra-regional players. In the next section, these factors will be studied. Due to the limited space, I will omit Georgia.

Inter-Regional Players “Conflicting Parties”

Armenia’s Domestic Settings

Nationalism, a central concept in the understanding of the nineteenth-century Armenian political thought that affected Armenian securitization processes and foreign policy (Libaridian, 2004: 51). Elites and politicians usually manipulate patriotism to oppress the opposition (Libaridian, 2004: 212). They strive to keep alive the bitter memories of the past and use them to mobilize the masses on the ethnic and religious ground. In this respect, they treat Karabakh as a taboo and a tool to regulate domestic politics. In this regard, Karabakh clan (natives of Nagorno-Karabakh) dominates the Armenian domestic and foreign policy by championing the Karabakh conflict and pushing Armenia to the sphere of Russia.¹¹ Thus, Karabakh constitutes the most significant dynamic of the domestic setting.

The second important dynamic is the Armenian diaspora that traditionally intervenes in domestic politics (Nasibli, 2008: 142). Diaspora pursues the strategy of recognition of “genocide” and relates it to the NK Conflict.

The third dynamic is the pro-Russian forces and Russian economic dominance. The collapse of the Soviet Union generated the sense of vulnerability in Armenia and led to the isolation since she lost the direct connection with Russia (Hovannisian, 1994: 262). The ambivalent western policy created a belief that the West would not guarantee the Armenian sovereignty.¹² Furthermore, due to the regional isolation, economic and military weaknesses, Russia gradually took control of the Armenian energy market and created a high-level dependency on Russia in the economic and security sectors. Thus, Russia secured many leverages to manipulate the internal politics of Armenia.

The fourth dynamic is the corrupt and incoherent state system. The manipulation of elections, endemic corruption, suppression of opposition, and bad

¹¹ “The Karabakh-clan, personified by the elite who have been in power since 1998, including former-President(s) Robert Kocharian and (...) President Serzh Sargsyan, controls the political and economic life in Armenia; privileges close relations to Russia due to the Nagorno-Karabakh conflict, and therefore pursue a traditional approach to the maintenance of power.” (Freire and Simão, 2013: 180).

¹² Suny (2010: 19) explains it as follows: “Long before the Russo–Georgian War of August 2008, Armenians, perhaps reluctantly, made a pragmatic choice: once straddling West and East became impossible, they sided with the Russians.”

governance preclude the generation and exercise of a rational foreign policy. The major political actors, the Armenian National Movement (ANM) and the Armenian Revolutionary Federation (ARF), do not agree on the course of the foreign policy. In this regard, ANM maintains to establish constructive relations with Turkey without preconditions, whereas ARF relies on “third force,” which is Russia, to protect Armenia against the Turkic threat. In recent years, revisionist thinking became a central aspect of the Armenian foreign policy (Hunter, 2000: 30).

Armenian Apostolic Church is another significant actor in the definition and exercise of domestic and foreign policies. The church advocates for the recognition of “genocide” and supports revisionist policies. Armenian politicians prefer to establish close relations with the church that reinforces their legitimacy.

This brief review demonstrates that memories of the past, Karabakh Conflict, elites’ manipulations, and pro-Russian forces shape the foreign and security policies of Armenia as well as her corporate and type identities. The existence and operation of these identities need a durable Turkish threat. In this regard, Armenian elites strive to revitalize the Turkish threat that serves in the cohesion of the Armenian society. Therefore, based on their self-esteem needs, protraction of the NK Conflict serves in the solidarity of the nation.

Azerbaijan’s Domestic Settings

Contrary to Armenia, the Azeri nationalism is still in progress since the early 1900s. According to Suny (2000: 160), Azeri nationalism is “*an articulate nationalism*” which is not deeply internalized by all facets of the society. Akin to Armenia, elites manipulate the myth-symbol-complexes to secure the stability of the regime and increase social cohesion. Azerbaijanian elites also exploit the Karabakh Conflict to suppress oppositions and justify their internal and external policies (Chen, 1999: 30). In this regard, Karabakh, as it is the case in Armenia, functions as a political symbol. Therefore, the Karabakh Conflict is the most decisive domestic dynamic affecting both foreign and security policies.

The second chief dynamic is the leader-centric administration.¹³ As experienced in other authoritarian regimes, specific interest groups and power centers clustered around Aliyev that hinders the development of more plausible domestic and foreign policies.

The weak national coherence is the third dynamic that creates susceptibility in the exercise of robust foreign policy. Azerbaijan consists of some diverse ethnics and various religious sects. Such a composition of the society impedes the

¹³ “*Azerbaijan the upper echelons are reputedly dominated by members of the Aliyev family.*” (Herzig, 2000: 21).

establishment of a coherent corporate identity. Accordingly, it creates sensitive conditions for external manipulation.¹⁴

Geo-economic and geo-cultural profiles of Azerbaijan constitute the fourth dynamic that also affects the current securitization process. These profiles delineate the high-level interests of external actors; thus, this situation resents Russia and Iran and compels Azerbaijan to seek a delicate balance among relevant actors (Hunter, 2000: 28).

This brief analysis of the domestic dynamics demonstrated that Azerbaijan corporate identity is still re-defining after the demise of the Soviets. The past constituted the basis of the new definition (Tokluoglu, 2012: 337) and Karabakh symbolizes the bitter experience of the past and the unity of the nation. The primordial corporate identity affected the formation of the present type of identity. Accordingly, both identities vigorously set up the current Azeri perception of the world and affected the exercise of the foreign policy.

Intra-regional Players

Turkey

The strong historical and ethnic ties with the nations in the South Caucasus led Turkey to put particular emphasis on this region. After the dissolution of Soviets, Turkey aligned itself with Azerbaijan and exercised an isolation policy against Armenia. The Turkish assistance to Azerbaijan limited to the moral and political support since the diplomatic, military and economic scopes of the conflict outreached Turkey's material capacity.

The South Caucasus is geopolitically vital for Turkey, which provides strategic deep against the traditional Russian threat. Thus, Turkey tends to exercise the policy that can weaken the Russian domination in the region by cooperating with the USA and EU. Furthermore, Turkey sought to limit Iranian political and cultural influence in the region, particularly on Azerbaijan with which she has cultural similarities.

One of the essential pillars of this policy is to minimize the dependency of the regional states on Russia. The construction of the ambitious pipeline projects such as Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC), Baku-Tbilisi-Erzurum (BTE) and the Trans Anatolian Pipeline (TANAP) aims to achieve this goal by creating mutual economic benefits.

¹⁴ "Russia and Iran succeeded in using the country's heterogeneity and fragile national identity to their own advantage." (Mehdiyeva, 2003:275).

The second pillar of this policy is to foster regional cooperation. The Black Sea Economic Cooperation (BSEC) and the enlargement of Economic Cooperation Organization (ECO) are the concrete outcomes of this policy.¹⁵

As a third pillar, Turkey endeavors to settle the regional conflicts which harm regional cooperation and encourage the Russian intervention in the region. As part of the same policy, Turkey showed her eagerness to involve in the mediation process of the regional conflicts. In this context, Turkey became a member of the Minsk Group. However, due to the OSCE's conflict resolution format, this membership didn't help Turkey to be effective in the process.

The analysis discloses Turkey's identity-oriented approach to the region also seeks material gains. Based on her policy towards the region, Turkey favors for the resolution of the conflict and, as a member of the western camp, facilitated the penetration of the west into the region to balance Russia. However, she realized soon the inconsistency of the western thrust and sought to exercise cooperative policies with the Russia and Iran.

Iran

Iran has historical and cultural ties with the region which also plays a geopolitical role for Iran. The dissolution of the Soviet Union created a buffer zone against her traditional enemy Russia; therefore, Iran always supported the new geopolitical setting. However, the existence of Turkic ethnic minorities in the country constitutes a significant concern for Iran that drives her to cooperate with Russia and Armenia. Iran's primary policy is to limit the Turkish influence, which conflicts the Iranian identity and facilitates western penetration. Thus, Iran regards this situation as detrimental to her regime (type identity) and national integrity.

In this regard, the use of the "Southern Azerbaijan" card by some Azerbaijanian politicians against Iran caused great concern in Iran. In return, Iran sought to destabilize Azerbaijan by manipulating her weak national coherence.

Furthermore, she supported Armenia in NK Conflict covertly and sought to strengthen her relationship with Armenia that provides mutual benefits. Having been isolated from east and west, good neighborhood with Iran brings Armenia also to have a windpipe in the south. Similarly, Iran enjoys having a balancing option against Turkey and Azerbaijan.

¹⁵ Economic Cooperation Organization (ECO), is an intergovernmental regional organization established in 1985 by Iran, Pakistan and Turkey. In 1992, the Organization was expanded to include seven new members, namely: Islamic Republic of Afghanistan, Republic of Azerbaijan, Republic of Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Republic of Tajikistan, Turkmenistan and Republic of Uzbekistan (see <http://www.ecosecretariat.org/>).

Iran's present policy rests on the fear of Azeri irredentism rather than on the material gains. Consequently, Iran benefits from the prolonging of the NK Conflict since it distracts Azerbaijanian attention from the "Southern Azerbaijan" and serves in gaining Russian and Armenian support against the western sanctions.

Russia

Russia became a major player in the region at the beginning of the 18th century by widening her influence gradually and pushing other actors such as the Ottoman Empire and Iran out of the region. Soviet Russia also continued to dominate the region by using various tools such as "divide and rule," "promoting abhorrence among nations," and "supporting the insurgency."

The collapse of the Soviet Union weakened Russia's dominating position due to the political and economic turmoil in the country. However, she always sought to regain her supremacy. In this regard, Russia's foreign policy towards the region can be studied in three phases:

The first one (1989-1993) is the phase of withdrawal. After the failed August 1991 putsch in Moscow, Yeltsin administration exercised a pro-western foreign policy. Russia neglected the heritage of the Soviet Empire and ignored the developments in the region.

The second one (1993-2008) is the phase of stabilization. Russian elites sought to return imperial policies. In this phase, Russia adopted "near abroad policy" and identified the South Caucasus as an area in which her national interests were at risk. Based on this policy, she defined the borders of the Commonwealth of Independent States (CIS) as a "national security zone" and declared the right of intervention in any case that poses a threat to her national interest. In this period, the western sponsored colored revolutions (2003-2005), compelled Russia to establish new reintegration projects besides CIS. In this context, three new institutions were founded in the post-Soviet space. Each of them constitutes one pillar of Russian hegemonic strategy: Security, economy, and policy. These are the Collective Security Treaty Organization (CSTO), the Eurasian Economic Community (EurAsEC, now it became the Eurasian Economic Union-EEU), and the Shanghai Cooperation Organization (SCO) respectively.

The third one (2008-present) is the phase of strategic reengagement. This phase is characterized by the invasion of Georgia and the recognition of the independence of South Ossetia and Abkhazia. This phase represents the departure from her defensive position to take an active engagement posture against the western penetration in the South Caucasus. In this sense, the invasion of Georgia

revitalized the Russian self-image as a Great Power (Abushov, 2009: 205) and led small states to readjust their foreign policies confronting the Russian interests and relying on the West (Cohen, 2013: 65).

This brief analysis indicates that the South Caucasus policy of Russia rests on three pillars: political, economic, and security. Considering the political component, Russia strives to maintain her dominant position in the region by intervening in the domestic policies of the small states with employing various leverages, such as imposing an arms embargo, increasing energy prices, and manipulating minorities.¹⁶ Such policies reinforce existing hatred and mistrust that diminish the prospect for the regional cooperation, particularly, among Armenia, Azerbaijan, and Turkey (Minassian, 2008: 17).

Based on her political interests, Russia actively involved in the peace process of the NK Conflict. She gained a permanent position as Co-chairman of the Minsk Group in December 1994. Her mediator role made both parties politically more dependent on Russia. Furthermore, in line with the political conditions, Russia supplies both conflicting parties with high-tech weapon systems to prevent them from exercising an independent foreign policy.

In term of economic interests, Russia aims to control the transportation, distribution, and marketing of oil and natural gas extracted or passed through the region. Her dominance brings Russia economic gain and leverage over the policies of the dependent states. By reducing or increasing the supply prices, Russia practices a stick-and-carrot approach to keep “insurgent states” under her sphere of influence and promotes the development of Russian-led organizations.

Russia reasserts her resolution to stop the NATO enlargement and limit the operation of the western energy companies (German, 2012: 1652). Russia depicts the western efforts as a “*violation of equal security*.” in the Foreign Policy Concept issued in 2008. In this sense, Russia considers Turkey, which has ethnic affiliations with Azerbaijan and Central Asian republics, as the spearhead of the western penetration and her initiatives in the region as dubious and perilous for her security. Consequently, she deployed troops at the Turkish-Armenian border (Abushov, 2009: 202) and maintained close cooperation with Iran.

The protraction of the conflict serves in the political, economic, and security interests of Russia that enable her to manipulate conflicting parties and establish a regional balance against the external powers.

¹⁶ “Russia has also aggressively pursued blocking potential natural gas export competitors from entering the European market, such as Iran, Azerbaijan and producers in Central Asia, and works assertively to retain control over Central Asian export.” (Kakachia, 2011: 18).

Extra-Regional Players

The USA

In the mid-1990s, American geopolitician Zbigniew Brzezinski (1998) recommended that the United States, as a hegemonic power, shall improve her relations with the regional countries. However, the USA hesitated to intervene in the region since she considered it as the “backyard of the Russia” (Cornell, 1999:10; Libaridian, 2004: 246). Nevertheless, the USA preferred to penetrate the region by implementing the following mechanisms provisioned by the Silk Road Strategy Act of 1999:¹⁷ a. military training programs, b. partnerships formations under the umbrella of NATO, c. offering financial and diplomatic aides, d. conducting support programs.

Cohen (2013: 53) classifies U.S. interests into three broad categories: security, energy, and democracy. In this regard, the South Caucasus does not have a primary position in the USA’s global security conception. Hence, the USA involves in the region only to support friendly states, contain Iran (Cohen, 2013: 52), and conduct her operations in Afghanistan.

Akin to Russia, the USA also desire to control the flow of the regional energy resources. Accordingly, she backed the Caspian oil extraction and its transportation through pipelines projects to alleviate European energy dependency on Russia and diversify energy supply bypassing the Persian Gulf (Cornell, 2001: 374; Rasizade, 2003: 361).

The promotion of the immature democracies in the region is also another central interest. The interconnection of these states to the outside world would bring many benefits to the West such as the containment of Russia and Iran. It may also constitute the basis for spreading out the western ideals in the region even into Central Asia (Cornell, 2001: 384; Croissant, 1997: 355).

Considering these interests, the USA cooperated with EU and Turkey. She encouraged Turkey as a role model to the regional countries for the market economy and democracy (Fotiou, 2009: 19; Kakachia, 2011:19).

However, the USA’s policy towards the region was inconsistent and incoherent. The selective and biased policies led to many disappointments in the region, particularly, in Azerbaijan and Georgia.¹⁸ Although the USA has a permanent seat in Co-Chairmanship of Minsk Group, she behaved reluctantly and exercised controversial policies against Azerbaijan by not supporting UN

¹⁷ <http://www.govtrack.us/congress/bills/106/hr1152>

¹⁸ Banning the weapon sales to Azerbaijan and turning blind eye to the Russian invasion of Georgia.

resolutions about the Armenian invasion of Azerbaijanian territories, imposing weapon sales sanctions and harshly criticizing her domestic policies. On the contrary, due to the domestic political pressure exercised by the powerful Armenian diaspora, the USA allocated more funds to Armenia (the second largest US aid receiving nation in the world) and tolerated her domestic political abuses.

In sum, the USA exercised cooperation and containment strategies to realize her regional interests. She sought to cooperate with Turkey, Georgia, and Azerbaijan, whereas she attempted to contain Russia and Iran (Tsantoulis, 2009: 250). These strategies evoked a counter-formation made up of Russia, Iran, and Armenia (Markedonov, 2013: 37). However, the USA maintains to exercise her indifferent policy towards the region, accordingly, she does not firmly support the conflict resolution process.

EU

South Caucasus is a significant region for EU due to its economic value. Thus, EU established intense cooperation with the regional states in the following fields: energy, security, and promotion of the democracy.

The EU is dependent on the energy supplied by Russia. In this regard, the South Caucasus and Hazar region with its abundant energy resources offer an alternative energy outlet for Europa. Moreover, the EU needs also to develop alternative transit routes to the emerging markets of the Central and Eastern Asia.¹⁹ Thus, the region plays a significant strategic role for EU.

The EU considers unresolved conflicts as a risk for her regional interests. Thus, EU encourages the intra and inter-regional cooperation that might contribute to the reconciliation of conflicts and the stability of the region (Fotiou, 2009: 16). In this regard, EU actively takes the initiative in the conflict resolution process. As a sign of this policy, EU assigned a special representative to the region in 2003, implemented various policies and programs such as the European Neighborhood Policy (ENP) and invited Azerbaijan and Armenia to participate in the Eastern Partnership in 2008.

In line with her economic and security interests, EU seeks to promote new democracies in the “Near Abroad” of Russia. Georgia’s peaceful “Rose Revolution” encouraged EU to support Armenia and Azerbaijan in improving their democracies (Moga, 2012:386).

EU exercises soft power to penetrate the region. However, EU’s internal political inconsistency restricted the effective exercise of the soft power and

¹⁹ TRACECA (Transport Corridor Europe Caucasus Asia) and INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to EU).

impeded her penetration into the region. EU's political failures harmed its credibility and made its mechanisms less effective and attractive. Moreover, due to the special social context of the region, which attaches great importance to hard power, regional states perceive EU as a weak partner concerning regional security matters. Consequently, this lack also hampered the implementation of EU's strategies to bind the regional countries economically and politically that might serve in the resolution of the conflict.²⁰

3. UNDERLYING DYNAMICS OF THE CONFLICT ARISING FROM THE INTERPLAYS AT VARIOUS LEVELS

Inter-Conflicting Parties

The root causes of the current antagonism rest on the Armenian and Turkish identity conflict. In this respect, both nations have conflicting corporate identities since they consist of many contradicting elements such as religion, disputed territories, and bitter memories. Accordingly, both corporate identities produced some self-esteem interests against each other. Therefore, both identities magnified the past mutual atrocities and attributed to each other the "rival" or "enemy" role identities, which prevent the formation of a collective identity. The lack of collective identity precludes cooperation and compromise; thus, it protracts conflict. The domestic dynamics, explained in the preceding section, also continuously bolster the existing identity conflict and leave less space for reconciliation.

The present cultures of both societies are prone to reinforce the existing enmity pattern by revitalizing old memories. This type of culture empowers nationalist elites and they use this advantage to mobilize the masses. In return, these elites strive to maintain this cultural peculiarity and prevent any domestic attempt aspiring its transformation. Elites are advertising the transformation efforts of the current identities as a threat to the national solidarity and use symbol-myth-complexes to avert such efforts. Consequently, such social contexts also affect the regional culture by fostering mistrust, generating enemy role identities, triggering security dilemmas and weakening cooperation.

Under such domestic conditions, elites and masses tend to securitize symbolic issues and they behave less rationally. Thus, we can conclude that ill setting of the domestic policy plays a primary role in the protracting of the conflict.

²⁰ For example; Armenia abruptly decided to join the Russia-led Customs Union in 2013, while was also negotiating with the EU on the trade agreement (Deep and Comprehensive Free Trade Agreements-DCFTA) under the Eastern Partnership Program.

Intra-Regional Actors

The domestic setting and its representation through foreign policies determine the regional culture of anarchy. The regional culture usually induces problematic type identities and conflicting role identities that affect the scope and effectiveness of regional relations. Therefore, as Libaridian (2004: 286) asserts, actors tend to cooperate with the states, which have identical identities.

Occasionally, the weak internalized Lockean culture of anarchy reverses to Hobbesian culture and its self-help security logic also negatively affects the regional cooperation.²¹ They comply with the rules and norms of the Lockean culture selectively or by force. Thus, the present interplays are short termed, and interest oriented. Such a logic lead states to balance each other rather than to cooperate. A brief examination of the identity layout discloses the extent and quality of the present interplays. In this regard;

Azerbaijan and Turkey have identical corporate identities. The strong ethnic ties and components of type identities (secular and western orientated) transcended over the sectarian differences that could undermine the close cooperation. Both actors attribute “friend” role identity to each other, thus they formed a strong collective identity that facilitated intense cooperation.

Azerbaijan also shares some common elements (religion and same sect) of co-operating identity with Iran; however, the ethnic differences and type identity conflict (secular vs religious) hindered the formation of a collective identity and restricted the area of interplay.

The tragic incidents occurred in 1915 deeply affected Armenian’s identity formation and its construction. As a result of the incompatible corporate identities, she took a defensive position against Turkey. Similarly, Turkey also formed an assertive corporate identity that facilitated the implementation of the isolation policy against Armenia, since her occupation of Karabakh is regarded by Turkey as an attack on the Turkish and Azeri collective identity.

Armenia and Russia have similar corporate and type identities. They have a common religion, similar culture, ancient friendship, and governance traditions, as well as an immature democracy. Accordingly, they developed a similar belief system and interests regarding the Turkish identity. Furthermore, the “victimization” sense of the Armenian corporate identity ushered the protection of a similar corporate identity, which is Russian identity. Consequently, they

²¹ Hobbesian culture promotes the formation of enmity through facilitating the emergence of “the domestic interest groups,” “in-group solidarity,” “discourse of danger,” and “in-group bias,” which provide “a cognitive resource” for enmity (Wendt, 1999: 275, 276).

attributed to each other the “friend” role identity that facilitated the formation of a strong collective identity.

Although Armenia and Iran do not share similar elements in their corporate identities, common animosity towards Turks and the fear of the Turkish domination of the region affected their corporate identity formation. Moreover, the collective past under the same empire created cultural intimacy between two societies. Their type identities also have some common elements such as weak democratic culture and autocratic decision makers. In sum, these similarities led both sides to consider each other as “friend” and facilitate the establishment of a collective identity. Therefore, Iran indirectly supports Christian Armenia in the NK Conflict and conducts intensive economic relations with her even though she champions the Islamic values.

The corporate identities of Russia and Turkey inherit conflicting elements. Both nations consider themselves as the defender of their civilization.²² As a result, they constructed contradicting interests and fought with each other to realize them throughout history. Even today, Russia considers the ethnic and linguistic ties of Turkey with the Turkic states in the region and Central Asia as an existential threat (due to the risk of disintegration), whereas Turkey assesses Russia’s patronage of the Armenian claims and her support to the separatist and terrorist fractions in Turkey as a threat to her existence.²³ Accordingly, both states antagonized each other, regarded themselves as “enemy” or “rival” and remained in the opposite camps. Thus, Russia and Turkey cannot form collective identity and are expected to establish only tactical relations as long as they share similar material interests as it was seen in the periods of 1921-1939 and experienced currently against the US’ assertiveness in the Middle East.

Despite they share some common elements (i.e. religion and a shared past) in their corporate identity, Turkey and Iran are archrivals because of the conflicting interests emanating from the sectarian differences. Before the entry of Russia in the region, Iran and Turkey were the rivals competing for the control of the region, such a long rivalry developed narratives full of stereotypes. After the Islamic Revolution, Turkey’s secular and Iran’s Islamist type identities became another source of conflict between the two states. All these differences led Turkey and Iran to form an only weak and temporary collective identity that prevented genuine cooperation.

²² The Turkish corporate identity uses the master narrative that “*Turks are the defender and spearhead of Islam,*” while the maxim of “*the last bastion and spearhead of Orthodox Christianity, and Moscow as a Third Rome*” reflects the mindset of the Russian corporate identity (cited in Abushov, 2009: 190).

²³ “*The Russian and Armenian alliance was based as much on religious affinity as on long-range political calculations regarding the restoration of Armenia in some form, at the expense of Turkey.*” (Swietochowski, 1995: 37, 38).

The fear of Pan-Turkism and western penetration forced Iran and Russia to improve and strengthen their relations. Both states consider their Turkic minorities as a potential threat for their unity. They believe that any manipulation of these minorities might trigger the disintegration process. Therefore, the common sense of threat imposes both states to collaborate. Moreover, the type identities of both states resemble each other, since they have autocratic regimes. Accordingly, Russia and Iran regard each other as “tactical friend” that enables the formation of a temporary collective identity.

When considering the dynamics of the current interplays, we can conclude that the ideational factors transcend over material factors. Therefore, the actors’ positions in the NK Conflict reflects simply the existing identity links among actors. In this context, the lack of collective identities operates as the significant factor foiling the cooperation in the region besides the lack of economic and political capacity (Libaridian, 2004; Henze, 2000; Hunter, 2006). The study also demonstrates that the existing economic and politic cooperation remains mainly limited to the interplay within the emerging two axes.²⁴ In the light of this explanation, we can consider the lack of regional cooperation based on ideational differences as the second significant factor impeding reconciliation.

Extra-Regional Interplays

Nuriyev (2000, 141) regards the present competition of the Great Powers in the region as similar to the “Great Game” of the late nineteenth and early twentieth centuries played by Russia, Britain, and Germany (Rondeli, 2000: 51). In this context, the political, economic, and military penetration of the West induced the traditional security dynamic of the Russian corporate identity inflicted by the fear of “encirclement” (De Haas, 2009: 4).²⁵

The western involvement in the region has three dimensions: sovereignty and security; energy and trade; democracy and good governance. These dimensions are the reproduction of western corporate and type identities. In this regard, the West strives to form similar type identities (sovereign and democratic states) in the region that can facilitate its penetration by employing various means, such as development aids, trade facilitation, construction of pipelines, and investments. However, western selectiveness (i.e. unmatched responses to the Crimea Crisis and the NK Conflict), ineffectiveness in the conflict resolution process, and failure in offering security guaranties undermined its credibility.

²⁴ Azerbaijan, Georgia, and Turkey established a successful example of the regional cooperation in the construction of the South Caucasus Pipeline (SCP) and Baku-Tbilisi-Kars Railway (German, 2008: 68).

²⁵ Russia was very upset with the so-called “colored revolutions” (*Serbia, 2000; Georgia, 2003; Ukraine, 2004; and Kyrgyzstan, 2005*), which reinforced the Russian fear of encirclement (Sunny, 2010: 13).

Consequently, Armenia entered the Eurasian Economic Union, while Azerbaijan reassessed her pro-western orientation

When considered the regional culture of anarchy, the western engagement in the Caucasus triggers a security dilemma on the Russian side based on the fear of change of the geostrategic balance in the region (Abushov, 2009: 201; Nation, 2007: 30). Thus, Russia tends immediately to securitize any activity, which is perceived as revisionist and backed by the West. Since Russia did not yet fully internalize the norm of sovereignty, she usually reacts by employing hard power to materialize her interests as seen in the invasion of Georgia and Crimea. Against this tendency of Russia, the West, however, lacks a unified strategy and firm commitments to alleviate the security concerns of the regional states. Under these circumstances, the conflicting parties Armenia and Azerbaijan behave cautiously in developing their relations with the West.

In sum, the western penetration and containment efforts trigger the Russian security dilemma and initiate a securitization process that negatively affects the resolution of the conflict.

4. ANALYSIS “THE IMPACTS OF THE COMPETITION ON THE NK CONFLICT”

The NK Conflict can be best defined as a clash of national interests like self-determination ²⁶ and territorial integrity. ²⁷ For the Azeris, the separatist movements of Armenians are a security problem that threatens the territorial integrity of Azerbaijan. In contrast, for the Armenians, it is a fight for independence and survival of the national identity.

Today, most of the states prioritized the norm of the territorial integrity over the norm of self-determination. However, even though western states continuously back this norm, the implementation of this norm depends on the support of the Superpowers and Great Powers or consensus among them as experienced in the cases, such as Iraq’s occupation of Kuwait in 1990 and Yugoslavia’s attack to Croatia and Bosnia in the years 1992-95. In these cases, the international community and the USA strongly supported the territorial integrity norm. On the other hand, in the case of Kosovo in 1999, the USA and other

²⁶ Zacher (2001: 229) explains the weakening of this norm as follows: “*While self-determination for ethnic groups is at times viewed sympathetically by liberals, it is "trumped" by their recognition that the logical outcome of allowing self-determination for every national group would be continual warfare.*”

²⁷ The progress of this norm can be classified in three stages: a. emergence (after the end of World War I and the provision of the League Covenant-Article 10), b. the acceptance (the adoption of Article 2(4)-UN Charter in 1945), c. internalization (the 1975 CSCE's Helsinki Final Act). Consideration of the territorial revisionism as the source of the world wars, the risk of the use of nuclear weapons, and the economic interdependence served in the internalization of this norm (Zacher, 2001: 227, 234).

European Powers supported the norm of self-determination. Therefore, the interests of the of the Superpowers and Great Powers are the key factors in the implementation of these norms. This fact implies that we cannot consider the clash of these two norms, namely the interests of Armenia and Azerbaijan, as the major factor prolonging the conflict.

Presently, the negotiation is carried out by the Minsk Group Co-Chairs countries, USA, Russian Federation and France, under the auspices of OSCE. This setting also represents the system-level poles and their aspiration to supervise the peace process. Thus, OSCE's involvement represents symbolic meaning that also suffers lack of leverages and organizational constraints. In recent years, Russia hosted the tripartite meeting among Azerbaijan, Armenia, and Russia. Russia's active engagement can be regarded as a manifestation of her "near-abroad policy" aiming to ensure the full control of the process and restrict the area of movement of other actors. However, the western parties strive to maintain their positions by insisting on conducting the mediation process under the auspices of OSCE. These tactics of the West and Russia indicate the system-level competition for the region.

This study reveals that we must analyze the protracting dynamics of this conflict at various levels. As Regional Security Complex Theory (RSCT) indicates, I will conduct system level analysis with help of the neorealist perspectives, while I refer to the constructivist insights for comprehending the regional and domestic conflict dynamics, where ideational factors come to the foreground.

The examination of the interests of the USA, EU, and Russia implies that the primary cause of the protraction of the NKC rests on the system competition for the region and its natural resources. Neorealists define the interplay in the international system by employing materialistic logic. Thus, they describe the international system as "anarchic" and "self-help" world, in which states are competing with others for power-maximization because power is the best means for survival. According to them, the security dilemma, in which states regard other's aggregation of security capacity as a threat to their security, arises due to the null-sum relationship in the international system. Therefore, actors seek to balance the strongest actor in the system.²⁸ For the neorealists, "the Balance of Power" logic that rests on the distribution of material power among states in the international system is essential for the sustainment of the security at the system level. The exercise of that logic leads to the formation of various power polarity ranging from unipolarity to multipolarity depending on the material capacity at the hand of the Great Powers. Naturally, Super/Great Powers dominate and

²⁸ Waltz (1979: 127) claims that "*if secondary states are free to choose they flock to the weaker side for it is the stronger side that threatens them.*"

shape the system level interplays because these states command the significant military and economic resources that are not possessed by other states in the system (Waltz, 1979). In this regard, the small states will exercise various cooperation strategies with Super/Great Powers, such as balancing, bandwagoning, chain-ganging, hedging, buck-passing, and tethering to realize their interests in a conflict with a small state. The present foreign policies of Armenia and Azerbaijan fits this neorealist proposition and they aspire to take an advantageous position in the conflict with the support of the Super/Great Powers.

The neorealist approaches, however, fail to explain the dynamics of the cooperation and conflict at the regional level. Nevertheless, Buzan and Wæver (2003: 52) suggest a regional approach to security that provides more insights to analyze the complexity of the problem. According to Buzan and Wæver (2003: 47), regions are not only made up of material factors but also of “*the fears and aspirations of the units.*” Therefore, RSCT, besides system level, also focuses on the regional and domestic levels and regards amity and enmity “*as essentially independent variables*” in its analytical framework.

In this sense, the Nagorno-Karabakh is located within the post-Soviet RSC, and it is the smaller Caucasus subcomplex.²⁹ Considering RSCT’s analytical framework, the analysis of the following factors may yield fruitful insights concerning the protraction of the NK Conflict:

- Domestic settings,
- Enmity patterns,
- The ambitions of the intra-regional actors (Russia, Iran, Turkey),
- The western penetration.

Therefore, a regional approach to the conflict should consider the two conflicting parties Armenia and Azerbaijan and Great Powers Russia USA and EU as well as regional powers Turkey and Iran. However, due to the scope of this study, I will exclude EU, out of the analysis.

At the unit level, the following four key components characterized the conflict dimension: domestic settings, formed identities, enmity patterns, and ambitions of the actors. The analysis of these components requires a constructivist logic. According to RSCT, the contemporary relationships among the states are a result of their past interactions. Thus, the outbreak of conflict is not a result of

²⁹ The post-Soviet RSC is made up of Russia and four subcomplexes: the western group of states (Ukraine, Belarus, Moldova), the Baltics (Estonia, Latvia, Lithuania), the Caucasus (Azerbaijan, Armenia, Georgia), and Central Asia (Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, Tajikistan). For most of the states in the post-Soviet RSC, security concerns relate primarily to other states in the subcomplex plus Russia ((Buzan and Wæver 2003: 55).

system-level interplays; instead, it is a result of ethnic contention over territory, conflicting corporate identity formation, and persisting enmity. Therefore, the present domestic setting (cultural products, security discourses, and elites' mobilization), identity conflict and enmity patterns between two parties prevent the establishment of genuine and lasting cooperation.

Buzan and Wæver (2003: 47) contend that each RSC has its “*pattern of rivalry, balance-of-power, and alliance patterns among the main powers.*” Thus, one should seek the triggers of the security dilemma and dynamics of the securitization within the region. In this sense, a less internalized Lockean culture of anarchy, which sometimes reverses to the Hobbesian culture, prevails in the region. Depending on the internalization degree of the culture, different security logics emerge and govern formed bilateral relations. In the S. Caucasus, “enemy” and “rival” role identities dominate the regional interplays that preclude cooperation. Consequently, the identity conflict among Turkey, Iran, and Russia as well as their material interests make the situation more complicated and allow less room for compromise.³⁰ These flaws in inter and intra-regional relations keep the conflict dynamics alive that promotes the protraction of the conflict. Also, the magnitude of the existing material links shall be explored by investigating economic relationships (trade, energy, investments, etc.) to understand the quality and content of the cooperation.

Buzan and Wæver (2003: 59) differ Great power RSCs from ordinary RSCs due to their system-level impact on balancing and subset position affecting the global polarity. Therefore, the South Caucasus, as a sub-region of Russia's RSC, is expected to play a significant role in the power game between two opponents. In this regard, the global power balance struggle drives the USA and Russia to limit opponent's control capacity over the resources. Thus, the competition between them is a significant factor that affects the outcome of the conflict. In this regard, Russia's fragile Great Power status forces Russia to bring the region under her firm control. Russia strives to regulate the flow of fossil energy resources, curb Turkish influence and stop the western penetration in order to secure her dominance. Russia knows that any failure might lead to degrading her Great Power status. On the other hand, the USA does not ignore the region due to its fossil resources but prefer to maintain a low posture because of her intense involvement in the other strategic regions. Even though we observe a low-level tension and competition between two powers, the settlement of the conflict depends on their compromise. However, Russia's regional and global interests seem to be more decisive since she dominates the South Caucasus, which is a part of post-Soviet RSC.

³⁰ “*Since, the Karabakh issue is tied up with geopolitical games of big regional and extra-regional power, the issue has encountered with more complexity.*” (Valigholizadeh, Zakie and Barany, 2013: 205).

RSCT suggests that the regional combatants can request intervention from the Great Powers (Buzan and Waever 2003: 46). In this context, Armenia tries to maintain the status quo while Azerbaijan attempt to revise the current state. However, their material capacities fail to achieve their goals, and they need external support from the great and regional powers. Consequently, Armenia aligns with Russia and Iran, while Azerbaijan orients towards the West and Turkey. Armenia's bandwagoning with Russia aims to secure her existence and deter Azerbaijan from capturing Nagorno-Karabakh.³¹ Azerbaijan seeks to balance Russia in a sensible way due to the fears emanating from the bitter past memories. Consequently, Armenia voluntarily offered to be the fore-post of Russia in the South Caucasus, and Azerbaijan played "oil card" aiming to interrelate western powers to conflict. Their present strategies facilitate the external penetration and link the regional conflict dimension to the system level dynamics. In this context, the NK Conflict turned into a proxy struggle between the global and regional powers and it reflects obviously the system-level polarization.

Because of the inherent Great Power logic, both Great Powers also sought to cooperate with the client of her opponent. The USA provided development assistance to Armenia, but Armenia behaved sensibly in developing her relations with the USA not to confront with Russia. On the other hand, Russia sold high-tech military hardware to Azerbaijan to keep her in the sphere of influence and weaken her western orientation.³² By doing so, Russia seeks to maintain the delicate military balance between two enemies and manipulate their foreign policies.

Linking regional conflict dimension to the system level dynamics helped both USA and Russia to materialize some of their interests in the South Caucasus after the mid of the 1990s. But Russia and the USA are not willing to allocate additional resources to solve the conflict in favor of one party. Because the existence of the conflict does not pose any immediate threat to their vital interests, instead it continues to serve to strengthen their foothold in the region. In this regard, Russia obtained military bases in Armenia and started to control the energy market of Armenia. Similarly, the USA supported the construction of BTC pipeline, her oil companies engaged in Azerbaijanian oil and gas sectors, as well as she cooperated with Azerbaijan in her "War on Terror" campaign conducted against Taliban.

³¹ According to Schroeder (1994: 430), states seek to ally with the strongest power for the sake of protection at the expense of their independence.

³² Under the military-technical cooperation, Russia delivered military hardware worth more than \$4 billion (Nichol, 2013: 11).

The present deadlock guarantees the dependency of Armenia on Russia and inclination of Azerbaijan to both poles and it also facilitates the further penetration of the USA into South Caucasus, exploitation of the Caspian resources and getting Azerbaijan's support against Taliban and Iran. In this regard, considering the present unipolar moment³³ (the USA) at the system-level and Russia's unipolarity at the regional level (in post-Soviet RSC), we can argue that their competition at the regional level became balanced through the prevalence of two opposite axes (Russia-Iran-Armenia vs. USA-Turkey-Azerbaijan-Georgia). This balanced state implies that the deadlock will continue. However, according to the insights of the RSCT, Russia is the only power, which can pressure the conflicting parties into peace processes (Buzan and Wæver, 2003: 47). The present state does not hurt Russia's vital interests. But, any US penetration to the Middle East (i.e. an attack on Iran) may drive Russia to force conflict parties to compromise for the sake of the regional stability as she did during the Soviet era.

5. CONCLUSION

This study analyzed the dynamics of the NK Conflict at multi-levels thanks to the analytical framework of the RSCT. This enabled us to focus both on ideational and material factors that yielded more insights to comprehend the underlying factors that protract the conflict. We can conclude the followings for the NK Conflict: first, memories, past lessons, and cultural products led to the formation of the contradicting corporate identities and generated an ill-designed domestic setting that continuously reinforces the enmity patterns at the unit level. Second, the incompatible corporate and type identities fomented not only "rival" or "enemy" role identities that foiled the formation of the collective identities but also drove to the establishment of the balancing dyads at the regional level. Third, the existing domestic setting, regional culture of anarchy, and balancing dyads facilitated the external penetration of the Great Powers into the region that ties the conflict to the system level.

Based on the analysis of the NK Conflict, this study implies some points concerning a. the essence of intractability, b. analysis of the stakeholders' interests reinforcing intractability, and c. conduct of its resolution process. These points are elaborated below:

For the first point, the complexity of the intractable conflict rests on the multi-causality and nonlinear effects of the relevant factors. The interplay of ideational and material factors at various levels (unit-regional-system) generates numerous dynamics of the intractability. Therefore, one shall examine the

³³ Buzan and Wæver (2003: 30-39) defines present powers as "superpowers," "great powers," and "regional powers." According to them, we experience "a moment of unipolarity" formulated as follows: 1 Superpower (USA)+ 4 Great Powers (EU, Japan, China, and Russia).

following factors to identify these dynamics: a. the formative moments, b. domestic setting (elites, interests centers, state apparatus, ethnic coherence, the origin of nationalism, public discourses, political orientation), c. type of prevailing cultures of anarchy and cultural products (myth-symbols-complexes, beliefs, attitudes, values, discursive issues, fears, simmering hatred etc.) as well as the degree of internalization at unit-regional-system levels, d. the constructed identities (corporate, type, role identities), their components and the existing identity layout (the strength and type of identity links among stakeholders), e. the strength of the operating material links among stakeholders. These factors might constitute the basis of an analytical framework to capture the essence of intractability. However, further research is needed to explore other factors of analysis.

For the second point, the analysis of the effects of the ideational and material factors in the formation and protraction of conflict indicates that the ideational factors play the primary role at the unit level, while the ideational and material factors are significant at the regional level. On the other hand, the material interests of the Great Powers take the primacy at the system level. At first sight, one can argue that material interests are the most decisive factors for the motivation of the stakeholders in the conflict. However, as constructivism suggested, the ideational factors are giving the meaning to the material interests as also confirmed in our case.³⁴ For instance, the involvement of Turkey and Iran into conflict seems to be materially-driven, but, actually, their involvement is ideationally-driven and the competition between them stems from the long-lasting cultural confrontation in the region that generated fears triggering security dilemma. In this regard, a true analysis of conflicts needs to identify the origin of the motivation (material or ideational) of the conflicting parties and other relevant actors. Thus, the discovery of the drivers (material or ideational or mixture) of the interests constructed at different levels (unit-region-system) is the predominant issue in the analysis of the protraction.

For the third point, the study based on the framework of RSCT demonstrates that the peace process shall be designed and conducted in line with the findings of the conflict analysis that discloses the essence and dynamics of the intractability. It shall address to them with proper methods by considering the interplays at all levels. The peace efforts at the unit level will require much time, but it has the prospect to build a more durable peace. On the other hand, a conflict can be solved by exercising less effort and spending less time if the regional and system level stakeholders use powerful leverages. Nevertheless, such a peace will be less durable and prone to be broken. In both cases, the interests, whether materially or

³⁴ When considered Iran's fear of the Turkish dominance of the region and Turkey's fear of Iranian cultural and political influence on the actors.

ideationally driven, of the Great Powers will play the key role in the resolution of the conflicts.

The dominant realist paradigm hindered the development of a holistic approach in CAR. Because the rationalist accounts of neo-realism cannot use the ideational factors and conceive conflicts exclusively by focusing on the top (material factors) of the iceberg but without concerning its submerged part (ideational factors). In contrast, constructivism offers useful insights for the analysis of the ideational factors. Therefore, as Jackson (2009: 172) rightly argued it is “*the most well-suited of all the main IR approaches to understanding conflict and conflict resolution.*”

The employment of RSCT and its enrichment with constructivist insights enable us to exercise a holistic approach that combines material and ideational factors as well as focus on three levels. This is a useful logic to understand the key role of the following issues in the CAR: a. cultural products, b. the domestic setting, c. various identity types, as the driver of interests, d. the culture of anarchy in a region, e. existing enmity patterns among regional actors leading to securitization, and f. the drivers of the external involvements (penetration). Such logic seems promising to identify the real causes of conflicts and the true dynamics of their protraction.

In this study, I attempted to outline the overall frame of a concept that can be used for the IR-based conflict analysis. Focusing on the various levels is not new an approach in CAR, however, the innovative dimension of this attempt is the investigation of the mutual constitutive effects of ideational and material factors with a focus of conflict analysis conducted at three levels.³⁵ Its compatibility with the Coleman (2006)’s framework makes this concept more beneficial to identify and address the dynamics of the intractability. However, the integration of two concepts needs further research. By proposing such a holistic concept, this study will also contribute to the constructivist literature dealing with CAR when considered the relatively less amount of the constructivist analysis in this field.

BIBLIOGRAPHY

Abushov, Kavus (2009), “Policing the Near Abroad: Russian Foreign Policy in the South Caucasus”, *Australian Journal of International Affairs*, 63 (2): 187-212.

³⁵ “*Greater empirical research and more case studies are needed to explain a number of puzzles: How do both material and ideational factors construct hostile identities?*” (Jackson, 2009: 186).

Balayev, Bahruz (2013), *The Right to Self-determination in the South Caucasus: Nagorno Karabakh in Context* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield).

Başer, Bahar (2008), “Third Party Mediation in Nagorno Karabakh: Part of the Cure or Part of the Disease?”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 3 (5): 86-114.

Buzan, Barry and Ole Wæver (2003), *Regions and Powers: The Structure of International Security* (Cambridge: Cambridge University Press).

Brzezinski, Zbigniew (1998), *The Grand Chessboard* (New York: Basic Books).

Chen, Sim Li (1999), “In search of security: Azerbaijan and the role of oil in the Caspian Sea”, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 15 (3): 24-53.

Cohen, Ariel (2013), “Azerbaijan and U.S. Interests in the South Caucasus: Twenty Years after Independence”, Diba, Nigâr, Göksel and Zaur Shiriyev (Eds.), *The Geopolitical Scene of the Caucasus: A Decade of Perspectives* (Istanbul: Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, Pasifik Offset Ltd. Şti.): 51-81.

Coleman, P. T. (2000), “Intractable Conflict”, M. Deutsch and P. T. Coleman (Eds.), *The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice* (San Francisco: Jossey-Bass.): 428-450.

Coleman, P. T. (2006), “Intractable Conflict” , M. Deutsch, P. T. Coleman and E. C. Marcus (Eds.), *The handbook of conflict resolution: Theory and practice* (San Francisco: Jossey-Bass.): 533-559.

Cornell, Svante E. (1999), “The Nagorno-Karabakh Conflict” , Report no. 46, Department of East European Studies, Uppsala University, https://is.muni.cz/el/1423/podzim2012/MVZ208/um/35586974/Cornell_The_Nagorno-Karabakh_Conflict.pdf (05.09.2018).

Cornell, Svante, E. (2001), *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus* (London, New York: Routledge Curzon Press).

Crocker, Chester A., Fen Osler Hampson and Pamela Aall (2004), *Taming Intractable Conflicts: Mediation in the Hardest Cases* (Washington DC: USIP Press).

Croissant, Michael, P. (1997), “U.S. interests in the Caspian Sea Basin” , *Comparative Strategy*, 16 (4): 353-367.

De Haas, Marcel (2009), "Medvedev's Security Policy: A Provisional Assessment", *Russian Analytical Digest*, 62: 2-5.

Doc-1 (2012), BP Statistical Review of World Energy, bp.com/statisticalreview

Doc-2 (2005), "Nagorno-Karabakh: Viewing The Conflict From The Ground" , International Crisis Group, Report No: 166, <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/,08.02.2012> (14.09.2005).

Doc-3 (2015), Why Armenia turned to Russia instead of the West, <https://www.washingtonpost.com/blogs/post-partisan/wp/2015/05/07/why-armenia-turned-to-russia-instead-of-the-west/> (7.5.2015).

Fotiou, Eleni (2009), "Caucasus Stability and Cooperation Platform: What is at Stake for Regional Cooperation?", ICBSS Policy Brief, No. 16, <http://icbss.org/index.php?cid=196&pid=924> (15.07.2018).

Freire, M., R. and L. Simão (2013), "From words to deeds: European Union democracy promotion in Armenia", *East European Politics*, 29 (2): 175-189.

German, Tracey, C. (2008), "Corridor of Power: The Caucasus and Energy Security", *Caucasian Review of International Affairs*, 2 (2): 64-72.

German, Tracey, C. (2012), "Securing the South Caucasus: Military Aspects of Russian Policy towards the Region since 2008", *Europe-Asia Studies*, 64 (9): 1650-1666.

Henze, Paul (2000), "Strategic Universe of the States in the South Caucasus", Conference Report: Central Asia and the South Caucasus: Reorientations, Internal Transitions, and Strategic Dynamics-C, https://www.fas.org/irp/nic/central_asia.html (16.3.2014 12.28).

Herzig, Edmund (2000), *The New Caucasus: Armenia, Azerbaijan, and Georgia* (London: Royal Institute of International Affairs).

Hovannisian, R., G. (1994), "Historical Memory and Foreign Relations: The Armenian Perspective", Starr, S., F. (Ed.), *Russia: The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia* (New York: M. E. Sharpe Inc.): 237-276.

<http://www.ecosecretariat.org/> (10.12.2012).

Hunter, T., S. (2000), "The Evolution of The Foreign Policy of the Transcaucasian States," Bertsch, G., K., C. Craft, S.A. Jones and M. Beck (Eds.), *Crossroads and conflict: security and foreign policy in the Caucasus and Central Asia* (New York: Routledge): 25-47.

Hunter, T., S. (2006), *The Transcaucasus in Transition Nation-Building and Conflict* (Washington D.C.: The Center for Strategic and International Studies).

Jackson, Richard, (2009), "Constructivism and Conflict Resolution, Bercovitch, Jacob, Victor Kremenyuk and William Zartman (Eds.), *The SAGE Handbook of Conflict Resolution* (London: SAGE Publications): 173-189.

Kakachia, Kornely, K. (2011), "Challenges to the South Caucasus regional security aftermath of Russian-Georgian conflict: Hegemonic stability or new partnership?", *Journal of Eurasian Studies*, 2 (1): 15-20.

Karakoç, E., A. (2011), "Brief Overview on Karabakh History from Past to Today", *International Journal of Human Sciences*, 8 (2): 1002-1024.

Lederach, J., P. (1997), *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies* (Washington, D.C.: U.S. Institute of Peace Press).

Libaridian, G., J. (2004), *Modern Armenia: people, nation, state* (New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers).

Melander, Erik (2001), "The Nagorno-Karabakh Conflict Revisited: Was the War Inevitable?", *Journal of Cold War Studies*, 3 (2): 48-75.

Markedonov, Sergey (2013), *The Caucasus Region: From the Geopolitical Periphery to an Arena of Competitive Interests*, Diba, Nigâr, Göksel and Zaur Shiriyev (Eds.), *The Geopolitical Scene of the Caucasus: A Decade of Perspectives* (Istanbul: Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, Pasifik Offset Ltd. Şti.): 29-49.

Mehdiyeva, Nazrin (2003), "Azerbaijan and its foreign policy dilemma", *Asian Affairs*, 34 (3): 271-285.

Minassian, Gaidz (2008), "Armenia, a Russian Outpost in the Caucasus?", *Russie. Nei. Visions*, Russia/NIS Center, (27), www.ifri.org (05.01.2016, 23:49).

Moga, Teodor, L. (2012), "The Eastern Neighborhood of The EU Grand Chessboards", *CES Working Papers*, Centre for European Studies, Alexandru Ioan Cuza University, 4 (3): 385-395, <https://ideas.repec.org/a/jes/wpaper/y2012v4i3p385-395.html> (12.08.2018).

Nasibli, Yunis (2008), "Russia as a Key Player in the South Caucasian Region" , Geistlinger, Michael, Francesca Longo, Gocha Lordkipanidze and Yunis Nasibli (Eds.), *Security Identity and the Southern Caucasus: The Role of the EU, the US and Russia* (Wien, Graz: Neuer Wissenschaftlicher Verlag): 131-146.

Nation, Craig (2007), "Russia, the United States, and the Caucasus", <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil/> (01.06.2012, 16:44).

Nichol, Jim (2013), "Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests", Congressional Research Service, www.crs.gov (14.11.2013).

Nuriyev, Elkhana, E. (2000), "Conflicts, Caspian Oil, and NATO: Major Pieces of the Caucasus Puzzle", Bertsch. G., K., C. Craft, S.A. Jones and M. Beck (Eds.), *Crossroads and conflict: security and foreign policy in the Caucasus and Central Asia* (New York: Routledge): 140-151.

Pearce, W. Barnett and Stephen W. Littlejohn (1997), *Moral Conflict: When Social Worlds Collide* (Thousand Oaks, California: Sage).

Rasizade, Alec (2003), "Azerbaijan in transition to the New Age of Democracy", *Communist and Post-Communist Studies*, 36 (3): 345-372.

Rondeli, Alexander (2000), "Regional Security Prospects in the Caucasus", Bertsch. G., K., C. Craft, S.A. Jones and M. Beck (Eds.), *Crossroads and conflict: security and foreign policy in the Caucasus and Central Asia* (New York: Routledge): 48-54.

Schroeder, Paul W. (1994), "Historical Reality vs. Neo-Realist Theory", *International Security*, 19 (1): 108-148.

Suny, Ronald G. (2000), "Provisional Stabilities: The Politics of Identities in Post-Soviet Eurasia", *International Security* 24 (3): 139-178.

Suny, Ronald, G. (2010), "The pawn of Great Powers: The East-West competition for Caucasia", *Journal of Eurasian Studies*, 1 (1): 10-25.

Swietochowski, T. (1995), *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition* (New York: Columbia University Press).

Tokluoglu, Ceylan (2012), "Perceptions of State and Leadership in post-Soviet Azerbaijan (1991–2009)," *Middle Eastern Studies*, 48 (3): 319-343.

Tsantoulis, Yannis (2009), "Geopolitics, (Sub)regionalism, Discourse and a Troubled 'Power Triangle' in the Black Sea", *Southeast European and Black Sea Studies*, 9 (3): 243-258.

Valdez, J. (1995), "The Near Abroad, the West, and National Identity in Russian Foreign Policy", Dawisha A. and K. Dawisha (Eds.) *The Making of Foreign Policy in Russia and the New States of Eurasia* (New York: M. E. Sharpe Inc): 84-110.

Valigholizadeh, Ali, Yashar Zaki, and Barani, Zoghi Kazem (2013), "An analytical study of geopolitical consequences of normalization of Turkish–

Armenian relations”, *Journal of Eurasian Studies*, 4: 197-206, <http://dx.doi.org/10.1016/j.euras.2013.03.009>, (14.07.2014).

Waltz, Kenneth N. (1979), *Theory of International Politics* (New York: Random House).

Wendt, Alexander (1999), *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press).

Zacher, Mark W. (2001), “The Territorial Integrity Norm: International Boundaries and the Use of Force,” *International Organization*; Spring, 55 (2): 215-250.

Zartman, I. William (2005), “Analyzing Intractability”, Crocker, Chester, A, Fen Osler Hampson and Pamela Aall (Eds.), *Grasping the Nettle: Analyzing Cases of Intractable Conflict* (Washington DC: USIP Press): 47-64.

**EPİSTOKRATİK İTİRAZ KARŞISINDA EŞİT OY HAKKI
VE ÇOĞUNLUK KARARI İLKELERİNİN
KONUMLANDIRILMASI**

**SITUATING EQUAL VOTING RIGHTS AND MAJORITY
RULE PRINCIPLE AGAINST THE EPISTOCRATIC
CHALLENGE**

Ogan YUMLU*

ÖZ

Çağdaş siyaset teorisinde, çoğunluk kararı ilkesinin çeşitli sınırlamalara tabi olması gerektiği yaygın kabul gören bir kanaattir. Daha az yaygın olmakla birlikte son yıllarda benzer sınırlamaların demokrasi teorisinin bir diğer temel bileşeni olan eşit oy hakkı ilkesine yönelik olarak da önerildiği görülmektedir. Epistokratlar adı verilen düşünürler tarafından ortaya atılan bu önerileri sınavabilmek için eşit oy hakkı ve çoğunluk kararı ilkeleri arasındaki benzerlikler ve farklılıkların incelenmesi önem kazanmaktadır. Makalede hem çoğunluk kararı hem de eşit oy hakkına yönelik gerekçeler incelenecek ve bu gerekçelerden türetilebilecek olası sınırlamalar tartışılacaktır. Bu tartışmadan çıkan temel sonuç; eşit oy hakkının çoğunluk kararına karşı normatif bir üstünlüğe sahip olduğu ve her iki ilkenin de temel dayanağı olan eşitlik ilkesinin, çoğunluk kararının bazı durumlarda sınırlandırılmasını gerektirirken, eşit oy hakkına yönelik sınırlamaları ise kabul edilemez kıldığıdır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Çoğunluk Kararı, Eşit Oy Hakkı, Eşitlik İlkesi, Epistokrasi.

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, S.B.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü, ogan.yumlu@bilgi.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9311-5127>.

* Makale Geliş Tarihi: 09.04.2019
Makale Kabul Tarihi: 27.05.2019

ABSTRACT

In contemporary political theory, the idea that the principle of majority rule should be subject to certain limitations is often praised. Though praised less often, recently similar ideas have also been suggested in favor of limiting the principle of equal voting rights, especially by a group of thinkers labelled as epistocrats. In this context, a discussion concerning the normative justifications of these principles and the possibility of deriving certain legitimate limitations from them has become relevant. After examining the justifications and limitations of both the principle of majority rule and the equal right to vote, it is concluded that; the equal right to vote has normative priority over the principle of majority rule and that the principle of equality, which justifies both of the principles, while necessitating certain limitations on majority rule, prohibits them on equal voting rights.

Keywords: Democracy, Majority Rule, Equal Voting Rights, Principle of Equality, Epistocracy.

GİRİŞ: ÇOĞUNLUK KARARI İLKESİNİN GEREKÇELERİ

Batı demokrasilerinde son dönemde yaşanan bazı siyasi gelişmeler, bu ülkelerde yaşayan seçmenlerin siyasi kararlar alırken yeterli bilgi birikimine sahip olmadan hareket ettiklerine dair eleştirilerin daha güçlü bir biçimde seslendirilmesine sebep olmuştur. Örneğin Büyük Britanya'daki referandum sürecinde Brexit'in ülke ekonomisi açısından ne gibi sonuçlar doğuracağına dair bilgilerin seçmenler tarafından yeteri kadar dikkate alınmadığı sıkça dile getirilmiştir. Benzer biçimde, Amerika Birleşik Devletleri'nde Trump'ın başkanlık seçimi sürecinde, seçmenlerin doğru bilgileri dikkate almak bir yana, açıkça yalana dayalı yönlendirmelerin peşinde gittiği belirtilerek, siyasette artık “hakikat ötesi” (*post-truth*) bir döneme girildiği iddia edilmiştir. Bu gibi siyasi gelişmelerle bağlantılı olarak, siyaset teorisi alanında çalışan ve “epistokratlar” adı verilen bazı düşünürlerin eşit oy hakkı ilkesinin sınırlandırılmasına kadar varan öneriler sunduğu görülmektedir. Günümüzde oldukça radikal olarak nitelendirilebilecek bu öneri, epistokratların önde gelen isimlerinden Jason Brennan tarafından, eşitlik ilkesiyle çelişmediği iddiasıyla gerekçelendirilmeye çalışılır. Makalenin ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı biçimde ele alınacağı üzere, Brennan çoğunluk kararını sınırlandırmak için başvuru alan eşitlik ilkesinin

pekâlâ oy hakkını sınırlandırmak için de kullanılabileceğini ileri sürmektedir. Bu gibi iddiaları sınavabilmek için bu makalede hem çoğunluk kararı hem de eşit oy hakkı ilkelerinin gerekçeleri ve olası sınırları incelenecektir. Böylece, her iki ilkenin de temel gerekçesini teşkil eden eşitlik ilkesinin, nasıl olup da bir yandan çoğunluk kararı ilkesini sınırlandırırken diğer yandan eşit oy hakkı üzerindeki olası sınırlamaları gayri meşru kıldığı gözler önüne serilecektir. Buna göre, ilk iki bölümde çoğunluk kararının gerekçeleri ve sınırlamaları incelenecek, üçüncü ve dördüncü bölümde ise aynı inceleme eşit oy hakkı için ortaya konulacaktır. Sonuç kısmında ise, bu tartışmadan çıkan bazı temel tespitler ana hatlarıyla sunulacaktır.

Tartışmaya “çoğunluk kararı ilkesinin gerekçeleri nedir” sorusuyla başlanacak olursa, bu soruya verilecek yanıtların iki gruba ayrılabilceği görülür. Birinci gruptaki argümanlar çoğunluk kararı ilkesinin *araçsal* değerine, ikinci gruptaki argümanlar ise onun *içkin* değerine işaret etmektedir. Çoğunluk kararı ilkesinin sahip olduğu çeşitli araçsal değerlerden söz edilebilir. Örneğin, siyasi kararlar çoğunluğun kararı yönünde alınırsa toplumun daha büyük bir bölümü bu karardan memnun olacağı için istikrarın sağlanması ihtimali artar. Eğer siyasi kararlar toplumun çoğunluğunu değil de küçük bir azınlığını memnun edecek şekilde alınırsa, çoğunluk bu kararları değiştirmek için fırsat kollayacağından siyasi istikrar daima tehlike altında olacaktır. Elbette bu her çoğunluk kararının her azınlık kararından daha çok istikrar sağlayacağı anlamına gelmez. Örneğin eğer bir çoğunluk kararı belli bir azınlık grubu üzerinde oldukça rahatsız edici sonuçlar doğurursa, o azınlık grubu sayıca küçük olmasına rağmen çoğunlukla mücadeleye girişecek ve siyasi istikrar zedeleneyecektir. Ya da tersinden düşünülecek olursa, eğer bir azınlık kararı çoğunluğu da memnun eden öğeler taşırsa bu kez karar azınlık tarafından alınmış olmasına rağmen siyasi istikrar zarar görmeyecektir. Bu ihtimalleri reddetmemekle birlikte, burada dile getirilen temel argüman çoğunluk kararının azınlık kararına oranla siyasi istikrarı sağlamaya daha yatkın olduğudur¹.

Çoğunluk kararının araçsal değerine dair ikinci bir iddia, siyasi kararların çoğunluk tarafından alınmasının o kararların epistemik kalitesini arttıracığıdır. Diğer bir deyişle, çoğunluğun alacağı bir karar azınlığın alacağı bir karara göre daha iyi bir karar olacaktır². Bu yaklaşımın tipik bir örneğini Fransız matematikçi ve düşünür Nicolas de Condorcet’de bulmak mümkündür. Condorcet’nin sayısal bir formülasyona dayanan teorisi, çoğunluk kararının doğru tercihe her zaman daha yakın olduğunu kanıtlamaya çalışır. Hatta

¹ Elbette bu argümanı toptan reddedenler de bulunmaktadır. Örneğin Thomas Hobbes (1993) tam aksi bir yaklaşımı, yani istikrarın ancak küçük bir azınlığın mutlak iktidarı sayesinde korunacağını düşünmektedir.

² Bu yönde güncel bir çalışma için bakınız Landemore (2017).

Condorcet'e göre kişi sayısı arttıkça çoğunluk kararı neredeyse her zaman doğru cevabı bulacaktır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki bu teori bazı önkoşullara dayanmaktadır. Öncelikle, söz konusu karar iki seçenekli olmalı ve bu seçeneklerden birinin doğru olduğu bilinmelidir. Bunun yanı sıra karar alma sürecine katılan her kişinin doğru cevabı bulma ihtimali, bulmama ihtimalinden fazla olmalıdır. Ve son olarak kişiler tercihlerini belirlerken birbirinden etkilenmemelidir. Condorcet'nin teorisinin temel hareket noktası aslında büyük sayılara dair basit bir matematiksel kurala dayanır; her biri yüzde50den fazla ihtimalle doğru yanıtı bulacak olan bireyler bir araya gelip çoğunluk kararı aldıklarında doğru yanıtı bulma ihtimalleri artacaktır. Ancak bu teorisinin dayandığı varsayımların gerçek hayatta ne ölçüde karşılık bulduğu sorgulandığı için onun siyasi karar alma süreçlerine uygulanabilirliği de pek çok düşünür tarafından şüpheli bulunmaktadır (Christiano, 2006).

Bir ülkedeki siyasi kararların herhangi bir azınlık değil de o ülkede yaşayan insanların çoğunluğu tarafından alınması gerektiğine dair diğer bir araçsal argüman, bu yöntemin vatandaşlar üzerinde yaratacağı olumlu etkiyle ilişkilidir. Kabaca bu yöntemin yaratacağı iki etkiden bahsedilebilir. Birincisi, vatandaşların çoğunluğunun siyasi kararları belirleme şansı olduğunda bireyler siyasi meselelerle daha çok ilgilenecek, bu meseleler üzerine kafa yoracak, onlarla ilgili daha çok bilgi edinecek ve başkalarıyla tartışarak kendi pozisyonunu oluşturmaya çalışacaktır. Böylece bireyler başkalarının kararlarıyla ve dışsal bir otorite tarafından şekillendirilmek yerine, kendi kendini şekillendirebilecektir. Yani kısacası, toplumun çoğunluğuna siyasi karar alma şansı vermek toplumda yaşayanlar için bireysel özerkliğin gelişimine katkı sağlayacaktır.³ İkincisi, bireysel özerkliğin gelişimine paralel olarak, tüm bu süreç boyunca vatandaşlar kendi akıllarını etkin bir biçimde kullanacaklarından zekâları gelişecektir. Bu yönüyle, siyasete katılım adeta bir okul gibi bireylerin entelektüel gelişimlerine katkıda bulunacaktır. Dikkat edilecek olursa bu iki argüman özellikle liberal düşünürler tarafından dillendirilmektedir. Örneğin John Stuart Mill, temsili demokrasinin vatandaşların karakterleri üzerindeki bu olumlu etkisini, bu yönetim biçiminin en yararlı özelliklerinden biri olarak görür.⁴ Mill bu konuda şöyle der;

“Özgür yönetimin en önde gelen yararlarından biri, akıl ve hislerin eğitimidir. Bu eğitim, ülkelerinin büyük menfaatlerini doğrudan etkileyen faaliyetlere katılmak için çağrılan halkın en alt katmanlarına kadar iner...İnsanlar, böylesi küçük bir

³ Bu özerklik anlayışının kökenleri Kant'ın aydınlanma düşüncesinde bulunabilir. Kant'ta (1991: 54-60) aydınlanmış bireyin tanımlayıcı özelliği gelenek ya da başka bir dışsal otoriteye değil, yalnızca kendi aklına başvurmasıdır.

⁴ Mill'in bu yönetim biçiminin olumsuz yönleri olduğunu da düşünür. Mill'in bu görüşlerine ilerleyen bölümlerde yer verilecektir.

etmeden bu kadar çok şey beklemenin –yani kol emekçilerinin siyasal oy haklarını kullanmasında güçlü bir zihinsel gelişim aracı görmenin- hayalperestlik olduğunu düşünüyorlar. Ancak, insanlık kitlesi içinde önemli bir zihinsel eğitimin hayal olmaktan çıkması için gereken yol budur” (Mill, 2017: 212).⁵

Çoğunluk kararı ilkesinin araçsal değerine yönelik birkaç argümana kısaca değindikten sonra, şimdi bu ilkenin içkin değerine odaklanılabilir. Burada içkin değerden kastedilen şudur. Bir şeyin içkin değeri, o şeyin kendi sahip olduğu özelliklerle ilgilidir; o özelliklerin yaratacağı sonuçlarla değil. Diğer bir deyişle, o şeyin değeri yaratacağı sonuçtan bağımsız olarak, doğrudan kendi sahip olduğu niteliklere atfedilir. Mevcut örnekten hareket edilecek olursa, burada odaklanılan konu bir siyasi kararın çoğunluğun tercihinine göre alınması durumunda ortaya çıkacak sonuçlar değil, böyle bir karar alma ilkesinin sahip olduğu kendi özellikleridir. Hiç şüphesiz, çoğunluk kararına dair ortaya konmuş olan en güçlü içkin değer argümanı onun eşitlik ilkesiyle olan yakın ilişkisidir. Bu yaklaşıma göre çoğunluk kararı ilkesinin en önemli özelliği, karar alma sürecine katılan herkese eşit muamele etmesidir; ya da mevcut karar alma biçimleri içerisinde buna en çok yaklaşan olmasıdır. Eşit siyasi katılım hakkına sahip olan vatandaşlar arasında anlaşmazlık varsa ve bir karar alınması gerekiyorsa, bu kararı eşitlik ilkesini ihlal etmeden nasıl alabilirler? Çoğunluk kararı ilkesi işte bu soruya verilen en ikna edici yanıtlardan biridir. Çoğunluk kararı ilkesi dışında kullanılacak herhangi başka bir yöntem vatandaşlar arasındaki eşitliği ihlal eder gözükmektedir. Siyasi kararların çoğunluğun değil de bir azınlığın (örneğin mülk sahipleri, üniversite mezunları, belli bir etnik grubun üyeleri, vb) iradesi yönünde belirlenmesi, o azınlığın dışında kalanlar için kendilerine eşit davranılmadığı izlenimini doğuracaktır. Oysa çoğunluk kararında, herkes sonucu belirleme açısından eşit güce sahiptir ve karar eşit güçlerin en çok biriktiği yönde alınmaktadır.⁶ Tekrar etmek pahasına altını çizmek gerekirse, bu argüman yukarıda değinilen araçsal argümanlardan şu sebeple farklıdır. Burada çoğunluk kararıyla işleyen bir siyasal sisteminin yaratacağı olası etkiler değil, o sistemin kendi içkin özellikleri değerlendirilmektedir. Sistem, vatandaşların gelişimine katkı sağlayacağı ya da istikrarı koruyacağı için değil, eşitlik ilkesiyle uyumlu olduğu için değerli bulunmaktadır.

1. ÇOĞUNLUK KARARI İLKESİNİN SINIRLARI

Çoğunluk kararı ilkesinin gerekçelerini inceledikten sonra bu ilkenin bazı sınırlamaları tabi olup olmadığı sorusuna geçilebilir. Pek çok düşünür

⁵ David Held (2006), Mill’in bu yaklaşımını “gelişmeci (*developmental*) liberal demokrasi” modeli olarak adlandırır ve Locke, Montesquieu, Madison, Bentham gibi düşünürlerin temsil ettiği “korumacı (*protective*) liberal demokrasi” modelinden ayırır.

⁶ Bu yöndeki bir yaklaşımın erken dönem bir örneği için bakınız Locke (2016[1689]: 105-108).

demokratik bir sistemde çoğunluk kararı ilkesinin mutlak bir otoriteye sahip olmadığını ve sınırlanması gerektiğini savunmaktadır. Bu kısımda bu sınırlamaların neler olabileceğine dair iki önemli argümana yer verilecektir. Birinci argüman çoğunluk ilkesi üzerindeki sınırları bu ilkenin eşitlik ilkesiyle ilişkisinden türetmektedir. Eğer yukarıda değinildiği üzere, çoğunluk kararının meşruiyeti onun eşitlik ilkesiyle uyumundan kaynaklanıyorsa, içerik olarak eşitlik ilkesini açıkça ihlal eden çoğunluk kararları meşruiyetini kaybeder. Çoğunluk kararı ilkesinin değeri vatandaşlar arasında var olduğu kabul edilen eşitliğe dayandığına göre, bu karar alma yöntemi vatandaşlar arasındaki eşitliğe zarar verecek bir şekilde kullanılamaz. Örneğin vatandaşlar içerisinde azınlıkta kalan bir gruba, tüm vatandaşlara tanınan bazı haklardan mahrum edecek bir çoğunluk kararı meşru görülemez. Böyle bir karar, kendi otoritesinin kaynağını kendi elleriyle yok etmiş, yani bir bakıma kendisiyle çelişmiş olacaktır.

Çoğunluk kararının sınırlarını eşitlik ilkesiyle ilişkilendiren bu yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biri Amerikalı düşünür Ronald Dworkin'dir. Dworkin'e göre çoğunluk kararı ilkesinin aslında kendi başına hiçbir değeri yoktur ve çoğu zaman bu ilkeye atfedilen değer demokrasi kavramına dair bir kafa karışıklığını yansıtmaktadır. Bu kafa karışıklığını ortaya koymak için Dworkin (2005: 19-20) iki farklı demokrasi kavramsallaştırması arasında ayrım yapar. "Çoğunlukçu" ya da "istatistiki demokrasi" adını verdiği birinci kavramsallaştırmada, toplumun kendi çıkarının peşinden koşan bireylerden oluştuğu varsayılır. Bu bireyler arasında herhangi bir ortaklaşma ya da aynı topluluğun üyesi olmaktan kaynaklanan herhangi bir birliktelik kaygısı bulunmamaktadır. Dworkin'in "ortaklık demokrasisi" adını verdiği ikinci kavramsallaştırmada ise bireyler kendilerini birlikte hareket eden ve ahlaki değere sahip bir grubun eşit statüdeki üyeleri olarak görür⁷. Bunu aynı şirkette eşit hisseye sahip ortakların içerisinde bulunduğu duruma benzetmek mümkündür. Tüm ortaklar şirketin performansından etkilendiği ve hepsinin eşit hissesi olduğu için, ortaklar kendi başlarına değil grup halinde hareket ediyor hissiyatına sahiptir. Tüm ortaklar kararlarının birbirlerini etkileyeceğinin bilincindedir.⁸ Dworkin'e göre çoğunluk kararı ilkesi yalnızca ikinci kavramsallaştırmaya uygun bir demokraside anlamlı ve meşrudur. Dworkin (2005: 364) şöyle der; "...gerçek demokrasi, çoğunluğun ya da oy çokluğunun her istediğinin yalnızca onlar öyle istediği için meşru sayıldığı istatistiki bir demokrasi değil; çoğunluk kararının yalnızca eşitler arası bir toplulukta meşru sayılacağını söyleyen ortaklık demokrasisidir".

⁷ Dworkin (1998: 453) bu kavramsallaştırmayı bazen 'anayasal demokrasi' olarak da adlandırır.

⁸ Benzer bir durum, aynı futbol takımındaki oyuncular ya da aynı orkestradaki müzisyenler için de geçerlidir.

Ortaklık demokrasisinin dayandığı toplumsallık anlayışından bahsederken, Dworkin Rousseau'ya referans yapar. Dworkin'e göre Rousseau'nun ortak irade (*general will*) kavramı, ortaklık demokrasisine uygun bir biçimde, vatandaşları bireysel değil toplumsal eylemde bulunan özneler olarak ele alarak siyasetin toplumsal yönüne vurgu yapar. Eğer vatandaşlar kendilerini ortak iradeyle hareket eden bir topluluğun eşit statüye sahip üyeleri olarak görmez ve eylemlerine toplumsallık atfetmezse, çoğunluk kararını neden bağlayıcı olarak kabul etmeleri gerektiği sorusu yanıtsız kalacaktır. Dworkin buradan hareketle çoğunlukçu ya da istatistiki demokrasinin bir çelişki barındırdığını iddia eder. Bu yaklaşım bir yandan çoğunluk kararını vatandaşların bireysel tercihlerinin toplamından ibaret görerek o tercihlerin toplumsallığını yadsır, diğer yandan ise tüm vatandaşların çoğunluk kararının otoritesini kabul etmesini ister (Dworkin, 2005: 20). Dworkin'in, çoğunluk kararının meşru olabilmesi için Rousseau'cu bir ortak iradeyi varsaymak durumunda olduğu iddiası, Rousseau'nun bu bağlamda nasıl okunması gerektiğine dair tartışmalara kapı açar. Rousseau, toplum sözleşmesi ile doğa durumundan (*state of nature*) çıkarak siyasal bir birlik kurulma aşamasında yeni bir ahlaki düzene de geçildiğini belirtir. Bu yeni ahlaki düzende artık insanın doğa durumunda sahip olduğu haklardan bahsedilemeyecek, yalnızca toplumun ortak iradesiyle yarattığı toplumsal kurallardan bahsedilebilecektir. Dolayısıyla özgürlük de, doğa durumundaki gibi bireyin her istediğini yapabilmesi değil, ortak iradeye uygun hareket etmesi biçiminde tanımlanacaktır. Ortak iradeyle ortaya konmuş yasaları ihlal eden vatandaşlar bu kurallara uymaya zorlandığında baskıya uğramış değil özgürleştirilmiş olacaktır (Rousseau, 2006: 17-18). Rousseau'nun hem genel iradenin sınırlanamayacak olduğunu söylemesi, hem de yasaların yapımında çoğunluk kararının yeterli olacağını iddia etmesi, Dworkin'in yorumunun aksine, Rousseau'nun çoğunlukçu demokrasi görüşüyle ilişkilendirilmesine neden olmuştur. Rousseau'nun bazı cümleleri bu görüşü destekler niteliktedir. Örneğin Rousseau (2006: 103) oylamanın sonucunda ortaya çıkan kararın aksi yönünde düşünenlerin “yanıldığını” söyler. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta Rousseau'da oylamanın bireysel iradelerin yarıştırılması değil, ortak iradenin ne olduğunu bulmaya yönelik bir çaba olduğudur. Ortak iyiye yönelmeyen bir oylamanın genel iradeyi vermesi mümkün olmayacaktır. Rousseau (2006: 30) şöyle der: “...istemi genel yapan oyların sayısından çok, onları birleştiren ortak yarardır”. Bu farklı ifadeler nedeniyle Rousseau'nun çoğunlukçuluk ile ilişkisinin nasıl yorumlanması gerektiğine dair literatürdeki tartışma devam etmektedir.⁹

Dworkin'e geri dönülecek olursa, onun için gerçekten de eşitlik ilkesi tüm siyasi toplulukların “egemen erdem”idir. Tüm vatandaşlardan itaat talep eden ve

⁹ Rousseau üzerine yetkin bir çalışma için bakınız Cohen (2010).

onlar üzerinde zor kullanma yetkisine sahip olan devlet bunun karşılığında her vatandaşa eşit ilgi ve eşit saygı göstermekle yükümlüdür (Dworkin, 2002). Eşit ilgi ilkesi devletin gözünde her vatandaşın yaşamının eşit öneme sahip olduğu anlamına gelir. Devlet yalnızca bazı vatandaşların iyi bir yaşama sahip olmasını önemserken, bazılarınınkini önemsiz göremez. Örneğin Nişantaşı'nda doğan bir çocuğun kendini gerçekleştirme şansı ne kadarsa Bitlis'in bir köyünde doğan çocuğunki de o kadar olmalıdır. Bu bakımdan devlet örneğin bir çeşit kaynak eşitliğini sağlamalıdır. Eşit saygı ilkesi ise vatandaşların iyi yaşama dair kendi kavrayışları ekseninde kararlar alabilmesini ve devletin bu kararlara saygı göstermesi gerektiğini söyler. Dworkin'e göre eşit saygı ilkesi vatandaşların yalnızca kendi yaşamlarıyla değil, parçası oldukları toplumla da ilgili kararlar alabilmesini sağlar. Dolayısıyla vatandaşlara siyasi meseleler hakkında söz ve oy hakkı tanımak, eşit saygı ilkesinin bir gereğidir. Ancak burada tutturulması gereken nazik denge şudur. Vatandaşların bir kısmı eşit saygı ilkesinin sağladığı katılım haklarını kullanıp siyasi kararlar alırken bu kararların eşit ilgi ilkesini zedelememesine özen göstermelidir. Örneğin, otobandaki hız sınırına dair alınacak bir karar eşit ilgi ilkesini zedelemeyenken, dini bir azınlığın ibadet hakkını sınırlayan bir karar bu ilkeyi ihlal edecektir. Otobandaki hız sınırı vatandaşların kendini gerçekleştirmesi önünde bir engel teşkil etmediği için hiç kimse bu karar sebebiyle kendisinin eşit ilgiden mahrum kaldığını iddia edemez. Oysa ikinci örnekte vatandaşların bir kısmı kendileri için yaşamsal öneme sahip olan ibadet haklarının sınırlandırılmasından hareketle eşit ilgi ilkesinden mahrum kaldıklarını iddia edebilir. Yani her iki karar da bir çoğunluk tarafından alınmış olmasına rağmen, birinci karar meşru iken ikincisi değildir. Böylece eşitlik ilkesi, çoğunluk kararının otoritesini sınırlandıran bir koşul olarak ortaya konmuştur.

Bu noktada akla gelebilecek bir soru eşitlik ilkesinin ihlal edilip edilmediğinin tam olarak nasıl saptanacağıdır. Çoğunluğun almış olduğu bir kararın eşitlik ilkesini ihlal ettiği kararını kim verecektir? Bu sorunun yanıtlanmasında yaşanan zorluk bazı düşünürlerin çoğunluk kararı ilkesini daha da sıkı bir şekilde benimsemesine yol açmıştır. Günümüzde çoğunluk kararı ilkesinin en önemli savunucularından biri olan Jeremy Waldron buna örnek olarak gösterilebilir. Waldron'a göre mevcut demokratik toplumların en belirleyici özelliklerinden biri vatandaşlar arasında var olan fikir ayrılığıdır. Bu fikir ayrılığı yalnızca o ülkenin dış politikası ya da ekonomik öncelikleri gibi alanları değil, daha da temel meseleleri kapsamaktadır. Örneğin vatandaşların sahip olduğu temel hakların sınırları nelerdir sorusu da bu fikir ayrılığına tabidir. Waldron (1999: 283), Dworkin'e referansla temel haklara dair şöyle bir ayrım yapar. Bir grup hak demokrasinin kurucu unsurudur ve doğrudan ortak karar alma sürecine eşit katılımı ilgilidir, ki bunun en tipik örneği de oy hakkıdır. Diğer bir grup hak ise, Dworkin'in bahsettiği gibi, alınan ortak kararların meşru

olabilmesi için gerekli birtakım koşulları sağlamaya yönelik, vatandaşlar arasındaki eşitliği gözeten haklardır. Bunlara verilebilecek örnekler; ifade ve toplanma özgürlüğü gibi doğrudan katılımı ilgili haklar ve dini özgürlükler gibi doğrudan katılımı ilgili olmayan haklardır. Waldron'a göre ikinci kategoride yer alan tüm bu hakların tam olarak neleri kapsadığı konusunda toplumda fikir ayrılığı olduğu ve bu konuda bir karar verilmesi gerektiği için elimizdeki tek yöntem vatandaşların ilk kategoride bahsedilen katılım haklarını kullanması, yani çoğunluğun oylarıyla sonucun belirlenmesidir. Bu sebeple Waldron oy hakkını (tüm diğer hakların içeriğini belirleme gücüne sahip olması bakımından) en temel hak olarak nitelendirir.

Waldron'un argümanı aslında netice itibarıyla şunu iddia eder; çoğunluk kararı ilkesinin sınırları yine çoğunluk kararıyla belirlenmelidir. Eğer toplumda hangi konuların çoğunluk kararına tabi olması, hangilerinin ise olmaması gerektiği üzerine bir fikir ayrılığı varsa, bunu çözmek için yine çoğunluk kararına başvurulmalıdır. Ancak Waldron'un bu argümanı şu yönüyle eleştiriye açıktır. Fikir ayrılığına düşüldüğünde çoğunluk kararı ilkesi uygulanmalıdır kararını kim vermiştir? "Fikir ayrılıklarının var olduğu bir durumda nasıl karar alınmalıdır" sorusunu yanıtlayabilmek için de bir karar alma mekanizmasına ihtiyaç duyulur. Bunun için hangi karar alma mekanizmasının seçileceği sorusu da yine başka bir karardır ve bu karar için de bir karar alma mekanizması gerekir. Diğer bir ifadeyle, bir kararın hangi prosedürle alınması gerektiği de bir karar olduğu için o karar da bir başka prosedüre ihtiyaç duyar ve bu kısır döngü böylece uzar gider. Thomas Christiano (2000: 521) bu sorunu "sonsuz geriye gidiş" (*infinite regress*) olarak adlandırır. Christiano'ya göre Waldron bu sorunu görmezden gelerek döngüyü keyfi bir şekilde "çoğunluk kararı" ilkesinde kesmiştir. Oysa ki "toplumdaki uyuşmazlıkları çözmek için çoğunluk kararı uygulanmalıdır" kararını yine çoğunluğun kendisinin alabileceği mantıken şüphelidir ve tüm diğer konular kadar tartışmaya açıktır. Waldron ise toplumda varolan fikir ayrılığının çoğunluk kararı ilkesi için de geçerli olabileceğini kabul etmek istememektedir.

Waldron aslında kendi argümanının, yani çoğunluk kararı ilkesinin sınırların yine çoğunluk tarafından belirlenmesi gerektiği önerisinin, döngüsellik sorununu barındırdığının farkındadır. Çoğunluk kararının meşru olabilmesi için gerekli olan hakların içeriğinin yine çoğunluk tarafından belirlenmesi, bu hakların korunacağını güvencesini bize kesin olarak verebilir mi? Waldron bu soruya açıkça hayır yanıtını vermektedir ve kendi önerisinde hakların gerçekten de çoğunluğun insafına bırakıldığını kabul etmektedir. Waldron'a göre bu demokrasinin kaçınılmaz bir özelliğidir ve demokrasiyi savunan herkes için deyim yerindeyse yutulması gereken acı bir lokmadır. Ancak Waldron bunun hakların önemsiz olduğu anlamına gelmediğini belirtmektedir. Bir demokraside

vatandaşlar birbirlerini mutlaka hak sahibi bireyler olarak görmek durumundadır. Vatandaşlar arasındaki anlaşmazlık yalnızca bu hakların içeriğinin tam olarak nasıl belirlenmesi gerektiği ve sınırlarının ne olduğu üzerinedir. Waldron'a (1999: 302-306) göre bir demokraside vatandaşları hak sahibi bireyler olarak görmek, kaçınılmaz olarak onlara bu hakların sınırları konusunda söz hakkı vermeyi de gerektirir.

Çoğunluk kararı ilkesinin sınırlarına yönelik birinci argümana değindikten sonra şimdi aynı yöndeki ikinci temel argümana geçilebilir. Dikkat edilecek olursa, yukarıda değinilen birinci argüman çoğunluk kararının içeriğine odaklanarak, bu kararın eşitlik ilkesini ihlal etmemesi gerektiğini belirtiyordu. Şimdi değinilecek ikinci argüman ise çoğunluk kararının içeriğinden ziyade bu kararın alınış biçimine, yani karar alış usulüne odaklanmaktadır. Bu yaklaşıma göre bir çoğunluk kararı ancak belli bir usule uygun şekilde alınmış ise anlamlı ve meşru olacaktır. Bu usulün merkezinde yer alan kavram müzakere'dir. Bir toplumda herkesi ilgilendiren ve herkes için bağlayıcı sonuçlar yaratacak kararlar alınmadan önce mutlaka bu konuda herkesin katılımına açık kamusal bir müzakere yapılmalıdır. Vatandaşların hem kendi fikirlerini ortaya koyacakları hem de başkalarının fikirlerini dinleyecekleri bu müzakere sürecinde vatandaşların birbirlerini ikna etme, kendi fikirlerini değiştirme ve ortak bir fikir üretme imkânı olacaktır (Gutmann, 2007: 527). Böyle bir müzakere olmaksızın vatandaşların önüne konan birkaç seçeneği oylamalarını istemek ve en çok oyu alan seçenekte karar kılmak, sonucun "ortak" bir kararı yansıttığını ve bu kararda herkesin kendisine bir yer bulabileceğini düşünmeyi zorlaştırmaktadır.

Merkezinde müzakere bulunan yaklaşım müzakereci demokrasi, diğer yaklaşım ise çoğunlukçu demokrasi olarak adlandırılacak olursa aradaki şu farkın altı çizilmelidir. Çoğunlukçu demokraside kararlar vatandaşların halihazırda sahip oldukları tercihler üzerinden alınır. Deyim yerindeyse, vatandaşların şu an durdukları yere bakılır ve en fazla kişi nerede duruyorsa karar hakkı o tarafa verilir. Müzakereci demokraside ise vatandaşların sahip oldukları tercihler tartışmaya açılır. Vatandaşların birbirlerine neden bu tercihlere sahip olduklarını anlatmaları beklenir. O tercihin, diğer tüm bireyler için de kabul edilebilir olduğunu göstermeleri gerekir. Böyle bir tartışmada taraflar kendi tercihlerini "çünkü benim canım böyle istiyor" gibi keyfi söylemlerle savunamazlar. Bunun yerine o tercihin herkes için neden doğru bir tercih olabileceğine dair akılcı açıklamalar getirilmelidir. Burada bir karşılıklılık esastan bahsetmek de mümkündür (Cunningham, 2002: 164). Eğer ben başkalarından kendi tercihlerini benim de kabul edebileceğim argümanlarla sunmasını bekliyorsam, ben de benzer şekilde onlara kendi tercihlerimi onlar için kabul edilebilir argümanlarla sunmakla yükümlü olmalıyım. Aynı mantıkla, eğer ben diğerlerinin benim argümanlarımı dinleyerek ikna olmasını

bekliyorsam, ben de onların argümanlarını dinleyip ikna olmak için kendime şans tanımalıyım. Dolayısıyla müzakereci demokrasi, çoğunlukçu demokrasiden farklı olarak vatandaşların birbirlerine oy hakkı tanımalarının yanı sıra bu oy hakkını kullanırken tercihlerini birbirlerine karşı gerekçelendirmelerini de ister (Cohen, 1996: 101). Bu yaklaşımın merkezinde yer alan müzakere kavramı da esasen vatandaşların birbirlerine bu tip gerekçeler sunduğu, var olan tercihlerin birbirine karşı sürekli olarak sınıandığı akılcı bir tartışma ortamına gönderme yapmaktadır. Öyleyse, müzakereci demokraside kararlar vatandaşların şu an durdukları yere göre değil, akılcı bir tartışma sonucunda varacakları yere göre alınmalıdır.

Müzakereci demokrasi yaklaşımına en sağlam felsefi temeli sunan düşünürlerden biri hiç şüphesiz Jürgen Habermas'tır. Habermas, insan aklının Kantçı aydınlanma tarafından özcede (bireyin zihninde) konumlandırılmış olmasını bir hata olarak görür ve bunun yerine aklın özneler-arası alanda, yani bireyler arası iletişimde konumlandırılması gerektiğini savunur. Habermas'ın bu önerisi şu basit sorudan hareketle daha kolay anlaşılabilir. Yaşamı boyunca hiçbir insanla iletişim kurmamış, ıssız bir adada yalnız başına büyümüş bir kişinin düşünceleri neye benzerdi? Bu kişi gündelik hayatta kullanılan kavramların hiçbirinden haberdar olmadığı için onun düşüncelerinde bu kavramlardan hiçbiri kendine yer bulamayacak ve bu kişinin bu konulardan hiçbiri üzerine akıl yürütmesi mümkün olmayacaktı. Bir bakıma bu kişinin düşünceleri ya da aklı öylesine sınırlı kalacaktı ki onun diğer hayvanlardan önemli bir farkından bahsedilemeyecekti. Oysa ki insan aklı, insanlar-arası iletişimin aracı olan dil içerisinde şekillenir ve gelişir. Akıl, çevresinden soyutlanmış bireysel bir faaliyetin değil, dil üzerinden sağlanan bir etkileşimin, yani ortak bir faaliyetin sonucunda anlam kazanır. Dile içkin olan mutlak amaç (*telos*) zaten tam da budur; insanların birbiriyle anlaşmasını ve ortak bir anlayış yaratmasını mümkün kılmak (Habermas, 1996a: 162). Öyleyse akıl ya da akılcılıktan bahsedildiğinde, bireysel değil iletişimsel bir akla referans yapmak gerekmektedir.

İletişimsel akıl, merkezine dili ya da dilin kullanımına dayalı müzakere kavramını aldığı için Habermas kendi geliştirdiği ahlak teorisini "tartışma etiği" olarak tanımlar. Tartışma etiği şu tartışma ilkesiyle temellendirilir; bir normun geçerli olabilmesi o normun, o normadan etkilenen tüm tarafların katılacağı bir tartışmada herkes tarafından onaylanmasına bağlıdır. Bu ideal müzakere durumunda katılımcıların birbirlerinin onayını almak için başvurabilecekleri tek meşru yöntem birbirlerini ikna etmek için kullanacakları iyi argümanlardır. Şiddet kullanımı, tehdit, söz hakkı kısıtlamaları gibi yöntemler iknayı, yani gerçek bir onayı amaçlamadıkları için geçersizdir. Habermas bu yaklaşımını prosedürel bir ahlak teorisi olarak sunar. Bu teori prosedüeldir çünkü hangi

ahlaki normun doğru ya da iyi olduğunu söylemek yerine, bu tip normatif iddiaların hangi prosedürle test edileceğini söyler. Eğer bir normatif iddia, usulüne uygun yapılmış bir tartışma sonucunda herkesin onayını alabilmişse, bu testi geçmiş sayılır ve o iddia doğru kabul edilir. Habermas'ın (1996b: 21) tartışma etiğinin siyasal alandaki yansıması da prosedürel ve müzakereci bir demokrasi anlayışıdır. Bu yaklaşıma göre siyasi kararlar, eşit ve özgür vatandaşlar arasında, akılcı bir uzlaşmayı gözetten müzakerelerle alınmalıdır. Doğrudan demokrasiyi anımsatan bu tip bir ideal günümüz koşullarında tam olarak hayata geçirilemeyecek olsa da, en azın bu ideale yaklaşabilmek için, mevcut temsili demokrasilerin içerisinde yer alan tüm siyasi kurumların, toplumun tabanından başlayan ortak irade ve fikir oluşturma sürecine duyarlı bir biçimde kararlar üretmesi beklenmelidir.

Habermas ortaya koymuş olduğu teorik çerçeveye dayanarak çoğunluk kararı ilkesine yönelik şu iki önemli şerhi düşer. Birincisi, ortak siyasi kararların akılcı bir niteliğe sahip olmasının koşulu bu kararların usulüne uygun bir müzakere süreci sonucunda alınmış olmasıdır. Böyle bir süreç olmaksızın alınacak bir karar, çoğunluğun onayını almış olsa dahi akılcılık iddiasından yoksun kalacaktır. İletişimsel akıl, bireylerin kendi tercihlerini birbirlerinden yalıtılmış bir biçimde oyladıkları bir süreçte değil, hangi tercihin doğru tercih olduğuna dair aralarında yapacakları bir tartışmada ortaya çıkacaktır. Habermas (1992: 255) bu konuda şunu söyler; "...bir çoğunluk kararı yalnızca sonucun akılcılığının varsayabilmesini mümkün kılan müzakere koşulları mevcutsa alınmalıdır". İkincisi, müzakereci demokrasinin nihai hedefi herkesin onayını alan ortak bir karara ulaşmak iken, çoğunluk kararı bu hedefe henüz ulaşılmadan sonlandırılmış, tamamlanmamış bir tartışmaya işaret eder. Bu bakımdan, oy birliğiyle değil de çoğunluk kararıyla alınmış her karar, hala bu karara ikna olmamış insanlar bulunduğu anlamına gelir. Habermas elbette oy birliğiyle karar almanın zorluklarının farkındadır. Çoğu kez, geciktirilemeyecek bir karar verme ihtiyacı ve zaman baskısı sebebiyle çoğunluk kararına başvurmak bir zorunluluk haline gelecektir. Ancak burada önemli olan çoğunluk kararı ilkesine bakış açısıdır. Bu ilkeyi pratik bir ihtiyaç sebebiyle, çok da arzu edilmeden başvurulmuş bir yöntem olarak görmek ile onu her koşulda en doğru karar alma yöntemi olarak görmek arasında büyük bir fark bulunmaktadır. İlkinde çoğunluk kararı ilkesi hedefe ulaşılmamış olduğunu ifade ederken, ikincisinde hedefin kendisi konumunda bulunmaktadır.

Habermas'ın bu yaklaşımına yöneltilecek birkaç temel eleştiriden biri, günümüz çoğulcu toplumlarında oy birliğinin gerçekçi bir ideal olarak görülüp görülemeyeceğidir. Bir tartışma ne kadar süre devam ederse etsin, taraflar birbirlerine ne kadar iyi argümanlar sunarsa sunsun, toplumdaki derin ahlaki, vicdani ve düşünsel farklılıklar sebebiyle mutlaka ikna olmayan birileri kalacak

ve oy birliği sağlanamayacaktır. Habermas'a yöneltilen bir diğer eleştiri, ortaya koymuş olduğu demokrasi teorisinin tamamıyla prosedürel bir yapıda olmasıdır. Habermas prosedürden bağımsız bir iyi tanımı yapmaktan çekindiği için usulüne uygun olarak yapılmış bir tartışmadan çıkan her sonuç iyi ya da doğru olarak tanımlanmak durumundadır. Oysa bazı eleştirmenlere göre bu yaklaşım kabul edilemez sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin ideal bir müzakere sonucunda idam cezasının uygulanmasına, ya da ülkedeki mültecilerin sınır dışı edilmesine karar verilmesi durumunda bu kararların doğru kararlar olarak tanımlanması gerekecektir. David Estlund (2008), Habermas'ın saf prosedürel yaklaşımı yerine, "epistemik prosedürelizm" adını verdiği bir model önerir ve bu modelin bahsi geçen her iki eleştiriye de aşabileceğini iddia eder. Estlund'un yaklaşımı eşit oy hakkı ilkesiyle de yakından ilişkili olduğu için, şimdi yazının eşit oy hakkı ilkesiyle olan kısmına geçilecek ve bu model o kısımda incelenecektir.

2. EŞİT OY HAKKI İLKESİNİN GEREKÇELERİ

Eşit oy hakkı ilkesini savunmak için ileri sürülebilecek gerekçelerin büyük bir kısmı, çoğunluk kararı ilkesini savunmak için kullanılan ve yazının ilk kısmında değinilen argümanlar ile örtüşür. Örneğin, eşit oy hakkı tüm vatandaşların siyasi karar alma süreçlerine katılımını sağladığı için o toplumdaki istikrarı pekiştirir ya da vatandaşlar siyasi meselelere daha çok kafa yoracağı için onların akli melekelerinin gelişimine katkıda bulunur¹⁰. Bu gibi araçsal argümanların yanı sıra, eşitlik ya da hakkaniyet ilkeleri gibi içkin değere yönelik argümanlar da elbette eşit oy hakkı için de kullanılabilir. Bu içkin değer argümanına göre vatandaşların eşit oy hakkına sahip olmasının en önemli gerekçesi bu uygulamanın yaratacağı olumlu sonuçlar ya da getireceği faydalar değil, vatandaşların sahip olduğu eşit statüdür. Bazı vatandaşlara oy hakkı verirken bazılarına bu hakkı vermemek vatandaşlar arasında mevcut olan eşitlik ilişkisini ihlal edecektir. Günümüzde pek çok demokrasi savunusu bu tip bir eşitlik argümanına farklı biçimlerde de olsa başvurmaktadır.

David Estlund yukarıda değinilen modelini ortaya koyarken, çoğu kişi tarafından tartışmaz bir biçimde kabul edilen eşitlik ilkesi ile eşit oy hakkı uygulaması arasında kurulan bu ilişkiyi sorgulamaya açar. Estlund eşitlik ya da hakkaniyet gibi ilkeleri ihlal etmeyen bazı başka karar alma mekanizmaları da bulunduğuna dikkat çeker. Örneğin vatandaşlar arasında kura çekerek, seçilen kişinin kararını geçerli kabul etmek ya da ikili bir politik tercih karşısında yazı tura atmak gibi yöntemler de aslına bakılacak olursa vatandaşlar arasındaki

¹⁰ Buna başka argümanlar eklemek de elbette mümkündür. Örneğin Amartya Sen yalnızca eşit oy hakkıyla ilgili olmamakla birlikte, demokratik bir yönetimin ekonomik kalkınmayı sağlayan en önemli etkenlerden biri olduğunu savunur. Öyle ki "...demokratik bir hükümet formuna ve görece bir basın özgürlüğüne sahip olan bağımsız bir ülkede asla kalıcı bir kıtlık olmamıştır" (Sen, 2004: 213).

eşitlik ya da hakkaniyet gibi ilkelere zarar vermeyen uygulamalardır çünkü bu yöntemler hiçbir vatandaşı diğeri karşısında üstün bir pozisyona koymamaktadır. Ancak yine de günümüzde bu tip yöntemlerin uygulanmasını savunan pek az kişi bulunmaktadır. Estlund'a göre bu tip yöntemler yerine tüm vatandaşların siyasi karar alma süreçlerine katılımını öngören demokratik yöntemin tercih edilmesi, bu yöntemin eşitlik ya da hakkaniyet gibi değerlerle uyumlu olmasının yanı sıra onun önemli bir başka özelliğe daha sahip olduğunu göstermektedir. İnsanlara eşit katılım hakkı tanıyan demokratik yöntemin diğer yöntemlere karşı sahip olduğu bu önemli üstünlük onun iyi kararlar üretme kapasitesidir, ki bu da onun epistemik değerini ortaya koymaktadır.

Dikkat edilecek olursa, Estlund'un bu yaklaşımı Condercet'nin daha önce bahsedilen teorisini anımsatmaktadır. Condercet de belli bir büyüklüğü aşan gruplarda çoğunluk kararının doğru tercihi bulacağını iddia etmekteydi. Ancak Estlund kendi yaklaşımının Condercet'den şu yönüyle ayrıldığını belirtir. Estlund'a göre demokratik bir karar alma mekanizmasının her zaman doğru tercihte bulunacağı, ya da mutlaka iyi kararlar üreteceği söylenemez. Demokrasinin bazen kötü kararlar da üretebileceği ihtimali baştan kabul edilmelidir. Buradaki önemli nokta bu ihtimalin var olmasıyla birlikte, demokrasinin yine de iyi kararlar üretmeye diğer tüm yöntemlere göre daha meyilli olmasıdır. Bu noktayı daha iyi ifade edebilmek için Estlund, Anglo-Amerikan ceza hukuku geleneğinde kullanılan jüri sistemi örneğini ileri sürer. Bu yargılama usulünün, bir sanığın suçlu ya da suçsuz olduğuna karar vermek için uygulanabilecek iyi bir yöntem olduğu varsayılır. Yöre halkı arasından rastgele seçilecek 12 kişilik tarafsız bir heyetin doğru kararı verme ihtimali, bu kararın tek bir hakim tarafından ya da yazı tura atılarak verilmesi ihtimalinde olduğundan daha yüksektir. Ancak buna rağmen, jürinin her zaman doğru kararı vereceği iddia edilmez. Jürinin suçsuz bir kişiyi suçlu, suçlu bir kişiyi de suçsuz bulma ihtimali her zaman mevcuttur. Dolayısıyla bu yaklaşım jürinin tüm kararlarının iyi olduğunu değil, bir yöntem olarak jüri yargılamanın iyi sonuçlar üretmeye elverişli olduğunu söyler (Estlund, 2008: 156-157).

Estlund'un epistemik prosedüralizmi, bir örneği Habermas'ta bulunabilecek saf prosedürel yaklaşımlardan tam bu noktada ayrışır. Saf prosedüralizm, belli bir prosedür sonucunda varılan karar her ne ise, o kararı tanımı gereği iyi olarak nitelendirir. Saf prosedürel yaklaşımlarda, o prosedürden bağımsız olarak bir iyi tanımı yapmak mümkün değildir. Oysa epistemik prosedüralizm, demokratik bir karar alma usulünün verdiği her sonucu iyi olarak tanımlamaz. Daha önce değinilen örnek üzerinden düşünülecek olursa, usulüne uygun yapılmış demokratik bir tartışma sonucunda idam kararı alınması halinde, epistemik prosedüralizm bunun kötü bir karar olduğunu iddia edebilir. Nasıl ki bir jüri yargılamasında bazen suçsuz bir kişi suçlu bulunabiliyorsa,

demokratik bir karar alma süreci sonunda da bazen idam cezası talebi gibi yanlış bir tercihte de bulunulabilir¹¹. Böylece Estlund bir yandan demokratik karar alma usulünün epistemik değerini teslim ederken diğer yandan da saf prosedürel bir yaklaşımın çıkmazlarını aşabileceğini düşünmektedir. Ancak epistemik prosedüralizmin aşmak zorunda olduğu ve özellikle eşit oy hakkı tartışmalarını da yakından ilgilendiren önemli bir sorun daha bulunmaktadır. Eğer demokratik karar alma usulünden bağımsız bir “iyi” tanımlamamız mümkünse (ki Estlund’un epistemik prosedürelazmi bunun mümkün olduğunu söylemektedir), öyleyse neden doğrudan bu “iyi”yi bilenlerin yönetimini değil de herkesin yönetime dahil olduğu demokratik bir sistemi tercih etmeliyiz?

Ülke yönetiminin “iyi”yi bilenlere ya da erdemlilere bırakılması gereken bir iş olduğu Antik Yunan’dan başlayarak 19.yya kadar pek çok düşünür tarafından savunulmuştur. Nasıl ki bir geminin kaptanlığı denizcilikten en çok anlayan kişiye teslim edilmeliyse, bir ülkenin yönetimi de en bilgili olana teslim edilmelidir. Demokrasi ise yönetimi en bilge olana değil, en popüler olana teslim eden bir yönetim biçimidir. En erken ifadesini Platon’da bulan bu görüşe göre iyi yönetimi mümkün kılacak tek yöntem hakikate erişimi olan felsefecilerin yöneten olması, ya da yönetenlerin felsefeci olmasıdır. Hakikatin bilgisiyle ilişkisi olmayan çoğunlukların tercihinin dayandığı için demokrasi kötü bir yönetim olmaya mahkumdur. Estlund, prosedürden bağımsız bir “iyi” tanımı yapmanın bu tip bir demokrasi eleştirisine kapı açabileceğinin farkındadır. Bu eleştiriye aşabilmek için Estlund şu argümana başvurur. Bir konuda uzman olmak ile o konuda karar verme yetkisine sahip olmak iki ayrı şeydir. Örneğin bir diyetisyen hangi gıdanın benim sağlığıma zararlı hangi gıdanın ise faydalı olduğunu benden daha iyi bilebilir. Ancak bu bilgi ona benim ne yiyeceğime karar verme yetkisini vermez. Bir konuda bilgi sahibi olmanın o konuda karar verme otoritesini de beraberinde getirdiğini düşünmeyi Estlund (2008: 3) “uzmanlık/patronluk yanılgısı” (*expert/boss fallacy*) olarak adlandırır. Platon’un yukarıda değinilen argümanı gibi pek çok demokrasi karşıtı yaklaşım işte bu yanılgıya düşmektedir.

Uzmanlar yönetimi önerisini eleştirmenin tek yolu uzmanlık yanılgısı argümanına başvurmak değildir. Bir anlığına uzmanlık yanılgısı argümanı kenara bırakılsa, yani bir konuda bilgi sahibi olana o konuda karar verme yetkisi verilmesinin aslında iyi bir fikir olduğu kabul edilse, bu sefer de bilgi sahibi olanların kim olduğunu belirleme sorunuyla yüzleşilmesi gerekecektir (Estlund,

¹¹ Bu yazı kapsamında ayrıntısına girilmeyecek olsa da Estlund’un jüri sistemi ile demokratik karar alma süreci arasında kurmuş olduğu bu paralellik şu yönüyle sorunludur. Ceza yargılamasında jüri olmuş bitmiş bir vakanın (örneğin sanığın bir kişiyi öldürüp öldürmediği) doğruluğunu bulmaya çalışır. Oysa demokratik karar alma mekanizmasında bulunmaya çalışan doğru olmuş bitmiş bir vaka, ya da bir yerde saklı ve açığa çıkarılmayı bekleyen bir doğru değil, vatandaşların birbirlerini ikna ederek kendilerinin inşa edecekleri bir doğrudur.

1995). İyinin, doğrunun ve güzelin bilgisinin objektif bir biçimde var olduğu ve bu bilgiye ancak belli bir azınlığın erişebileceği kabul edilse bile, bu azınlığın kimlerden oluştuğu konusunda bir anlaşma sağlamak zor görünmektedir. En iyi yönetimin ne olduğuna dair farklı görüşlere sahip olan kişilerin hepsinin uzmanlık iddiasında bulunduğu bir durumda, kimin gerçekten uzman olduğuna ya da kimin bilgisinin hakikate denk düştüğüne nasıl karar verilebilir? Diğer bir deyişle, bilenlerin kim olduğunu kim bilecektir? Benzer deneyim ve benzer eğitim seviyesine sahip pek çok uzmanın sık sık kendi arasında fikir ayrılığına düşmesi, eğitim ve tecrübe gibi kriterler yardımıyla uzmanların kolayca seçilebileceğine dair bir şüphe yaratmaktadır. Dolayısıyla bir konuda çok bilgisi olana o konuda karar verme yetkisini vermek başta iyi bir fikir gibi görülsün bile, günümüz siyasi toplumları bu kişilerin kim olduğu üzerinde anlaşılamayacak ve bu sebeple bu öneriyi hayata geçiremeyecektir. Böylece yönetimi uzmanlara devretmek üzere vatandaşların eşit oy haklarından feragat etmelerini beklemek makul bir talep olmaktan çıkmaktadır.

3. EŞİT OY HAKKI İLKESİNİN SINIRLARI

Toplumdaki her vatandaşın, en azından oy vermek suretiyle, siyasete katılmaya hakkı olduğuna yönelik iddianın düşünürler arasında popülerlik kazanmasının aslında görece yeni bir olgudur. Antik Yunan siyaset felsefesinde, en iyi yönetim biçimi nedir sorusuna verilen yanıt genelde erdemli bir azınlığın yönetimi, yani bir çeşit aristokrasiydi (Strauss, 1988: 85-86). Platon'un yanı sıra, örneğin Aristoteles (2013: 136) demokratik yönetimde halkın çoğunluğunun fakirlerden oluşması durumunda ortaya çıkabilecek sorunlara işaret ederek bu yönetim biçimini eleştirmiştir. Mülk sahibi olmayanlara oy hakkının verilmesinin ciddi olumsuzluklar yaratacağına dair güçlü bir inanç neredeyse 20.yüzyıla kadar varlığını korumuştur. Mülk sahibi olmayan çoğunlukların, mülk sahibi azınlığın mallarını gasp edeceği tehlikesinin yansırı dile getirilen bir diğer çekince, bu kişilerin aynı zamanda eğitimsiz oldukları için rasyonel karar verebilme kapasitelerini kullanamayacaklarıdır. Ahlakın özneleri olmak suretiyle insanların eşit statüye sahip olduklarını düşünen Kant bile aktif ve pasif vatandaşlar arasında bir ayrım yapmış, yalnızca kendi yaşamlarını idame ettirebilecek güce sahip olan aktif vatandaşların siyasi meselelerde söz hakkına sahip olması gerektiğini savunmuştur¹². Ancak öte yandan aynı dönemde, yaşanan siyasi gelişmelere de paralel olarak, oy hakkının genişletilmesini savunan düşünürler de olmuştur. Örneğin Fransız Devrimi'nden sonra yayınlanan İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi, artık insanlar ve vatandaşlar arasında doğrudan bir bağlantı kurmuş, Condorcet ve Sieyes gibi düşünürler kadınlar da dahil olmak üzere tüm vatandaşların oy hakkına sahip

¹² Kant (1991: 139-140) aktif vatandaşların siyasi kararlar alırken pasif vatandaşların ihtiyaçlarını da dikkate almaları gerektiğini ekler.

olması gerektiğini söylemiştir. Fransız Devrimi'nin yarattığı etkiyle sarsılan Avrupa'da 1815'ten sonra monarşiler yeniden restore edilse de, evrensel oy hakkına dayalı temsili bir demokrasinin kaçınılmazlığı yavaş yavaş kabul edilmiştir (Morrow, 1998: 182). Bunun yanı sıra bazı siyaset bilimciler, bu dönemde Avrupa'nın pek çok ülkesinde evrensel oy hakkının kabul edilmesinin önemli bir sebebinin, toplumun sosyalizm gibi daha radikal akımlara kapılmasının önüne geçilmesi olduğunu iddia eder (Sartori, 1987: 372-373). 1830 ve 1848 toplumsal hareketleri bu kaygının oluşumunda önemli bir etkidir.

19. yy'da temsili demokrasilerin yükselişini gören Mill ve Tocqueville gibi bazı düşünürler bu gelişmenin hem olumlu hem de olumsuz yanlarını bir arada ele almaya çalışmışlardır. Bu bağlamda, Mill'in oy hakkı üzerine yazdıkları özellikle önemlidir. Mill evrensel oy hakkını iki temel gerekçeyle savunur. Birincisi, oy hakkı insanlara siyasi katılım için motivasyon sağlar ve siyasi katılım da bireylerin kişiliklerini geliştirir. İyi bir yönetim ancak böylesi gelişmiş bir toplumda mümkün olabilir. İkincisi, tüm vatandaşların oy hakkına sahip olması adaletin bir gereğidir. Eğer bir vatandaşın vergi ödemek, yasalara uymak, askerlik yapmak gibi şeyler talep ediliyorsa, o vatandaşın da bu gibi konularda kendi fikirlerinin dikkate alınmasını beklemesi makul bir istektir. Mill, oy hakkının sınırlandırılmasının adil olmadığını kabul etmesine rağmen bazı durumlarda bu sınırlamanın gerekli olabileceğini ileri sürer. Mill'in bahsettiği iki durumlardan biri, kişinin okuryazar olmaması diğeri de vergi ödememesidir. Devlet harcamaları vergilerle karşılandığına göre, vergi vermeyen birinin devlet harcamalarında söz sahibi olması, o kişinin başkalarının parasını harcaması anlamına gelecektir. Ancak dolaylı vergilerin mülk sahibi olsun olmasının herkesten alındığına dikkat çeken Mill (2017: 216-217) bu sorunun kısmen aşıldığını düşünür. Okuryazarlık konusunda da bireysel tercihlerden ziyade sorunun eğitime ulaşamamak olabileceğini kabul eden Mill yine de bu durumda önceliğin oy hakkının tanınmasına değil, eğitimin yaygınlaştırılmasına verilmesi gerektiğini söyler.

Tekrar edilecek olursa Mill oy hakkı üzerindeki sınırlandırmaları adil bulmaz ve yukarıda belirtilen koşulların düzeltilmesiyle birlikte bu sınırlandırmaların kaldırılmasını savunur. Oysa Mill'in şimdi değinilecek çoğul oy önerisi her koşulda geçerli olma iddiasını taşımaktadır. Mill çoğul oy önerisini temellendirmek için öncelikle "herkesin oy hakkı olması" ile "herkesin eşit oy hakkı olması" önermeleri arasında bir ayırım yapar ve birinci önermenin ikinci önermeyi gerektirmediğinin altını çizerek. Mill, daha eğitilmiş ve daha bilge vatandaşların fikirlerine toplumsal kararlar alınırken daha çok ağırlık verilmesi gerektiğini savunur. Çok bilen ile az bilene eşit oy hakkı tanımak toplumun daha iyi fikirlerle şekillenmesini engellemek demek olacaktır. Cehalete bilgi kadar siyasi güç atfetmek, toplum için yararlı değil zararlıdır. Çoğul oy, yani bilgili

olan vatandaşların iki ya da daha fazla oy hakkına sahip olması, bu sorunu çözemeye yardımcı olacak bir uygulama olarak önerilir. Daha bilge olan vatandaşların nasıl saptanacağı konusunda ise Mill şunları söyler. Eğer bilgiyi ölçecek güvenilir bir sınav sistemi oluşturmak mümkün olsaydı, muhtemelen en iyi yöntem bu olurdu. Ancak böyle bir sınavın içeriği tartışmaya açık olacağından bunun yerine, insanların sahip oldukları mesleklerin onların bilgi seviyesini az çok yansıttığını varsayarak, mesleklerle göre bir tespit yapmak daha makul olacaktır. Hukuk, tıp, mühendislik ve öğretmenlik gibi meslekleri başarıyla sürdüren insanlara iki ya da daha çok oy hakkı vermek demokrasinin önemli bir sorununu aşmaya yardım edecektir.

Mill'in çoğul oy önerisi pratikte birkaç küçük istisna dışında neredeyse hiç uygulanmamıştır. Eşit oy hakkı ilkesi ise özellikle 20. yy'ın ilk yarısında, kadınlara yönelik ayrımcılığın da zamanla aşılmasıyla, tüm vatandaşları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Günümüzde bu ilke demokratik tüm ülkeler tarafından hemen hemen mutlak bir norm olarak kabul edilmektedir. Eşit oy hakkı ilkesi teorik düzlemde de büyük oranda benimseniyor olsa da, bu ilkeye karşı çıkan bazı düşünürler bulunmaktadır. Eşit oy hakkına karşı çıkan güncel bir çalışma Jason Brennan tarafından ortaya konmuştur. Brennan, demokrasi yerine epistokrazi (yani bilenlerin yönetimi) adını verdiği bir modeli denemeyi önermektedir. Brennan epistokrazi savunusu için sıklıkla başvurulan ve yukarıda değinilen “uzmanlık/patronluk yanılgısı”nın gerçekten de bir yanılgı olduğunu kabul eder ve bu konuda Estlund'a hak verir. Ancak Brennan, epistokraziyi savunmanın tek yolunun bu yanılgıdan geçmediğini düşünür. Bir bakıma bu argümanı tersine çevirerek şöyle der; “Epistokratların, uzmanların patron olması gerektiğini söylemesi gerekmiyor. Epistokratların, gayri-makul ya da gayri-ehil kişilerin patron olmaması gerektiğini söylemesi yeterlidir” (Brennan, 2016: 17). Yani Brennan, “bilenler yönetsin” demek yerine “bilmeyenler yönetmesin” demek, ya da başka bir deyişle bilenlere yetki vermek yerine bilmeyenlerin elinden yetkiyi almaya çalışmaktadır. Böylece bilmenin yetki getireceği savını gerekçelendirmenin yükü epistokratların omuzlarından alınmakta ve bilmeyenlerin de yetki sahibi olması gerekir diyen demokratların bu savı gerekçelendirmesi beklenmektedir. Kısacası Brennan “çok bilene yetki verme” argümanına değil, “bilmeyene yetkisizlik” argümanına başvurmanın epistokratların işini kolaylaştıracağını düşünmektedir.

Brennan'a göre vatandaşlara yönetme yetkisi veren gelen oy hakkı, diğer tüm siyasi hak ve özgürlüklerden şu yönüyle farklıdır. İfade özgürlüğü, örgütlenme hakkı, din ve vicdan özgürlüğü gibi diğer tüm siyasi hak ve özgürlükler, kullanımı itibarıyla diğer vatandaşlar üzerinde doğrudan bağlayıcı etkiler yaratmaz. Oysa oy hakkı ortak karar alma sürecine dahil olmak anlamına geldiği için ve bu ortak kararlar tüm vatandaşlar üzerinde bağlayıcı olduğu için,

oy hakkının kullanımı diğer vatandaşlar üzerinde doğrudan bir etki yaratır. Bu sebeple, yani başkaları üzerinde otorite kurma yetkisi vermesi suretiyle, oy hakkı diğer tüm siyasi haklardan daha ağır bir gerekçelendirme yükü altındadır. Brennan, bilgisiz ve akılcı olmayan kararlar alan bireylere bu hakkın verilmesine hiçbir makul gerekçe bulunamayacağını düşünmektedir. İnsanların kendi hayatlarıyla ilgili yanlış kararlar alma hakkı ya da özgürlüğü olabilir, ama başkalarının da hayatlarını etkileyen yanlış kararlar alma hakları olmamalıdır. Daha önce değinilen diyetisyen örneği üzerinden gidilecek olursa, bireyler istedikleri gibi sağlıksız beslenme ve kendi sağlıklarını çökertme hakkına sahip olmalıdır; ancak yanlış ekonomi politikalarının uygulanmasına yol açarak diğer vatandaşların da içerisinde yer aldığı ekonomik yapıyı çökertme hakkına sahip olmamalıdır.

Brennan eşit oy hakkı ilkesinin vatandaşlara yönelik saygının bir gereği ya da eşit vatandaşlık ilkesinin doğal bir sonucu olduğu fikrine de karşı çıkmaktadır. Eşit oy hakkı ile saygı arasında kurulan ilişki belli tarihsel gelişmeler sonucunda ortaya çıkmıştır ve aslında mantıki bir zorunluluğa dayanmamaktadır. Tarih boyunca uygulanan pek çok siyasi eşitsizliğin saygı ilkesini ihlal ettiği ve bu açıdan adil olmadığı doğrudur. Siyasi iktidarın babadan oğula geçmesi, kadınların ya da dini ve etnik azınlık grupların siyasi haklardan mahrum bırakılması bu adaletsizliklere gerçekten de birer örnek oluşturur. Ancak bu, tüm siyasi eşitsizliklerin haksız olduğu anlamına gelmez ve bazı siyasi eşitsizlikler pekâlâ adil olabilir. Örneğin epistokratlar bilgisiz vatandaşların oy hakkına sahip olmamasını adil bir siyasi eşitsizlik olarak görürler. Brennan (2016: 128), günümüzde eşit oy hakkı ile saygı ilkesi arasında kurulan ilişkinin aslında zorunsuz (*contingent*) olduğunu göstermek için şu fikir egzersizine başvurur. Varsayalım ki hükümet tüm vatandaşlara birer kırmızı atkı dağıtmaya karar versin ancak bir tek eşcinsellere bunu vermeyi reddetsin. Böyle bir durumda eşcinsel vatandaşlar haklı olarak bunu bir ayrımcılık olarak algılayacak ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüklerini belirterek bu uygulamaya tepki gösterecektir. Ancak dikkat edilecek olursa aslında kırmızı atkı ile vatandaşlık hakları arasında mantıken hiçbir bağ yoktur. Kendilerine atkı verilmiyor olmasının bir haksızlık olarak algılanmasının sebebi o atkıya yüklenen anlamdır. Brennan benzer şekilde vatandaşlık hakları ile oy verme arasında da mantıken bir bağ olmadığını düşünür ve bunlar arasında zorunlu bir ilişki kuran algının değişmesi gerektiğini savunur. Eşcinsel vatandaşlara atkı vermemek bir cinsiyet ayrımcılığına dayandığı için haksızdır, ancak atkının yalnızca ülkenin soğuk kesimlerinde yaşayan vatandaşlara dağıtılması bir eşitsizlik yaratıyor olsa da haksızlık değildir. Benzer şekilde, oy hakkının cinsiyet ya da etnik ayrımcılığa dayanarak bazı vatandaşlara verilip bazı vatandaşlara verilmemesi bir

adaletsizliktir, ancak oy hakkının yalnızca bilgili olanlara verilmesi bir eşitsizlik yaratıyor olsa da haksızlık olarak görülmemelidir.¹³

Brennan tüm siyasal yönetim biçimlerinin yalnızca araçsal değerleri üzerinden ele alınması gerektiğini düşünür. Eğer bir yönetim biçimi iyi sonuçlar üretiyorsa tercih edilmeli, kötü sonuçlar üretiyorsa tercih edilmemelidir. Eşit oy hakkına dayanan demokrasi de bir yönetim biçimi olduğuna göre, onun için de durum aynıdır; demokrasi yalnızca iyi sonuçlar üretiyorsa benimsenmelidir. Böylece Brennan, daha önce değinilen demokrasinin içkin değerine dair tüm argümanların anlamsız olduğunu savunur. Demokrasiyi diğer yönetim biçimleriyle karşılaştırırken dikkate alınması gereken tek şey sonuçlardır. Brennan bu konuda oldukça net bir tavır alır ve örneğin monarşinin daha iyi sonuçlar ürettiği gösterilebilirse onun demokrasiye tercih edilmesi gerektiğini ileri sürer. Böylece epistokrasi savunusu için bir zemin hazırlanmış olur. Eğer epistokrasinin demokrasiden daha iyi sonuçlar üretebileceği düşünülüyorsa, onu demokrasiye tercih etmemek için hiçbir sebep bulunmamaktadır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, Brennan'ın epistokrasinin demokrasiden kesin olarak daha iyi sonuçlar üreteceğini söylememesidir. Tarihte, kendi tarif ettiği şekliyle epistokrasi modelinin hiç denenmemiş olduğunu hatırlatan Brennan, bunun mutlaka iyi sonuçlar vereceğini söylemek yerine, en azından denemeye değer olduğunu söylemektedir.

Epistokrasi denilince akla ilk olarak Platon'un felsefeci kralı gelse de epistokrasinin uygulanabileceği bunun dışında pek çok yöntem bulunmaktadır. Brennan (2016: 15) Platon'un modelini küçük bir gruba aşırı yetki verdiği için eleştirir ve onun yerine bugün için daha uygulanabilir olan birkaç model önerir. Bu modeller özetle şunlardır. Birinci model *sınırlandırılmış oy hakkı*'dır. Burada yalnızca belli bir yetkinlik seviyesine sahip olan vatandaşlar oy verme hakkına sahiptir ve kimin bu seviyeyi yakaladığı belli bir süreçle tespit edilmektedir. İkincisi, yukarıda değinilen ve Mill tarafından da önerilmiş olan *çoğul oy* modelidir. Bu modelde tüm vatandaşların oy hakkı bulunmakta, ama daha bilgili olan vatandaşlara birden fazla oy hakkı verilmektedir. Üçüncü model bir çeşit *kura sistemi*'ne dayanmaktadır. Bu sistemde seçimlerden bir süre önce rastgele bir biçimde bazı vatandaşlar önseçmen (*prevoter*) olarak belirlenmektedir. Belirlenen bu kişiler bir araya getirilerek yetkinlik artırıcı bir süreçte tabi tutulacaktır (örneğin kendi aralarında tartışmalar düzenlemek, siyasi meseleler hakkında bilgilerini derinleştirmek, vs.). Bu süreci başarıyla tamamlayanlar oy hakkına sahip olacak, tamamlayamayanlar ise bu şansı kaybedecektir. *Epistokratik veto* olarak adlandırılan dördüncü modelde eşit oy ilkesiyle şekillenen

¹³ Soğuk iklim örneği Brennan'a değil makalenin yazarına aittir ve Brennan'ın yaklaşımını daha iyi ifade edebilmek için ortaya konmuştur.

bir meclis yasa yapma yetkisine sahip olacak ama bu yasaları daha yetkin seçmenlerin şekillendirdiği başka bir meclis veto edebilecektir. Son olarak, *ağırlıklı oy modeli*'nde tüm vatandaşların oy hakkı olacak ama bu oyların ağırlığı vatandaşların tabi tutulacağı yetkinlik ölçen bir testten aldıkları puana göre ağırlık kazanacaktır.

Özetle, günümüzde eşit oy hakkının sınırlanmasına yönelik en ciddi argüman, Mill ve Brennan'ın ortaya koyduğu gibi, bilgi ve uzmanlık üzerinden temellendirilmeye çalışılan epistokrasi argümanıdır. Bu argümanın çok ayrıntılı bir eleştirisi burada sunulamayacak olsa da şunları belirtmek yerinde olacaktır. Öncelikle bu yaklaşım, bilgi ve uzmanlık gibi kavramlara atıf yaparken önemli bir ayrıma yeterince dikkat etmemektedir. İçerisinde yaşadığımız, doğa yasalarına tabi olan “fiziki dünyanın bilgisi” ile insanın kendisinin yarattığı “sosyal dünyanın bilgisi” birbirinden pek çok yönden ayrılır. Fiziki dünyada var olan düzenlilikler insan düşüncesiyle etkileşim halinde değildir. Örneğin suyun kaç derecede kaynadığı insanın bununla ilgili bilgisine göre değişmez. Oysa sosyal dünyada varolan düzen (siyasi kurumlar, ekonomi, evlilik, vs.) tamamen insanın onunla ilgili düşüncesine bağımlıdır, ya da diğer bir deyişle insanlar öyle düşündüğü için öyledir. Örneğin bir kağıt parçasının para olarak anlam kazanması ancak insanların ona bu anlamı yüklemesiyle, ya da onun para olduğunu “bilmesiyle” mümkün olur ve bu düşünceden vazgeçilmesi durumunda para olarak varlığını sürdüremez.¹⁴ Açıktır ki siyaset fiziki dünyanın değil sosyal dünyanın bilgisiyle ilgilenir. Bu sebeple siyasi uzmanlığı, fiziki dünyanın bilgisiyle ilgilenen gemi kaptanlığına ya da diyetisyenliğe benzetmek yanıltıcıdır. Kaptan ya da diyetisyen değiştirilmesi mümkün olmayan bir doğal düzene dair söz söyler. Oysa siyasetle ilgilenen kişinin söyleyeceği söz değişebilir bir sosyal dünyaya dairdir. Bu sebeple siyasetin bilgisi sosyal dünyada halihazırda nasıl bir düzenin var olduğuyla sınırlı değildir; o düzenin nasıl olabileceği ya da olması gerektiği sorusunu da kapsar. Dahası, bilmek ve istemek arasındaki fark sebebiyle, siyaset açısından yalnızca iyyinin bilgisi değil onu yaşama geçirmek için ortaya konacak irade de özel bir önem taşır. Dolayısıyla siyasi alanda; var olanın bilgisi, var olması gerekene dair tasarım ve onu hayata geçirmeye yönelik irade iç içe geçmiş durumdadır. Sosyal dünyada ve onun parçası olarak da siyasal alanda var olan tüm kurumlar insan yapımı olduğu için ve insanların bu yapıya katılımıyla ayakta durduğu için, insanın iradi eylemleri siyasetin vazgeçilmez bir ögesidir. Siyasi meseleleri, adeta bir jeoloğun yer hareketlerini incelemesine benzer şekilde incelemeye çalışmak ve siyasi uzmanlığı bir jeoloğun uzmanlığına benzetmek, diğer insanların iradelerini dikkate almadığı için sorunludur.

¹⁴ Para örneği ve genel olarak sosyal dünyanın dil üzerinden inşaa edilmesinin nasıl mümkün olduğuna yönelik bir çalışma için bakınız: Searle (2005).

Sosyal dünyanın bilgisi ile fiziki dünyanın bilgisi arasındaki fark bir yana bırakılırsa, Brennan'ın epistoktasi savunusunun başarılı olabilmesi için hala şu iki argümanın kabul edilmesi gerekmektedir. Birincisi prosedürden tamamen bağımsız bir “iyi” ya da “adalet” tanımı yapılabilmesi ve ikincisi, bu tanımının içerisinde eşit oy hakkı ilkesinin yer almayacağı düşünülebilir. Bu iki argüman da tartışmalıdır. Prosedürden bağımsız bir iyi tanımı yapabilmek için, bir çeşit hakikat iddiasında bulunmak kaçınılmazdır. Eğer iyi ya da adil olan şey bir grup insan tarafından kendi aralarında alacakları karara göre belirlenen ve gruptan gruba değişen bir yapıda değilse; zamandan ve mekândan bağımsız, evrensel ve zorunlu bir hakikate dayanmalıdır. Siyaset teorisinde iki çeşit hakikat iddiasından bahsedilebilir. Birincisi insana aşkın olan, insan dışında var olan bir iyi formuna referansta bulunur. Platon'un yaklaşımı ve doğal hukuk teorileri buna örnek olarak gösterilebilir. Bu yaklaşımın günümüzdeki takipçileri oldukça sınırlı sayıdadır.¹⁵ İkincisi Kantçı aşkınsal (transendental) hakikat iddialarıdır. Burada “iyi”nin kaynağı insanın dışında değil içinde, yani insan zihninde konumlandırılır. İnsan kendi aklını kullanarak, aynı matematikte olduğu gibi, ahlaki alanda da evrensel ve zorunlu hakikatin bilgisini üretebilir. Günümüzde pek çok hakikat iddiası bu hümanist yaklaşım çerçevesinde şekillendirilmektedir (Küçükalp, 2016). Ancak bu yaklaşımın önemli bir sorunu birbiriyle çelişen hakikat iddialarının varolmasıdır. Örneğin evrensel bir adalet ilkesi olarak ortaya konan fikirler düşünürden düşünöre değişmektedir. Böyle bir durumda hangi fikrin hakikati temsil ettiğini belirlemek zorlaşmaktadır. Bu sorunla da bağlantılı olarak, günümüzde siyaset teorisinde popülerliği artan başka bir yaklaşım hakikat iddialarını tümüyle reddetmektir. Bu yaklaşıma göre siyasi ilkeler evrensel bir akla atıfla temellendirmek mümkün değildir. Örneğin adalet ilkeleri, tarihsel ve sosyal bağlama göre değişkenlik göstermekte ve bu ilkelerin geçerliliği ancak o bağlamın içerisinde yer alan katılımcıların kendi kanaatlerine göre belirlenebilmektedir.¹⁶

Brennan, prosedürden ve dolayısıyla katılımcılardan bağımsız bir iyi tanımı yaptığı için ve epistoktasi savunusunu epistokrasinin bu iyiyi sağlama noktasındaki araçsallığı üzerinden temellendirdiği için kaçınılmaz olarak bir hakikat iddiasında bulunmak zorundadır. Öyleyse Brennan yukarıda değinilen iki hakikat iddiası yaklaşımından birini benimsemek durumundadır. Ancak katılımcıların fikirlerine ve iradelerine hiçbir içkin değer atfetmeyen bir hakikat iddiasını temellendirmek günümüz siyaset teorisinde oldukça zor gözükmektedir. Brennan'ın yaklaşımının ikinci önemli sorunu da bununla doğrudan ilgilidir. Brennan yalnızca adalet ya da iyiye dair prosedürden

¹⁵ Doğal hukuk teorisinin günümüzdeki en önemli temsilcilerinden biri için bakınız Finnis (2011).

¹⁶ Demokrasinin bu tip bir tarihselci ve bağlamsalcı savunusu için bakınız Rorty (1995; 1998).

bağımsız bir hakikat iddiasında bulunmamakta, aynı zamanda bu adalet ilkesinin içerisinde eşit oy hakkının yer almadığını da söylemektedir. Günümüzde hakikat iddiasına dayanan adalet teorilerini benimseyen çeşitli düşünürler bulunmasına rağmen bunların çok büyük bir bölümü böyle bir adalet teorisinin mutlaka eşitlik ilkesini ve bunun bir parçası olarak da eşit oy hakkını içermesi gerektiğini düşünmektedir.¹⁷ Dolayısıyla böylesine güçlü bir argümanı rededen Brennan'ın yalnızca eşitlik ilkesinin eşit oy hakkıyla ilişkilendirilmesinin tarihsel bir rastlantı olduğunu söylemesi yetmez. Eşitlik ilkesinin eşit oy hakkı olmadan da sağlanabileceğine dair daha güçlü karşı argümanlar üretmelidir.

4. SONUÇ

Toparlanacak olursa, makalede hem çoğunluk kararı hem de eşit oy hakkı ilkesinin gerekçeleri incelenirken, bu ilkelerin araçsal ve içkin değerleri arasında ayırım yapılmıştır. Her iki ilke için de geçerli olan; siyasi istikrar, vatandaşların bilişsel gelişimi ve epistemik katkı gibi araçsal değerlerin deyim yerindeyse kaygan bir zemine sahip olduğu vurgulanmış ve bu araçsal dayanakların kolaylıkla her iki ilkeye de karşı kullanılabilir bir yapıda olduğuna dikkat çekilmiştir. Örneğin eğer epistokratların iddia ettiği gibi, tüm vatandaşların siyasete katılması yerine yalnızca bilgili olanların katılmasının ya da doğrudan uzmanlar yönetiminin daha büyük bir araçsal değer sunabileceği kabul edilecek olursa, o zaman epistokrasinin demokrasiye tercih edilmesi gerekecektir. Bu sebeple, hem çoğunluk kararı hem de eşit oy hakkı ilkesi, araçsal argümanlar yerine içkin değere yönelik argümanlarla desteklenmelidir ve her iki ilke için de ortaya konulabilecek en temel içkin değer argümanı onların eşitlik ilkesiyle uyumudur. Her iki ilkenin de temel dayanağı olan eşitlik ilkesi, çoğunluk kararının bazı durumlarda sınırlandırılmasını gerektirirken; eşit oy hakkı üzerindeki benzer sınırlamaları kabul edilemez kılmaktadır. Dolayısıyla eşit oy hakkına yönelik sınırlama önerileri, çoğunluk kararı üzerindeki sınırlamalar ile koşutluk kurularak temellendirilemez. Brennan gibi epistokratların temel yanılgısı, uzmanlar yönetiminin eşitlik ilkesini zedelediğini iddia ederken fiziki dünyaya dair uzmanlık ile sosyal dünyaya dair uzmanlık arasındaki farkı gözden kaçırmalarıdır. İçerisinde yaşadığımız sosyal dünya, fiziki dünyadan farklı olarak insanların katılımı ile *yaratılan* bir dünyadır. Dolayısıyla sosyal dünyanın bilgisine sahip olmak, o dünyanın yaratımına eşit katılım hakkını engellemeye zemin teşkil edemez. Düşünsel düzlemde, epistokrasi (ya da uzmanlar yönetimi) taleplerine karşı argümanlar geliştirmek günümüzdeki siyasi gelişmeler dikkate alındığında önem kazanmaktadır. İçkin bir değere sahip olan

¹⁷ Eşitlik ilkesinin nasıl yorumlanması gerektiği üzerine elbette pek çok farklı görüş bulunmaktadır. Bu görüşleri özetleyen bir çalışma için bakınız; Arneson (2007).

eşitlik ilkesine daha sıkı sarılarak bir yandan çoğunluk kararının bu ilkeyi zedelemesinin önüne geçilmeli ve buna yönelik sınırlamalar gerekçelendirilmeli, diğer yandan eşit oy hakkını sınırlamaya yönelik epistokratik sınırlamalara karşı çıkılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aristoteles (2013), *Politika* (İstanbul, Say Yayınları) (Çev. Furkan Akderin).
- Arneson, Richard (2007), "Equality", Goodin, Robert; Pettit, Philip ve Pogge, Thomas (Der.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy* (Oxford: Blackwell Publishing): 593-611.
- Brennan, Jason (2016), *Against Democracy* (Princeton & Oxford: Princeton University Press).
- Christiano, Thomas (2000), "Waldron on Law and Disagreement", *Law and Philosophy*, 19 (4): 513-543.
- Christiano, Thomas (2006), "Democracy", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2015 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/democracy/>.
- Cohen, Joshua (1996), "Procedure and Substance in Deliberative Democracy", Benhabib, Seyla (Der.), *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political* (Princeton: Princeton University Press): 95-119.
- Cohen, Joshua (2010), *Rousseau: A Free Community of Equals* (Oxford: Oxford University Press).
- Cunningham, Frank (2002), *Theories of Democracy: A Critical Introduction* (London & New York: Routledge).
- Dworkin, Ronald (1998), "The Partnership Conception of Democracy", *California Law Review*, 86 (3): 453-458.
- Dworkin, Ronald (2002), *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality* (Cambridge & London: Harvard University Press).
- Dworkin, Ronald (2005), *Freedom's Law* (New York: Oxford University Press).
- Estlund, David (1995), "Making Truth Safe for Democracy", Hampton, Jean & Roemer, John (Der.), *The Idea of Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press): 71-100.

Estlund, David (2008), *Democratic Authority: A Philosophical Framework* (Princeton & Oxford: Princeton University Press).

Finnis, John (2011), *Natural Law and Natural Rights* (New York: Oxford University Press).

Gutmann, Amy (2007), "Democracy", Goodin, Robert; Pettit, Philip ve Pogge, Thomas (Der.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy* (Oxford: Blackwell Publishing): 521-531.

Habermas, Jurgen (1992), *Autonomy and Solidarity: Interviews with Jürgen Habermas*, Dews, Peter (Der.) (London & New York: Verso).

Habermas, Jurgen (1996a), *The Habermas Reader*, Outhwaite, William (Der.) (Cambridge: Polity Press).

Habermas, Jurgen (1996b), "Three Normative Models of Democracy", Benhabib, Seyla (Der.), *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political* (Princeton: Princeton University Press): 21-30.

Held, David (2006), *Models of Democracy* (Cambridge: Polity Press).

Hobbes, Thomas (1993) [1651], *Leviathan* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları) (Çev. Semih Lim).

Kant, Immanuel (1991), *Political Writings*, Reiss, Hans (Der.) (Cambridge: Cambridge University Press).

Küçükalp, Derda (2016), *Siyaset Felsefesi* (Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şirketi).

Landemore, Helene (2017), *Democratic Reason: Politics, Collective Intelligence, and the Rule of the Many* (New Jersey: Princeton University Press).

Locke, John (2016) [1689], *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme* (Ankara: Eksi Kitaplar) (Çev. Fahri Bakırcı).

Mill, John Stuart (2017) [1861], *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler* (İstanbul: Pinhan Yayıncılık) (Çev. Özgüç Orhan).

Morrow, John (1998), *History of Political Thought: A Thematic Introduction* (New York: Palgrave).

Rorty, Richard (1995), *Olumsuzluk, İroni ve Dayanışma* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Alev Türker ve Mehmet Küçük).

Rorty, Richard (1998), “The Priority of Democracy to Philosophy”, Peterson, Merrill ve Vaughan, Robert (Der.), *The Virginia Statute of Religious Freedom* (Cambridge: Cambridge University Press): 257-288.

Rousseau, Jean-Jacques (2006), *Toplum Sözleşmesi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları) (Çev. Vedat Günyol).

Sartori, Giovanni (1987), *The Theory of Democracy Revisited* (New Jersey: Chatham House Publishers).

Searle, John Rogers (1995), *Toplumsal Gerçekliğin İnşası* (İstanbul: Litera Yayıncılık) (Çev. Muhittin Macit ve Ferruh Özpilavcı).

Sen, Amartya (2004), *Özgürlükle Kalkınma* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Yavuz Alogan).

Strauss, Leo (1988), *What is Political Philosophy: and Other Studies* (Chicago: The Chicago University Press).

Waldron, Jeremy (1999), *Law and Disagreement* (Oxford: Clarendon Press).

**GÜNÜMÜZ TÜRKİYE’SİNDE ERMENİ GENÇİ OLMAK:
İSTANBUL’DAKİ ERMENİ LİSELERİ MEZUNU
GENÇLERİN KİMLİK ALGILARI, KİMLİK
KAYNAKLARI VE KİMLİK STRATEJİLERİ**

**BEING ARMENIAN YOUTH IN TODAY’S TURKEY:
THE IDENTITY PERCEPTIONS, RESOURCES AND
STRATEGIES OF ARMENIAN HIGH SCHOOLS’
GRADUATES IN ISTANBUL**

Hakan YÜCEL*

ABSTRACT

This article aims to contribute to youth studies field in Turkey through a case study conducted between 2016-2017 on Armenian high school graduates among 18-30 years old living in Istanbul’s neighbourhoods densely populated by Armenians. The article attempts to measure the influence of the school as socialization and cultural transmission context/space on the identity strategies of Armenian youth. The article also looks into the influence of family, church, communal relations, collective memories and traumas on the Armenian youth and questions their perception of being Armenian. Consequently, the article aims to understand a generation of Armenian youth who was not only born and raised in an era in which Armenian community was starting to open up, but also experienced traumatic events such as Hrant Dink’s assassination in 2007.

Keywords: Armenian, Youth, Identity Perception, Identity Strategies, Social Generation.

* Doç. Dr., Galatasaray Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü, hakanyucel1970@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5592-8162>.

* Makale Geliş Tarihi: 10.12.2018
Makale Kabul Tarihi: 03.05.2019

ÖZ

Bu makale 2016-2017 yıllarında, İstanbul’da Ermeni liselerinde eğitim görmüş 18-30 yaş aralığındaki gençlerle gerçekleştirilen bir saha araştırmasının verilerine dayanmaktadır. Günümüz Ermeni gençliğini anlamayı, böylece Türkiye’de gençlik çalışmaları literatürüne bir gayrimüslim azınlık grubu gençliği üzerine yapılmış saha çalışmasının verileriyle katkı sunmayı hedeflemektedir. Makalede, Ermeni liselerinden mezun olan ve Ermenilerin yoğun yaşadığı semtlerde yaşayan gençler hedeflenerek, öncelikle günümüz Ermeni gençlerinin kimlik stratejilerinde mekânın, bir sosyalleşme ve kültür aktarımı alanı olarak okulun etkisi ölçülmek istenmiştir. Bunların yansısı, aile ve kilisenin, gençlerin Ermeni kültürüyle bağlantısında rolü anlaşılmalı çalışılmış, kolektif hafıza ve toplumsal travmaların gençlerin kimlik algıları üzerindeki etkisi sorgulanmıştır. Böylece, Ermenilerin dışı açıldıkları dönemde doğup büyüyen hem de 2007 Hrant Dink suikastı gibi Ermeni topluluğunda travma etkisi yapan olayları da deneyimleyen toplumsal kuşağın kimliği anlaşılmalı çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Gençlik, Kimlik Algısı, Kimlik Stratejileri, Toplumsal Kuşak.

GİRİŞ

Bu makale, 2016-2017 yıllarında gerçekleştirilmiş bir saha araştırmasının ürünüdür¹. İstanbul’da yaşayan ve tümü Ermeni okullarında okumuş, Ermenilerin yoğun yaşadığı mahallelerde büyümüş olan 18-30 yaş arasındaki gençlerle yapılan görüşmelerden elde edilen verilerle günümüz Türkiye’inde Ermeni genci olmayı tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

Bu gençler, Ermeni aydınları öncülüğünde 1990lı yıllarda başlayan, Ermenilerin kimlikleriyle toplumdaki yerini almasını hedefleyen “kimliklenerek entegrasyon” adını verebileceğimiz bir dışı açılma sürecinin içinde yetiştiler. Çocukluklarından itibaren Ermeni sorununun kamuoyunda açıkça tartışıldığını

¹ Bu çalışma (Proje kodu: 15.104.001, Proje adı: Günümüz Ermeni Gençliği: İstanbul’daki Ermeni liseleri mezunu gençlerin kimlik stratejileri) Galatasaray Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Destekleme Fonu’nun katkısıyla gerçekleştirilmiştir. Finansal destek için Fon’a teşekkürlerimi sunarım.

gördüler. Ancak, aynı gençler, 2007 Hrant Dink ve 2011 Er Sevag Balıkcı cinayetine, medya ve sosyal medyada Ermeni karşıtı nefret söylemine şahit oldular. Dolayısıyla bu gençler kendileri için hem fırsat hem de kaygı unsurları içeren bir dönemin kuşağını oluşturmaktalar.

Günümüzün Ermeni gençleri Türkiye toplumuna entegre olmuş bireyler olarak yaşamaktalar. Öte yandan, aynı gençler, artık sayıları on binlerle ifade edilen, kilise-okul-mahalle içinde sosyalleşen, cemaat özelliği gösteren Ermeni azınlığı içinde yer alan bir kuşak oluşturmaktalar. Başka bir deyişle, Ermeni gençleri, kimlik hareketlerinin yaygınlaştığı günümüz Türkiye'sinde geniş toplum ile cemaat arasında kimliklerini oluşturmaktalar. Bu bağlamda makale, kimlik-kuşak-mekân odaklı bir kavramsal bölümün ardından; saha verilerinden hareketle, Ermeni gençlerinin okul, mahalle, aile ve Kiliseyle ilişkilerini, Ermenilik algılarını, kolektif hafızayla ilişkilerini, bir toplumsal kuşak oluşturma konusundaki görüşlerini aktarıp tartışmaktadır.

Bu makalenin esasını oluşturan saha araştırmasının temel sorularının kavramsal çerçevesini; kimlik, kimlik stratejisi, kolektif hafıza, gençlik ve toplumsal kuşak, mekân ve kimlik ilişkileri oluşturmaktadır. Dolayısıyla saha araştırmaları verilerini değerlendiren bölümlerden önce bu kavramlar tanımlanacak ve tartışılacaktır.

Kimlik, Kimlik Stratejisi ve Kolektif Hafıza

Kimlik sabit değildir, dinamikdir (Taboada-Leonetti, 1990: 44). Kimlik etkileşimlerle oluşur, süreç içinde ve etkileşimlerle dönüşür. Kimlik, grubun ya da kişinin kendini tanımladığı kimlikle ötekilerin tanımladığı kimlik arasındaki çatışma-uzlaşma ilişkisiyle, ilişkiselleştirilmiştir (Muchielli, 2003:12). Stuart Hall kimliğin basit ve şeffaf olmadığını, hep devam eden hiçbir zaman tam olarak tamamlanmayan bir “üretim” olduğunu ve bu durumun “kültürel kimliğin” otantikliği iddiasını sorunsallaştırdığını belirtmektedir (Hall, 1998: 222). Yine Hall’a göre, sosyolojik tasavvurda kimlik “içeri” ile dışarı”, kişisel/özel ve kamusal dünyalar arasındaki uçurumu birleştiren köprüdür. Ancak önceden birleşik ve dengede bir kimliğe sahip olan özne, gittikçe parçalanmaktadır. Özne, tek parçalı değil çoklu parçalı, bazen birbiriyle çelişen ya da kararsız, kimliklerden oluşmaktadır. Sayesinde kendimizi kültürel kimliklerimize yansıttığımız özdeşleşme süreci de daha açık uçlu bir hal almaktadır (Hall, 2006: 275-277).

Dolayısıyla kimliği etkileşime açık, dinamik bir süreç içinde değerlendirmek gerekir. Kimliği ötekilere tanıtır varsa olumsuz önyargıların etkisinden kurtarır algılarını olumlu yönde değiştirmeyi ve kimliği (ona kaynaklık eden kültürüyle birlikte) koruyarak grubu topluma entegre etmeyi hedefleyen bireysel ve kolektif

çabalar olan kimlik stratejileri (Marti, 2008: 56-59), bu dinamik sürecin parçasıdır. Kimlik stratejilerinde üç unsur gereklidir; toplumsal aktörler, onların müdahil oldukları sorunlar ve yine aktörlerin hedefleri (Camilleri, 1990: 49). Bu anlamda üç kimlik stratejisinden söz edilebilir:

-Asimilasyon stratejisi: burada hedef olabildiği kadar ulusal ölçekte geçerli olan (kimliğe) benzemektir. Bu strateji; kültürel konformizme, kimlik kaybına, uyum için fiziksel görüntünün değiştirilmesine kadar gidebilir. Uç noktada, ait olunan toplulukla bağların kopartılmasına kadar gidebilir.

-Farklılığın değerlendirilmesi stratejisi: buradaki hedef bir önceki stratejinin tam zıttıdır. Amaç, köken kimlikle ve kültürle olan bağın muhafaza edilmesidir. Bu tepki, bazı örneklerde kişi ya da grubun kendi grup kimliğini idealleştirmesine kadar gidebilir.

-Ara stratejiler: Burada da önceki iki stratejinin arasında bir strateji geliştirme söz konusudur. Bu stratejide, kimlik grupları arasında benzerlikler aranır ancak bu süreçte farklılıklar bırakılmaz, inkâr edilmez (Camilleri, 1990: 49).

Farklı kültürel kimlik gruplarının sürdürdükleri entegrasyon hedefi hem kendilerini korumak hem de bir arada yaşamak istemelerinden kaynaklanmaktadır (Bilgin, 1998: 143). Bu anlamda, hafıza stratejileriyle kimlik stratejileri birleşmektedir. 1990larda başlayan dışa açılma sürecinde, Türkiye Ermenilerinin temel stratejisi hem asimile olmayı hem de içe kapanmayı dışlayan, kimlik grupları arasında benzerlikleri de farklılıkları da birlikte vurgulayan bir strateji idi. Literatürde “ara stratejiler” (Camilleri, 1990: 49) kapsamında değerlendirilebileceğimiz bu stratejiyi “kimliklenerek entegrasyon” olarak da tanımlayabiliriz.

“Kimlik stratejileri” kavramı, bize, aynı zamanda toplumsal aktörün manevra yapabileceği bir hareket alanına sahip olduğunu da anlatmaktadır. Birey ya da topluluk, toplumsal aktör olarak, durumunu değerlendirip, stratejik tutumlarla kimlik kaynaklarını kullanır (Cuche, 2001: 111). Kimlik stratejileri, seçmeci bir anlayışla unutmaya/hatırlamaya dayanan bir toplumsal hafızadan beslenip onu yeniden üretir. Geçmişin trajedileri, yeni olaylarla tazelenir. Candau’ya göre trajedilerin mirası, güçlü bir hafıza oluşturarak kimlik kaynağı oluşturur (Candau, 1998: 147). Hafıza, aynı zamanda topluluk mensupları arasındaki farkları da azaltıp dayanışmayı arttırmaktadır (Candau, 1998: 9).

Gençlik ve Toplumsal Kuşak

Gençlik kimliği de kimliğin kendisi gibi toplumsal ilişkiler içinde somutlaşmaktadır; gençlik biyolojik değil toplumsal bir kimliktir. “Gençlik” ve

gençlikle ilgili yaş aralıkları toplumsal grupları arasında oluşturulan yaşlı (yetişkin)/genç bölünmeleri toplumsal gruplar arasında çatışma/uzlaşma sonucu belirlenir. Bu süreç, 1970li yıllardan itibaren Batı dünyasından başlayarak daha da karmaşık bir hal almış, yetişkinliğe geçişi ve gençliği daha önemli bir toplumsal sorun haline getirmiştir (Chevalier, 2018: 3-4).

Yaşadığımız yüzyılda “gençlik uzamıştır”; Batı ülkelerinde 20. Yüzyılın son çeyreğinde başlayan bu süreç (Anatrella, 2003: 37-47) 2000li yıllarda Türkiye’de de önemli bir toplumsal olgu haline gelmiştir (Fırat, 2013: 26-53). Yükseköğrenimin yaygınlaşması, kentleşme, iş yaşamına giriş yaşının ilerlemesi gibi nedenlerin etkisiyle gençlik yaş dilimi uzamaktadır. Dolayısıyla gençliğin hem kapsadığı süre hem de (eğitilmiş gençler kastedildiğinde) demografik ağırlığı artmaktadır.

Bugün artık oldukça heterojen ve kapsamı geniş bir toplumsal kategori olan gençlik, bir yandan 19. yüzyıldan beri süregelen bir şekilde “ülkenin geleceği” olarak tanımlanırken, diğer yandan “tehlike” olarak değerlendirilebilmektedir (Lüküslü, 2008). Bu makalede ise “kaynak olarak gençlik” (jeunesse ressource) yaklaşımı benimsenmektedir. Gençleri “kaynak” olarak değerlendirme yaklaşımı, onun iç mekanizmalarını, sorunlarını çözme pratiklerini ciddiye alma, söylemlerini, pratiklerini öne çıkarma çabasının ifadesidir. (Vulbeau, 2001: 13-14).

Günümüz Ermeni gençliğini anlamamızda diğer önemli bir kavram da “kuşak”tır. Kuşak olgusuna 3 farklı yaklaşım söz konusudur; 1) aynı zamanda doğanlar 2) bir çiftin çocuklarının oluşturduğu “yeni kuşak” 3) aynın zaman diliminde yer alan ve yaşadıkları deneyimlerin ortak toplumsal ve kültürel referanslar sağladığı kişiler... (Amyot, 2016: 7-8). Ancak, literatürde egemen olan anlayış, “toplumsal kuşak” olarak da nitelendirebileceğimiz bu sonuncu anlayıştır.

Karl Mannheim, kuşak kavramını ve “toplumsal kuşak”ı ele alan bugün bir klasik olarak değerlendirilen metninde bir kuşağın oluşması için somut bir bağ oluşmasının, aynı tarihsel-toplumsal birliğin ortak kaderine katılımın gerektiğini belirtir (Mannheim, 1990: 58-69). Bir başka deyişle, kuşağı, düşünceleri, duyguları ve yaşam tarzları benzeşen ve unsurları oldukları toplumu etkileyen, büyük olaylara benzer tepkiler veren ortak fiziksel, entelektüel ve ahlaki koşullarda yaşayan insanlar topluluğu, yaş grubu olarak ele alabiliriz (Favre, 1989: 285).

Günümüz Ermeni Gençliğini, Jean-Claude Lagrée’nin “yeni toplumsal kuşak” kavramıyla da açıklamamız mümkündür. Lagrée “yeni toplumsal kuşak” kavramını şöyle tanımlar: “Aynı zamanda yaşamının, benzer toplumsal deneyimlerle sıranın, benzer bir toplumsallaşma sürecini yaşamının, hatta

aynı kolektif kimliğe başvurma'nın birbirine yaklaştırdığı bireyler topluluğu" (Lagré, 1991). Bu kolektif kimlik aynı mekânı paylaşma, aynı travmayı yaşama üzerine kuruludur. Bu bağlamda kuşağı tanımlarken algıların ve yaşanmışlıkların belirleyici olduğunu belirtmek gerekiyor. (Amyot, 2016: 8) Bu nedenle eşzamanlı olarak farklı toplumsal kesimlerden gençlerin farklı kuşaklar oluşturabilmeleri mümkündür. Bu bakımdan, 2007 Hrant Dink suikastının Ermeni Gençleri örneğinde bir 2007 kuşağı oluşturduğundan söz edebiliriz. "19 Ocak 2007 Kuşağı" tanımlamasıyla Derya Fırat, Ermeniler arasında ilk kez sosyal medya aracılığıyla bir araya gelen eşzamanlı olarak evrensel değerlere ve Ermeniliğe vurgu yapan bir politik kuşağın oluştuğunu belirtmektedir (Fırat vd. 2017: 159).

Kimlik Kaynağı Olarak Mekân ve Mahalle

Guy di Méo'ya göre (2002) kimlik; bireyden mekâna bir sürekliliğe bağlıdır. Di Méo, toplumsal-mekânsal olarak nitelendirdiği toplumsal kimliklerin oluşumunda; mekânsal ilişkinin güçlendirici hatta oluşturucu bir rol oynaması üzerinde durmaktadır. Mekân, tanım olarak toplumsaldır; ancak toplumların kuruluşunda önemli rol oynayan fizikî dünya olmadan oluşamaz (Poche, 2000).

Alain Tarrius' un mekânsallık tanımını bu bağlamda çıkış noktası olarak alabiliriz: "Mekân, bir topluluğun, bir cemaatin ya da üyelerinin yaşadığı halk arasında kendisini 'biz' olarak tanımladığı ve yaşadığı alanda biraradalığın tarihsel bilincine vardığı her tür ortaklığın; bir şekle ve toplumsal görünürlüğe kavuştuğu, bir isme sahip yapıdır" (Tarrius, 2000). Ele aldığımız grup için mahalle/semt örneğinde mekân bir "temsil mekânı" olarak ortaya çıkmaktadır; gündelik yaşam içinde sembollerle kurulmuş mekandır (Avar, 2009: 13).

İnsanın mekâna bağlılıkları apartmandan ülkeye kadar çeşitli ölçeklerde mekanlar üzerinden incelenmişse de literatürde "yere bağlılıkla" ilgili yapılan araştırmaların çoğunluğu orta ölçekli bir mekân olan mahalleyi ele almaktadır (Güregenli vd., 2014: 74-76). Kimlik kaynağı olarak öne çıkan mahalle azınlıklar söz konusu olduğunda daha da fazla önem kazanabilmektedir. Toplumsallaşmış mekân olarak mahalle olgusu ve değişen yapısı kent sosyolojisi literatüründe özellikle tarihsel bağlamda özellikle etnisite-mekân bağlamında geniş olarak ele alınmış bir konudur². Bu nedenle günümüz Ermeni gençliğini mekân-kimlik ilişkisi bağlamında tartışmada "mahalle" özel bir önem taşımaktadır.

² Bu konuda özellikle bkz Adalet Bayramoğlu Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, 2008.

Yöntem Üzerine

Saha araştırması kapsamında 18 ile 30 yaş arasındaki Ermeni gençlerle yüz yüze görüşüldü, görüşmelerde ses kaydı alındı. Bu çalışmada, kişilerin grubu temsili açısından çeşitliliği önemliydi. Üniversite öğrencisi ve mezunu olanların yanı sıra yüksek öğrenim görmemiş olanları, farklı sektörlerde çalışan gençler çalışmaya dahil edildi. Görüşmecilerin anonimliğini korumak için isimleri değiştirildi, mezun oldukları lisenin, eğitim gördükleri ya da mezunu oldukları üniversitenin adı verilmedi. Görüşmecilerin cinsiyet ve meslek bilgileri ise korundu. Dolayısıyla araştırma örneklemi heterojendir. Görüşmecilerin ilk ve ortaöğrenimlerini Ermeni okullarında yapmış, Ermenilerin yoğun yaşadıkları yerlerde yaşamış ve halen yaşıyor olanlardan seçilmesinin nedeni ise mekân ve eğitim kurumlarının gençler üzerinde etkisini ölçebilmektir.

Saha araştırmasında, kimlik araştırmaları için gerekli olan özelliğin ortaya çıkarılması ve kimlik hakkındaki kavramların farklı yorumlamalarının tespiti için gerekli olduğu düşünülen “niteliksel yöntem” kullanıldı. Saha araştırması kullanılan niteliksel yöntem, belli temaları görüşmecilerle tartışmayı içeren derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Derinlemesine görüşme yöntemi, söylemin oluşumunun toplumsal koşullarına odaklanan bir yöntemdir (Lebaron, 2014: 42). Bu yöntem, sahadaki söylemi inşa etmemizi sağlar. Çoğu kez düşünülenin aksine, görüşme yoluyla elde edilen söylemler, sorulan soruyla oluşturulmaz, süreç içinde yaşanan deneyimin sonucu olarak ortaya çıkar (Blanchet ve Gotman, 1992: 40).

Her saha araştırması zaman harcamayı gerektirir. Görüşmecilerin güvenliğini kazanmak ve sosyolojik açıdan sağlam sonuçlara ulaşmak için bu gereklidir (Kokoreff, 2003: 46). Kimlik gibi hassas bir konuda ve gayrimüslim azınlıklar örneğinde kırılgan kimlik grupları üzerine saha araştırması yapmak, başka bir deyişle “zor saha çalışmak”³ bu çabayı özellikle zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle, saha çalışması için ayrılan sürenin önemli bir bölümü uygun görüşmecileri bulmak ve onlara projeyi tanıtırak güvenlerini sağlamak için kullanılmıştır. Özellikle gençlerle yapılan saha araştırmalarında, araştırmacı, “psikolog”, “eğitimci” hatta bir nevi “polis” olarak görülebilir. Bu nedenle, araştırma ayrıntılı şekilde açıklamak ve güven ilişkisi kurmak, amacın yargılamak olmadığını belirtmek son derece önemlidir (Amsellem-Mainguy ve Vuattoux, 2018: 91). Çalışmada buna özellikle dikkat edilmiştir.

³ Türkiye örneğinde kimlik dışı bir aktör olarak bir azınlık kimliği, azınlık kimliği hareketi çalışmanın neden olduğu “zor saha” deneyimi hakkında özellikle bkz. Elise Massicard, “Etre pris dans le mouvement. Savoir et engagement sur le terrain. Partie 1”, *Cultures & Conflits*, n°47 3/2002, s. 117-143.

Toplamda 30 Ermeni gençle görüşme yapıldı. Saha araştırmasında ele alınan ve tartışılan, aynı zamanda metnin bölümlerini de oluşturan temel konular; gençlerin Ermenilik algıları, kimlik kurumları olan aile okul ve kiliseyle ilişkileri, mekanla kurdukları ilişkileri ve kuşak algılarıdır. Görüşmeciler, farklı Ermeni liseleri mezunlarından seçilmiş, tüm liseler eşit oranda temsil edilmiştir. Ayrıca kadın-erkek dengesi ve farklı mahallelerin temsili de sağlanmıştır. Görüşme verilerinden elde edilen genel tespitler, metin içinde sentezlenerek ve özetlenerek aktarılmış, somutlaştırıcı örnekler olarak görüşmelerden alıntılar yapılmıştır. Dolayısıyla, tekil alıntılar ya genel söylemi ya da öne çıkan söylemlerden birini yansıtmaktadır; böyle okunmalıdır.

1. ERMENİLİĞİ TANIMLAMAK... ERMENİLİĞİ YAŞAMAK...

Gençlerin Ermeniliği nasıl tanımladıklarını ele almadan önce, tarihsel bağlamı anlamak için, Ermeni toplumunun Cumhuriyet dönemi boyunca devlet ve geniş toplumla ilişkilerini ve süreç içinde geliştirilen kimlik stratejilerini ele almak gerekmektedir. Ulus inşa sürecinde, “asimile edilebilir” (Müslüman unsurlar) ve “asimile edilmesi mümkün olmayan” (Gayrimüslim unsurlar) olarak toplumun iki gruba ayrılması söz konusu olmuştur. Bu süreçte bürokrasiden, siyasetten genel olarak dışlanan Ermeniler, 1990’lı yıllara kadar süren “içe kapanma” stratejisi geliştirdiler. Kimliklerin geri dönüşünün Türkiye’de yaygın olarak tartışıldığı 1990’lı yıllardan itibaren ise kimlikleriyle var olarak ulusun etkin unsurları olma çabasına giriştiler.

Cumhuriyetin başlangıcında Türk vatandaşlığı, pratikte, “Türklük: Türk dili, Türk kültürü, ‘Müslüman kökenli olmak’” üzerinden kurulmuştur. Örneğin 1926 yılında çıkıp 1965’e kadar yürürlükte kalan 788 sayılı Memurin Kanunun 4. Maddesi⁴ memur olabilmeyi “Türk olma” şartına bağladı ve kamu hizmetleri gayrimüslimlere kapanmış olmakla kalmadı, o dönemde memur olan gayrimüslimlerin de işlerine son verildi. Ancak, 1965’de çıkarılan 657. Sayılı kanunla memur olabilmek için “Türk Vatandaşlığı”nı yeterli sayıldı (Yeğen, 2006: 27). Oysa Osmanlı İmparatorluğu devlet bürokrasisinde, özellikle 1856 Islahat Fermanı sonrasında, genel olarak gayrimüslimler özelde Ermeniler geniş ölçüde bürokraside yer almışlardı (Kırmızı, 2002: 301-303).

Ermeniler, Cumhuriyete 1915’teki Tehcirin (De Waal, T. 2015) neden olduğu büyük travmayla girdiler. Melissa Bilal’e göre “Anavatanları olan Anadolu’yu terk etmemiş olmak Türkiye Ermenilerinin kimliklerinin en önemli bileşenlerinden biridir. Ancak bu topraklardaki iktidar ilişkileri Türkiye’de

⁴https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400788.pdf.

yaşayan birçok farklı etnik ve dini grup gibi Ermenilerin de kimi zaman kendilerini 'evlerinde' hissetmemelerine sebep olmuştur" (Bilal, 2005: 122-125).

Tehcirin yanısıra Cumhuriyetin ilk on yıllarındaki bazı azınlık karşıtı uygulamalar da, Türkiye Ermenilerini, diğer tüm gayrimüslim azınlıklar gibi, toplumda görünmez olmaya itti (Melkonyan, 2012: 19-28). Bu nedenle, 1990'lı yıllara kadar cemaat seçkinleri ve aydınları bazı istisnalar dışında (Melkonyan, 2012: 28-30) siyasi faaliyetlerden uzak durdular. 1965'de 1915 Ermeni Tehcirinin 50. Yıldönümü dolayısıyla küresel ölçekte ilk kez gündeme geldiği ve Ermenilerin görünür olduğu yıldır. Bu görünürlükten duyulan tedirginlik, Ermeni Patriğini şu açıklamayı yapmaya itmişti: "Ölüleri anmak bütün insanların hakkı ve görevidir. Ancak saygı gösterileri milletlerin kalplerinde husumet tohumlarının ekilip filizlenmesine imkân ve vesile vermemelidir. Türkiye Cumhuriyeti devrinde yaşamış ve Atatürk ilkeleri ile büyümüş olan Türkiye'deki Ermeni topluluğu, geçen kırk yıl içinde samimi, yapıcı ve sadık vatandaşlar olduklarını daima ispat etmiştir. Bu sebeple bu memleketin menfaatlerine aykırı herhangi bir hareketi de asla tasvip etmeyecektir" (Korucu ve Nalcı, 2014: 23). 1970'ler ve 1980'lerde de ASALA terör örgütü Türk diplomatlarını öldürürken Türkiye'de Ermeni olmak oldukça zorlaştı. Bu yıllarda basında yinelenen Ermeni karşıtı söylem, içe kapanmanın çare olmadığını göstererek, 1990'larda dışa açılımı gerektiren bir etken oldu. Öte yandan, 1980'lerden bu yana, Türkiye'yi şekillendiren derin toplumsal ve ekonomik değişiklikler azınlıklar üzerinde de etkili oldu. Türkiye'nin demokratik konsolidasyon ve özgürleşmesine yönelik adımlar gayrimüslimlerin haklarında da bazı gelişmelere yol açtı. Avrupa Birliği adaylığının da bunda katkısı oldu (Grigoriadis, 2016: 372-373).

"Yeni Toplumsal Hareketlerin" de Ermeniler üzerinde belli etkilerinden söz edilebilir. 1980'li yılların ikinci yarısında başlayıp 1990'lı yıllarda gelişen "Yeni Toplumsal Hareketler" bağlamında İslami hareket, feminist hareketin dışında "Müslüman azınlıkların" kimlik hareketleri de söz konusudur (Şimşek, 2004: 111-139). Kimliksel tanınma temelli bu hareketler, Ermenileri de kimlik üzerine tartışmaya ve taleplerde bulunmaya sevketti.

Denys Cuche'ün "kimlik stratejisi" kavramının, bu dönemde Ermeni seçkinlerinin öncülüğünde gelişen yeni kimlik hareketlerini anlamada açıklayıcı olduğunu düşünüyoruz. Cuche'e göre, kimlik stratejileri kavramı, toplumsal aktörün manevra yapabileceği bir hareket alanına sahip olduğunu anlatır. Daha önce belirtildiği gibi kimliklenerek toplumla bütünleşme kapsamında, toplumsal aktör, içinde bulunduğu durumu değerlendirerek, kimliksel kaynaklarını kullanır (Cuche, 2001: 111). Bu konuda, *Nor Zartonk* Ermeni gençlik örgütlenmesinin 2007 tarihli Ermeni toplumu üzerine bir araştırma olan "Türkiye'de Azınlık Olmak" anketinin sonuçları hem farklılığı koruma hem çoğunlukla ilişkilkenmeyi içeren

“ara strateji”yi somutlaştırmaktadır: “Kimliğinizi nasıl tanımlıyorsunuz?” sorusuna yanıt verenlerin % 57.3’ü Türkiyeli Ermeni, % 23,5’i Ermeni derken sadece % 2’si Türk demişti. Bu veriler, hem söz konusu kimlik grubunun entegrasyonunu ve hem de bu entegrasyonun Türklük değil Türkiyelilik üzerinden oluştuğunu göstermektedir.⁵ Ferhat Kentel, araştırmanın sonuçlarını şöyle yorumlar: “Ermeni cemaatinde Türkiye’nin kamusal alanında ‘yurttaş’ olarak varolmak ve bu yurttaşlığı ‘Ermeni’ olarak gerçekleştirmek üzere ‘interkültürel yurttaşlık’ biçimleniyor.”⁶

Türkiyeli olmaya yapılan vurgu, Türkiye’nin genel siyasal-toplumsal sorunlarının yoğun olarak ele alınması, kamusal figürler olan Ermeni aydınlarının ve Ermeni derneklerinin ülke sorunlarıyla ilgilenmesi, günümüz Ermeni kimliğini belirlemektedir. Hamit Bozarslan’a göre bu aydınlar, 1915 tabusunun kırılmasını sağladı. Bunun yanı sıra Türkiye’nin toplumsal sorunlarına müdahil olarak Türkiye’nin entelektüel görünümünün yenilenmesine katkı bulundu (Bozarslan, 2018: 441-443). Türkiye’nin sorunları hakkında görüş belirten bu aydınlar öncülüğünde, kimlik grupları arasında benzerliklerin arandığı ama farklılıkların da inkâr edilmediği “ara strateji” oluşmaya başladı (Marti, 2008: 56-59).

Gençlerin Ermenilik algıları ve Ermeni kimliğini toplum içinde konumlandırmaları, kimliklenerek topluma entegrasyon olarak isimlendirebileceğimiz ara stratejinin uygulanmaya başlandığı süreçte yetişmiş olmanın verdiği özgüvenle biçimlenmektedir. Literatürde önemli bir çalışma olan *Türkiye’de Ermeniler: Cemaat-Birey-Yurttaş* adlı eserde bu durum şöyle açıklanır: “Genç kuşaktan Ermeniler, Ermenice konuşma alışkanlıklarını büyük ölçüde yitirmiş kişilerden oluşuyor. Ancak gençlerin, yaşlılara göre, Türkiye toplumuyla daha fazla iç içe geçmelerine ve Ermeniceyi büyük oranda unutmuş olmalarına karşın Ermeniliğe daha fazla sahip çıkmalarını, 1990’ların ikinci yarısından itibaren yaşanan “normalleşmenin” sonucu olarak değerlendirebiliriz.” (Özdoğan vd., 2009: 455).

Birçok görüşmeci, Ermeniliği, ulusal kimlik-kültürel kimlik ve dinsel kimliğin bir arada bulunduğu bir kimlik olarak tanımladılar. Bu görüşmeciler, aileden, okuldan ve dinsel kurumlardan beslendiklerini ve böylece Ermeniliği yaşadıklarını belirttiler:

⁵ Nor Zartonk Ermeni gençlik örgütlenmesi tarafından 2007 yılında gerçekleştirilen söz konusu anketin sonuçlarını görmek için bkz. <http://www.norzartonk.org/files/anketsonuclari.pdf>. Ayrıca bkz. “Nor Zartonk ‘Türkiye’de Azınlık Olmak’ Anketi Değerlendirmesi”, 21 Eylül 2007. <http://www.norzartonk.org/nor-zartonk-turkiyede-azinlik-olmak-anketi-degerlendirmesi>.

⁶ Ferhat Kentel, “‘Türkiye’de Azınlık Olmak’ Araştırması ve ‘Kendi Üzerine Düşünmek’”, 18 Aralık 2007, <http://www.norzartonk.org/%E2%80%9Cturkiyede-azinlik-olmak%E2%80%9D-arastirmasi-ve-%E2%80%9Ckendi-uzerine-dusunmek%E2%80%9D/>

Ermenilik; ulusal kimlik, kültür kimliği ve din karışımıdır. Türkiye'de ilk önce Hristiyanlık üzerinden; ardından da okula gidip, Ermenice öğrenmeye başladığımızda farklı olduğumuzu gördük. Din ile kültürün iç içe karışması ve o şekilde yaşamaya başlamamızla birlikte, eğer aileden de bir bilinç gelmediyse; okulda bilinçlendikçe, ulusal bir kimlik olduğunu anlamaya ve çözümlemeye başladık. Ermenilik benim için okul arkadaşlarımla başlayan bir süreç. Onlarla görüştüğümde ya da okulun derneğine gittiğimde; Ermeniliği yaşıyorum. (Murat, 27, Muhasebeci)

Ancak, Ermeniliği tarihsel kökenlerinden kopmuş ama gündelik hayat ve meslek kültürü üzerinden yaşayan bir kimlik üzerinden tanımlandığı da sahada tespit edildi. Bu konuda “çok güzel meze ve dedikodu yaparız” diyen bir kuyumcu görüşmecinin Ermenilik tanımlaması şudur:

Ermenilik benim için kökensizlik demek. Benim için bir öneme sahip değil Ermeniliği tanımlamak. Ama yaşarken bundan gurur duyuyorum... Ermeni kültürünü tanımlayamam ama çok güzel meze ve dedikodu yaparız. Kuyumculuk; tarihten ve küçüklükten beri gelen bir şey. 10 yaşından beri yetiştirirler. Önceden çocukları bu mesleğe küçükken verirlerdi. Bizi yönlendirdiler. Ama keşke girmesiydik. Okusaydım keşke. Her şey kötü. Çarşıda Ermeniler işi bırakıyor, azaldılar. Kimse para kazanmıyor. Fabrikasyon olduğundan büyük firmalar kazanıyorlar. (Garen, 28, Kuyumcu)

Makale için gerçekleştirilen saha araştırmasının ilk sorusu, görüşmecilerin kendi Ermeni kimliği algılarını ve bu kimliği nasıl yaşadıklarını tanımlamalarıydı. Bu konuda dilin etkisi konusunda farklı fikirlerin olduğu tespit edildi. Aşağıdaki görüşme alıntısı dile verilen öneme bir örnektir:

Bir millet dili ile var olur. Benim babam 50 yaşında kursa gidiyor. İnsan kendini dili ile var eder. Anneannem dedem çat pat Ermenice ile tutunmaya çalışıp, isimleri Ermenice koymaya çalışmışlar. Dil bir şekilde hayata tutunma açısından önemli bir yer ediniyor. Ben kendi evimde çocuğumla Ermenice konuşmak isterim. Bir çocuk çıktığında benim öğrettiğimi dışarıda da görsün ve uygulasin isterim. Dilimi unutmamak istiyorum. (Sarin, 19, Öğrenci, Kadın)

Ancak, dil konusunda farklı düşünen görüşmeciler de vardı. Onlara göre dil, önemli olsa da kültür açısından olmazsa olmaz bir unsur değildir. Zaten günümüzde Ermeni dilinin konuşanların oranı ve konuşma oranı git gide azalmaktadır. Tüm Cumhuriyet dönemi boyunca tedricen bir gerileme sözkonsudur. Bir akademik çalışma için yapılan saha araştırmasında, Ermeniceyi Türkçeden daha iyi konuşanların oranının sadece %18’de kaldığı tespit edilmiştir. (Özdoğan vd., 2009: 309). Aşağıdaki görüşme bu anlayışa örnektir:

Dil kimliği oluşturan yapılardan bir tanesi ama Wiliam Saroyan⁷ tek kelime Ermenice bilmeden Ermeni kimliği ve kültürü üzerine çok büyük katkılarda bulundu. Bunu görmezden gelerek, Ermenice bilmeyen Ermeni değildir diyemeyiz. Dil olmazsa olmaz deme şansımız yok. (Alen, 25, Mühendis, Erkek)

Ermeni kimliğini “yaralı” bir kimlik olarak görenler ve tarihteki toplumsal travmaların etkisine atıf yapan birçok görüşmeci olduğu gibi Ermeniliği bir ayrıcalık olarak gören görüşmeciler de var. Her iki görüşü aktaran 3 görüşme alıntısı bu farklı algıları açıklamaktadır;

Ermeniler bu toprakların kadim halklarından biri ve diğerlerine göre daha kötü bir geçmişi var. Toplumda soykırım sürecinden sonra; soykırımın üzerine kapatmak için yaratılan “Ermeniler kötüdür” algısı hala devam ediyor. Bu algı, çok insan üzerinde tutmuş. (Arthur 20, öğrenci, erkek)

Ermenilik benim aslım. Benliğim; anadilim, yaşam stilim, kültürüm. Ermeniler, ilk Hristiyan toplum olduğu için din ön plana çıkmış. Sonuçta din olarak başka bir dine mensup bir ülkede yaşadığımız için insanlar kültürden ziyade dine tutunmuşlar. Müslümanlaştırılmış Ermenileri kabul edip, etmemek ise benim hakkım değil, çünkü onlar zaten Ermeni. Öte yandan, onlar daha zor bir ortamdan geliyorlar. Aile büyükleri ben Türküm diye bastırırken, kendisinin Ermeniyim demesi bile büyük bir şey. Saygı duymak lazım. (Zare, 19, öğrenci)

Ermeniliği değişik bir cemiyet olarak tanımlıyorum. Hiçbir kısıtlama olmadan istediğim gibi yaşıyorum. Artılarım var. Dışarı çıktığım zaman bir ortamım kendime ait bir dilim var ve onu kullanabiliyorum. Kendimi dil olarak 1-0 önde görüyorum. Kiliseye gidince ve Ermenice konuşunca kendimi Ermeni hissediyorum. Ermenice bilmeyen Ermenileri, eli mahkûm Ermeni kabul ediyoruz ama bana sorarsan Ermenice bilmeyen bir Ermeni, “eksik bir Ermeni”dir. (Markarit, oyuncu, 26, Kadın)

Ermeniliği, doğrudan kültürel ürünler ve pratikler, aile ilişkileri üzerinden tanımlayan birçok görüşmeci var. Bu tanımlamalarda şarkılar, aileyle birlikte yapılan kültürel vd. faaliyetler öne çıkarılmaktadır. Bir “mahremiyet” hissiyle beraber gelişen kimliklenme süreci aktarılmaktadır. Bu yaklaşıma örnek olarak üç farklı görüşmeyi aktarmak isterim;

Kültüre sadece etnik olarak bakarsak milliyetçiliğe kayar ama kültür olarak tanımladığımızda daha verimli oluyor. Ailemde duyduğum dil ile beraber ilk başta çekingenlik ve korku oluştu. Şarkı dinlediğimde tüylerim diken diken oluyor ve yemeklerimizden etkileniyorum. Ermeniliği böyle yaşıyorum. (Nora, 25, Kadın)

Ermeni olmak hem içinde bulunduğum toplum hem evde konuşulan dil hem de her pazar günü gitmediğim zaman eksikliğini hissettiğim

⁷ 1908-1981 yılları arasında yaşamış Ermeni yazar.

kilisedir. Bunların hepsi birleştiği zaman Ermeni kimliğim oluşuyor. Kendini Ermeni hissedenden herkes Ermenidir. (Sonya, 22, öğrenci, Kadın)

Ben yalnız oturamam. Biz beraber, kalabalık, dostlarımızla birlikte olmaya ve evimizde bolluğun, bereketin ve misafirin olmasına alışmışız. Bilinçaltımıza yerleşmiş. Azınlık olduğumuz için hep birilerinin ihtiyacını hissetme durumu var. (Arek, 24, Turizmci, Erkek)

Ancak, mutfak ve belirli kültürel pratiklerle sınırlı bir Ermenilik algısından rahatsız olan ve bunu görüşmeler sırasında açıkça belirten birçok görüşmeci de oldu. Kendi deyimiyle “topik olmaya” karşı çıkan görüşmecinin sözleri, kamuoyunda bazı kültürel pratiklere indirgenmiş Ermeni kimliği algısından duyulan rahatsızlığı belirgin bir biçimde göstermektedir.

...Liseden sonra kimliğimle ilgili daha fazla bilinçlendiğimi, daha doğrusu alt yapının açığa çıktığını fark ettim. Mezun olup, ders olarak yükümlülük ortadan kalkınca; Ermenice edebiyattan, müzikten ne kadar keyif aldığımı fark ettim. Ermenice müzik yapıyorum, iki sene önce bir konser vermiştik. Aret Gıcır'ın bir karikatürü var ya, "Ben topik değilim". Bir gazeteci orada topik mevzusundan bahsetti. Biz, "Yalnızca topik değiliz" dedik. Gazeteye, "Siz topik olun ve bundan gurur duyun, gocunmayın" gibi bir şey yazdı. Biz topik olduğumuz zaman seviliyoruz galiba. (Lerna, 27, Solist/Oyuncu, Kadın)

Tam da burada, Melissa Bilal'in aynı konuya değinen “topikleştirmenin” aslında apolitikleştirici bir kimlik politikasına denk düştüğünü iddia eden sözlerini alıntılarla anlamalı olacaktır: “Kültürler arasındaki etkileşimin, çatışma ya da uyum ilişkilerinin görünmez olduğu, her bir kültürün tek tek diğerlerinden izole edilerek tanımlandığı ‘Anadolu’nun kaybolan renkleri’ söylemi içerisinde, kültürler apolitikleştirilerek ölü hücreler içine hapsedilmektedirler. Bu söylemin sunduğu seyirlik tablonun içerisinde, kültürlerin yaşayan şeyler olduğu gerçeği ve onları yaşatmaya çalışan insanların sorunları sürekli olarak gündem dışı kalmaktadır. Kültürler ‘Ermeni topiği’, ‘Grek müziği’ gibi tüketilebilir öğelere indirgenmekte, ‘tehlikeli’, ‘şüpheli’ görülen veya seyirlik olmayan öğelerse sürekli tablonun dışına itilmektedir. Temsiliyetin sınırları, farklılıklar hakkında konuşulabilirliğin kriterleri katı yasaklarla belirlenmiş, farklı kimliklerden insanlara ‘renkler’ söyleminin açtığı özne pozisyonunun dışında bir konuşma, kendini var edebilme alanı bırakılmamış olduğundan acılar, travmalar ve yaşanan kayıplar hiçbir zaman bu tablonun içinde yer almamaktadır” (Bilal, 2005: 124).

Kimliği ve kültürü hem asimilasyondan hem cemaatleşmekten kaçınarak korumak gerektiğini, “büyük toplum” la bağın kimliği ve kültürü koruyarak, iki farklı kültür kaynağını dengeleyerek sürdürmenin mümkün olduğunu belirtenler de oldu. Aşağıdaki alıntı en azından bazı Ermeni gençlerinin Ermeni olarak

kendilerini Türk toplumuna kabul ettirmek kadar, Ermeni kültürü ve kimliğinin taşıyıcısı olmayı sürdürmeyi de önemli gördüğüne işaret etmektedir.

Gençliğin yarattığı kültür yok. Gençler kültürümüze uzaklar. Asimile olma durumdan mı, yoksa dışarıyı açılmaktan mı kaynaklanıyor, bilmiyorum. Cemaat ne kadar dışarıya açılırsa, kendi kültüründen uzaklaşıyor. Oysa her iki kültürü bir arada sürdürebilmeli. Bu nesil yeni yeni dışarıya açıldığı için, bir taraftan kopup, diğer taraftan ise bağlanma çabası içine girdi. Hâlbuki iki taraftan da tutmak mümkün. Kendi öz bağını koparmadan, büyük toplumla bağını sağlayabilirsin. (Serdar, 24, öğrenci, erkek)

2. OKUL VE KİLİSE; ERMENİ KURUMLARI KARŞISINDA GENÇLER

Cumhuriyet sonrası sadece İstanbul'da varlığını sürdürebilen azınlık okulları, 1924-1931 arasında yapılan düzenlemelerden çok etkilendiler. Anadolu'da Ermeni okullarının faaliyetlerine son verilmişti. Bu durum, başka etkenlerin yanı sıra Anadolu Ermenilerinin özellikle 1953'de Surp Haç Tıbrevank Yatılı Okulu'nun açılmasıyla İstanbul'a göçünde önemli bir etken oldu (Suciyan, 2018: 78-79). İstanbul'da ise kültür derslerinin Türkçe okutulması zorunluluğu, ders programlarının devlet okullarıyla paralellik göstermesi gerekti, bazı okullar kapandı. 1938'de Ermenilerin İstanbul'da 34 ilkokulları, 1 ortaokulları 3 de liseleri kalmıştı. (Sakaoğlu, 2003: 221). Oysa 1914'de İstanbul'da 64 Ermeni okulu ve bu okullarda eğitim gören 25.000 öğrenci vardı (Melkonyan, 2012: 42). Ermeni okullarının sayısı 1972-1973 eğitim-öğretim yılında 32'ye, öğrenci sayısı 7366'ya düştü. 2009-2010 Eğitim-öğretim yılında ise geriye 16 okul ve 3029 öğrenci kalmıştı. 40 yıl içinde okulların ve öğrencilerin yarısı kayıp edildi (Melkonyan, 2012:43). Üstel de 2000-2001 eğitim-öğretim yılında 3711 olan öğrenci sayısının 2009-2010 eğitim-öğretim yılında 3029'a düştüğünü belirtmektedir (Özdoğan, vd., 2009: 309). Ermeni ilköğretim okullarının bazı ders kitaplarının Ermenceye yapılmış tercümelerinin Millî Eğitim Bakanlığı tarafından basılarak okullara ücretsiz dağıtılması gibi bazı olumlu gelişmeler oldu. Ancak okullardaki çift başlı yönetim (müdür ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından görevlendirilen müdür başyardımcısı) çeşitli idari ve finansal zorluklar, kültür derslerinin Ermenice yapılamaması gibi sorunlar sürmektedir (Kaya, 2012: 11-12).

Saha araştırmasında, gençlerin, Ermeni okullarını, Ermeni kimlik ve kültürünü merkeze alarak, nasıl değerlendirdikleri soruldu. Görüşmecilerin bir kısmı okulların kimliklerini çok önemli ölçüde etkilediklerini ve bunu olumlu bulduklarını söylerken; bir kısmı ise okulun eksiklerinden, aile ile okulun birlikte çaba göstermesinin gerekliliğinden söz ettiler. Ermeni okulları, birçok Ermeni gencine göre, kimliğin korunması ve Ermeniler arasında dayanışmanın

güçlenmesine katkı sağlarken, dolaylı olarak Ermenilerin geniş toplumdan yalıtmaktadır. Ermeni Okulu öğrencisi olmak toplumda dışlanmaya neden olabilmektedir. Yatılı okumuş olan bir gencin okulun bu ikili işlevi hakkındaki açıklamaları ilginçtir:

“...’okulunda 11 sene yatılı okudum. Oradaki arkadaşlarımın hepsinin annesini babasını tanıyorum. Okul benim için sıcak bir aile. Ufak yaşlarda ve ilkokulda kimliğimin oluşmasında daha fazla okul etkili oldu. Üzerine yatılı okul olduğu için daha fazla içine kapanıklık oluyor ve bir koza içinde hissetme durumu var. O tedbiri kıramıyorsun ve dışarı çıktığında ne olduğunu görüp; şaşırma durumu oluyor. Mezun olduğun okul bir Ermeni okulu olduğu için, dışarıda da sana karşı bir ön yargı var.” (Ara, 30, Reklamcı, Erkek)

Okulu, sadece Ermeni kültürünü öğrenme deneyimleme ve sosyalleşme ortamı olarak gören, kimliklenme sürecinde olumlu işlevleriyle değerlendiren hatta Ermeni kültürünü edinmenin yegâne olanağı olarak değerlendiren görüşmecilerimiz de var. Ancak, aşağıdaki örnekte göreceğimiz gibi, bu şekilde düşünenler dahi her zaman bu okulları çok başarılı, en azından bir görüşmecinin deyimiyle kalburüstü Anadolu liseleri ayarında görmemekteler. Lise sürecinde daha kaliteli eğitim alabilmek amacıyla Ermeni okullarından uzaklaşma eğilim genel olarak ağır basmakta, birçok veli Ermeni okullarını ancak sıradan devlet okullarına yeğ tutmaktadır:

“Okul sana kimlik kazandırıyor. Ana dilini ve Hristiyanlığı yeniden okulda öğrenmeye başlıyorsun. Burada din vurgusu yapmamın sebebi, Türkiye’de Ermenilerin kilise çevresinde örgütlenmelerinden kaynaklanıyor. Ben de inançsız bir insan olmama rağmen, bu gerçeği yadsıyamam. Okulda Ermenice konuşmaya ve yeni arkadaşlarımızla top oynamaya başladık. Öğretmenler bizimle Türkçe dışında başka bir dille konuştu ve biz o dili öğrenmeye başladık. Ancak okul ulusal kimlik açısından; dil dışında bir şey kazandırmadı. Yegâne kültür dersi Ermenice Edebiyat ama o da çok yüzeysel işlenir. Şair, hayatı, pasajı... Bu kadar. Onun dışında Ermeni tarihi dersi yok. Yine de her Ermeni çocuğu mutlaka Ermeni okuluna gitmeli. Çocuklarını Ermeni okuluna göndermeyen aileleri anlamıyorum; eğer çok güçlü ve kalburüstü bir Anadolu lisesi kazanılmamışsa; çocuk Ermeni okuluna gitmeli...” (Burak, 27, Muhasebeci, Erkek)

Bunun yanı sıra, okulu, ancak aile ile birlikte hareket edebilirse Ermeni kültürü edinmeyi sağlayan bir kurum olarak gören çok sayıda görüşmecimiz de var. Bu hususta Semih, aile ile okulun birlikte çalışması gerektiğini, her şeyin okuldan beklenmemesi, aile-okul ilişkisinin güçlü olması gerektiğini belirtmektedir;

Kültür aktarımında, okullar bakımından bakarsak, okullar başarılı ama öğrenciler açısından bakarsak kimsenin verilen kültürü almaya niyeti yok. Öğrenciler gerekli özeni göstermiyorlar. Her şeyi okuldan

bekleyemezsin. Okul ve aile koordineli çalışmalı. Hem aile hem okul olarak gençlerde merak uyandırmanız gerekiyor. Öğrencinin Ermeni kültürünü ve benliğini hissetmesi gerekiyor. Ben bilgiyi almalıyım, geçmişi ve kültürü öğrenmeliyim demeli. Okul ve ev kültürel aktarım anlamında tamamlayıcı. Ben İstanbul Ermeni kültürü ile yetiştim. Aile içi bağlarımız ve Ermeni kültürüne bağımız yüksektir. Kültüre olan bağım ailem sayesinde bu kadar yüksek. (Semih, 24, İnşaat mühendisi, Erkek)

Yukarıdaki örnekteki gibi aile-okul ilişkisinin önemine işaret eden birçok görüşmeci vardı. Ancak, Ermeni okullarının zaten aile ortamı, güven duygusu sağladığını belirtenler de oldu. Bir görüşmecinin sözleri bu algının iyi bir örneğidir:

Ermeni okulları için, kendi okulumdan örnek veririm, daha bir aile ortamı var. Öğrenci sayısı az olduğundan daha samimi oluyor. Hayatımın en güzel dönemini orada yaşadım ve ben orada var oldum. Paylaşımı orada öğrendim. Her şeyi birlikte yapardık. Yemeklerimizi kendimiz götürürdük. Kimliğimde etkisi vardır. Okulda isimler Ermenice, etrafın Ermeni, oradaki insanlar da senin korkularını yaşamış. Dolayısıyla özgür olarak kimliğini oluşturuyorsun ve söylediğin bir şeyden dolayı tepki görmeyeceğini biliyorsun. (Lori, 25, Kadın, editör)

Ancak, aile ortamı bir yandan güvence olurken öte yandan yükseköğretim nedeniyle dışa açılmak gerektiğinde, farklı olanlarla birlikte olma deneyimi eksikliği uyum sağlamayı güçleştirebiliyor. Bir görüşmecimizin deyimıyla gençler deneyimsizlik nedeniyle “sudan çıkmış balığa” dönebiliyor:

Okulun avantajı; kimliğini oluşturabiliyorsun. Dezavantajı da sudan çıkmış balık hikâyesi... Farklı kültürlerin yaşandığı coğrafyadayız ama farklı kültürlerden ipucu edinemediğin ve toplumsal çevrede belli başlı yerlerde kümelendiğin için; dışarı çıktığında da ister istemez şaşkınlıkla karşılaşıyorsun. Yabancılaşma sorunu ortaya çıkıyor ve yabancı olduğunu hissediyorsun. Karşında hiç karşılaşmadığın ve etkileşim içinde olmadığın bir kültür görüyorsun. Bir anda üniversite ve sonraki yaşantıda Ermeni olmayanlarla karşılaştığında bocalama yaşıyorsun. (Yervant, 27, Oyuncu, Erkek).

Görüşmecilerimiz arasında eğitim kurumlarının, kimliğin sürekliliği için çok önemli olduğunu, ilköğretimi Ermeni okullarında tamamlayıp lisede başka bir okula gitmenin dahi kopuşa neden olacağını belirtenler oldu:

İlkokulda Ermeni okuluna giden daha sonra ise başka liselere giden arkadaşlarımın dillerini kaybettiklerini ve asimilasyona uğradıklarını gördüm. Kapalı bir toplumda yetiştiğimiz için orada arkadaşlık kurmak ve sosyalleşmek daha kolay oluyor. Agos’un Ermeni gazetesi olduğunu bilmeyen Ermeni arkadaşlarım da oldu. (Arthur, 20, öğrenci)

Gençler arasında güçlü bir sekülerleşmenin, Ermeniliği din dışında (da) bir aidiyet olarak tanımlamanın, bu nedenle Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilerin de Ermeni olarak kabul edilmesi gerektiği fikrinin çok yaygın olduğunu gözlemlendi. Yine de dindar olmayanlar dahil tüm görüşmeciler Ermeni kültürü açısından Kilisenin okulla birlikte temel önemdeki kurumlardan olduğunu belirtmekte. Biri dindar olmayan öteki dindar iki görüşmecinin görüşleri bu duruma gayet bir açık bir şekilde açıklamaktadır:

Benim için kilisenin önemi çok yüksek. Kilise; yazları orada mangal yapmak demek. Ermenistan'da doğmuş bir Ermeni olsam belki kilise düşüünü yapmak aklımdan geçmeyecekti ama burada eğer bir düşüün yaparsam yüksek ihtimalle kilisede olacak. Nüfus cüzdanında Ermeni değil Hristiyan yazıyor. İster kabul et ister etme, bugün İstanbul Ermenileri ile ilgili bir sorun olduğunda insanlar Patrikhaneyi muhatap alıyor. Taban tabana zıt düşünsem de kimse bana gelip fikrimi sormuyor. (Toros, 30, Aşçı, Erkek)

“Ermeni kültürü kiliseyle iç içedir. Ermenilerin Hristiyanlığı devlet olarak kabul eden ilk topluluk olmasının etkisi var.⁸ Ermeni kültüründe inancın ve kilisenin büyük etkisi var. Kilise beni olumlu anlamda etkiledi. Kilisede Ermenice bir yaşam var ve oraya gittiğimde Ermenice şeyler duyuyorum. Eskiden çok, şimdi az gidiyorum. Özel bir durum yok; vakitsizlik. İnançlı biriyim” (Lerna, 27, Solist/Oyuncu, Kadın).

Ermeni kimliği ile Kilisenin ilişkisinin çok güçlü olduğunu tespit etmekle beraber bunu eleştiren görüşmeciler de var. Bir görüşmecinin şu sözleri, Kiliseyi, Ermenilerin farklı kurumları ve genel olarak toplumsal ilişkileri üzerinde hegemonya kurmakla eleştirip sadece dinsel hizmet alanına çekilmesi gerektiğini belirten yaygın anlayışa iyi bir örnektir:

“Ermeni kimliği ile Kilise, Baba ile Oğul gibidir. Kiliseler direkt bir şeyler öğütlemese bile, kapalı bir yerden mesaj veriyorlar ve bu mesajı aileler alıyor. Kiliseler, liselerin mezunlar dernekleri iç içe yapılarıdır. Bence böyle olmamalı. Sonuçta kilise, manevi ve vicdani bir kurum. Okullar eğitim, sanat faaliyetleri; yönlendirme açısından faydalı olabilir. Dinin yönlendirmesini doğru bulmuyorum.” (Yervant, 27, Oyuncu, Erkek).

3. MEKÂN VE KİMLİK; ERMENİ MAHALLESİ VE GENÇLER

Saha araştırmasında gençlerin, mahalleyi önemli kimlik kaynağı olarak algıladıkları açıkça ortaya çıktı. Bilindiği üzere, kimlik kaynağı olarak mekân tartışmalarında da mahalle öne çıkmaktadır. Mahalle, hayatın kültür, değer, ritüel ve gelenek çerçevesinde örüldüğü bir ortam, bir yaşam alanıdır (Alver, 2010: 117). Galster (2001) mahalleleri niteleyen birtakım özellikleri gruplandırmıştır.

⁸ Ermeni kralı Surp Drtad M.S 301 yılında Hristiyanlığı kabul etmiştir. Ermeniler, Hristiyanlığı resmi devlet dini olarak kabul eden ilk millettir.

Bunların arasında, mahalle sakinlerinin demografik özellikleri (yaş, etnik köken, toplumsal statü, aileyi oluşturan kişi sayısı vb.), sosyal etkileşim düzeyi (komşuluk ilişkileri, yerel aktivitelere katılım) ve duygusal özellikler (mekanla özdeşleşme, bölgenin veya yapıların tarihi anlamı) de yer almaktadır (Akt., Göregenli vd., 2014: 74). Mahalleler, sadece coğrafi açıdan belirli sınırlara sahip sabit mekanlar olarak algılanmamakta, kendi içlerinde ve bağlı oldukları kentlerle kurdukları sosyal etkileşimlere bağlı olarak, sakinlerinin yaşadıkları yere atfettikleri anlamların ve mahalleler arasında farklılaşan yaşam biçimlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. (Göregenli vd., 2014: 74)

Bazı kaynaklara göre 19. Yüzyıldaki nüfusu 150.000 kişiyi bulan (akt. Melkonyan, 2012: 16) 1914'de Ermeni Patrikliğinin tahminlerine göre 161.000 kişiye ulaşan, 1914 Osmanlı nüfusu sayımına göreyse 84.093 kişi olan (Ter Minassian, 2005: 143), İstanbul Ermenileri için mahalle, geçmişte de önemli bir kimlik kaynağıydı. 19. yüzyıldan bugüne Ermeniler dağınık ama öbelenmiş olarak İstanbul'un Marmara kıyılarında, Boğaz kıyılarında özellikle Kuzguncuk, Ortaköy civarında ve Şişli bölgesinde çeşitli mahallelerde yaşadılar (Ter Minassian, 2005: 146-157).

Saha araştırmasında görüşmecilerin okul, kilise gibi mahalle ve komşuluk ilişkilerini de kimlik ve kültür için önemli unsurlar olarak gördükleri gözlemlendi. Gençler, mahalle baskısı, cemaatleşme, hakkında birtakım şikayetleri olsa da, kimliklerinin oluşmasında dayanışma ve toplumsallaşma mekanı olarak mahalle etkisinin önemine işaret ettiler. Bu bakımdan aşağıda aktaracağımız görüşme alıntısı kimlik-mekân ilişkisi bakımından önemlidir:

Doğduğumdan beri Kurtuluş'tayım. Kurtuluş'u seviyorum. Böyle yerler önemli. Kaybetmemiz lazım. Bir yeri kolay bırakıp gidilmez. Çünkü orayı kaybedersek, bir daha kolay kazanamayız. Sadece Müslümanların yaşadığı bir yerde yapamam. Psikolojim iyi olmaz. Ermenileri görüyorum ve motive oluyorum. (Yester, 20, Öğrenci, Kadın).

Ancak, mahalle algısının homojen mekândan çok kozmopolit mekân olarak öne çıktığını da belirtmek gerekir. Başka bir deyişle, Osmanlı dönemi İstanbul'unun toplumsal ortamını yansıtan kozmopolit mahallede yaşama arzusunun öne çıktığını da belirtmek gerekir. Ne homojen bir muhafazakâr mahallede yaşamak ne de kendi deyimiyle "modern" yerlerde yaşamak istemeyen görüşmecinin sözleri bu anlayışı yansıtmaktadır:

Biz Kurtuluş'a alıştık, başka yere gitmem. Ermeni ve Rumlar burada olduğu için kendimi çok rahat hissediyorum. Bağcılar'da yaşayamam çok fazla dindar ama modern olmasına rağmen Bağdat caddesinde de yaşayamam. Burası bana korunaklı bir yer olarak geliyor. Burada ben

kendimi rahat hissediyorum. Başka Ermenilerin olduğu yerde de yaşayamam. Kurtuluş'un yeri ayrı. (Garbis, 28, Kuyumcu, Erkek).

Aşağıdaki görüşme alıntısı ise bu kozmopolit mahalle algısının Müslüman ve Türkleri de kapsayan, öteki ile birlikte yaşanabilen, komşuluk ilişkilerinin güçlü olduğu yerlerde güven duygusunun yaşandığını göstermektedir. Bu bakımdan, Ermenilerin yoğun yaşadıkları mahallelerin farklı kimlik grupları arasında kültürel etkileşime açık mekanlar olduğunu belirten Yervant'ın sözleri, aslında arzulanın getto değil, kozmopolit mahalle olduğunu göstermektedir:

"Mahalle önemli. Güvende ve sanki bir kaleden içeri girmiş gibi hissettiriyor. Samatya'yı baz alalım. Samatya'nın alt ya da üst tarafına çıktığın zaman, karadan uzaklaşıyor hissi oluşuyor. Bunun nedeni öbek öbek kümelenmiş olmak. Bunun sırf Ermeni komşularla da alakası yok. Ermeni ve Türk komşularınızın orada sinerji yaratması daha önemli. Güvenli hissetme durumu. Oradaki Ermeni olmayan komşuyla, diğer yerdeki Ermeni olmayan komşu aynı değil; çünkü oradaki komşum beni tanıyor, ben de onu tanıyorum. Kültürlerimize aşinayız..." (Yervant, 27, Oyuncu, Erkek)

Ermeniler arasında mekânsal yakınlık arayışının hem kültürü ve kimliği asimilasyona karşı koruma hem de zaman zaman karşı koyamadıkları dışlanma sorununa çözüm arayışından kaynaklandığı söylenebilir. Birçok görüşmeciye göre zorunluluklar Ermenilerin birarada yaşamasını gerektirmektedir:

"...Ermenilerin çoğunluk olduğu bir yerde yaşıyorum. Başka yerlerde yaşayan, İstanbul'da Ermenilerin az olduğu yerlerde yaşayan Ermenilerin yavaş yavaş asimile olduğunu ve Ermeni kimliğine sahip çıkmadıklarını görüyorum. Abimle ikimizin ismi de Ermenice. Biz oyundan ilk çıkartılan olurduk. Bir çıktık, iki çıktık, üç çıktık sonra bizim annemiz de bizi göndermemeye başladı. Sonra biz mahalledeki diğerlerinden koptuk ve 5-6 tane Ermeni genci toplanarak kendi topumuzu oynamaya başladık". (Artin, 21, Öğrenci, Erkek)

Yaşamının tercih edildiği mekanların, Ermeni okullarına, kiliselere yakınlığı, cemaat ilişkilerini kolaylaştırması yani işlevselliği de önemli bir husustur. Aşağıdaki görüşme alıntısı, bu işlevselliğin yaşanan mekânda azınlık kimliği ile kabul görme ile birlikte önemli etkenler olduğunu göstermektedir. Yıllardır gerçekleştirilen birçok anket çalışmasında "komşu olunmak istenmeyenler" içinde gayrimüslim grupların yüksek oranda yer alması, gayrimüslim olarak her yerde rahat yaşanamayacağını düşüncesinin gayrimüslimler arasında yaygın bir algı değil somut bir gerçeklik olduğunu göstermektedir.⁹

⁹ 2018 yılında sonuçları yayınlanan bir akademik araştırmanın bu konudaki sonuçları için http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-105789-hukumetten_memnunuz_farkliliklara_kapaliyiz.html

“Doğduğumdan beri Moda’dayım. Okullar bakımından belli yerlerde öbeleşme var. Moda’da Ermeni İlkokulu var ve ondan burada oturuyorum. Ermeni ortamından biraz uzaklaştım ama yakın çevrede Ermeni arkadaşlarımın olması kopmamamı sağlıyor. Azınlık olduğunda her yerde barınamazsın. Kabul etmezler, sindirmezler. Burası çok açık, hümanist insanlarla dolu bir yer olduğu için; burada istediğim gibi giyiniyorum, kiliseye gidebiliyorum. Kiliseye gittiğimde insanların bana taş atmayacağını biliyorum.” (Lori, 25, Editör, Kadın)

Bu koşullarda Ermeni okullarında okuyup, Ermenilerin yoğun yaşadığı mahallelerde büyüüp sonrasında başka hiçbir Ermeninin olmadığı ortamlarda bulunmak görüşmecilerimiz için başlarda zor olsa da başarıyla tamamlanan bir adaptasyon sürecini geçirmeyi gerektirmiş. Bu süreç, imkanlar ölçüsünde, dengelenmeye çalışılarak yaşanmaktadır. Aşağıdaki görüşme alıntısı buna rağmen “tek Ermeni” olunan ortamda tedirginlik yaşanabileceğini göstermektedir:

“İlkokul, ortaokul ve liseyi Ermeni okullarında okumak içe kapanmaya sebep oluyor. Farklı üniversitelerde okuyan arkadaşlarımdan da bunu duydum. Üniversitede kendi lisemden birisi varsa onunla takılıyorum. Ben bu insanın annesini, babasını her şeyini biliyorum. Üniversitedeki arkadaşlarımı ise sadece 4 senedir tanıyorum. Anaokula başlarken, annem bana etrafımda bulunan çocukların kim olduğunu, ailesini, hepsini anlattı. Çocukluk arkadaşlarımın hepsi Ermeni. Dershaneye de sınıf olarak toplu gittik. Üniversitede ise doğal bir yolla kaynaştık. Üniversite hazırlık sınıfının ilk günü sınıfta hiç Ermeni yok diye çok gerildim. Hoca yoklama aldı. Büşra, Ayşe, Ahmet... Hepsi normal. Sonra bana sıra geldi. Adımı sordular, sonra ben kendimi anlattım. Böylece yakınlaştık.” (Sonya, 22, Öğrenci, Kadın)

Bu uyum sürecinde görüşmeciler, kendileri hakkında bilgisiz akranlarını bilgilendirme ve hatta yabancı değil vatandaş olduklarını göstermek zorunda kaldıklarını ve zaman zaman Türkiye’nin başka ülkelerle olan ilişkilerinden olumsuz anlamda etkilendiklerini de aktardılar. Geçmiş kuşakların da yaşadıkları bu sorunlar karşısında bu yeni kuşağın eskilerden farkı, açıkça tepki vermeleridir:

“Üniversiteye başladım. Sudan çıkmış balıktım. Kendime gerçek dünyaya hoş geldin dedim. Sen yalnızsın, senin arkadaşların yok, seni anlayacak biri yok. Nasıl olacağını bilmiyorsun. Bugünkü Cumhurbaşkanı, ben üniversite 2’nci sınıftayken, Obama’nın “kaçak Türkleri yollayacağım” demesine karşılık, “ben de kaçak Ermenileri yollarım” demişti. O demeç verildiğinde; bir arkadaş bana pis bir sırtıyla “Senin Türk pasaportun var mı” dedi? Sen ne diyorsun dedim. Çıkarttım kimliğimi gösterdim. Şişli’de doğduğumu görünce şaşırdı. Ben de sen ilk önce tarihini araştır, Ermeni kim onu öğren, sonra konuşalım dedim.” (Avedis, 25, Öğretmen, Erkek)

Gençler tarafından okul ve ailenin korumacı yönleri olumlu ya da en azından anlaşılır bulunsa da bundan rahatsızlık duyulması da söz konusu. Okul-

Kilise-Mahalle bir yandan kimlik ve kültür için olumlu ve gerekli görülürken bir yandan da bu üçlünün “cemaatleştirici” etkilerinden az sayıda olsalar da yakınan ama bundan kaçınmadığını da itiraf eden görüşmeciler vardı:

“Okulumuz gösteriş meraklısıydı... Buna rağmen yine de Ermeni okuluna gitmek istedim çünkü üniversitede ister istemez başka çevrelere girecektim ve en azından ondan önce olabildiğince aynı çevrede kalmak istedim... Babam hep Ermenilerle olmamdan mutluluk duyar. Başka arkadaşlarımın da olmasını ister ama çevrem Ermenilerden oluşmasını tercih eder. Bana bunu empoze etmiş ve bu benim her şeyimi etkiliyor. Ben insan ayırt etmem ama... Babamın bana empoze ettiği bazı şeyler var ve ben onları düzeltemiyorum. Bundan da rahatsızlık duyuyorum... Kurtuluş'ta yaşıyorum. Etrafımda tanıdık birini görmek çok mutluluk verici. Kınalıada'da aynı durumu yaşıyorum. Üsküdar'da ise geriliyorum ve yalnız hissediyorum. [Boynumda] Haç ile Üsküdar'da gezerken geriliyorum. Çoğunluk olduğumuz yerlerde mutluyum... Babam “Müslüman biriyle evlenirsen çocuğun da Müslüman olacak ve kimliğin yok olacak” diye düşünüyor. Ben de böyle düşünüyorum. Ama bir yandan da rahatsızım böyle düşündüğüm için...” (Karin, 21, Öğrenci, Kadın)

4. 2007 KUŞAĞININ OLUŞUMU, GEÇMİŞE VE BUGÜNE BAKIŞI...

Diğer tüm gayrimüslim azınlıklar gibi Ermeniler de Cumhuriyetten sonra uzun süre görünmez olmayı tercih etmişlerdi. Ancak 1990'lı yılların konjonktüründe oluşan kimliksel uyanış dönemi, Ermenilerin toplumun çoğunluğuyla her açıdan eşit olma isteğini güçlendirdi, onları eşit yurttaşlık ve kimliksel tanınma hedefli bir mücadeleye yönlendirdi. Agos gazetesinde bir araya gelen aydınlar tarafından oluşturulan bu yeni kimlik stratejisi Ermeni gençler için önemli bir kaynak oluşturdu. Ermenilerin dışa açılan sesi olarak Türkçe yayınlanan gazetenin kurucusu Hrant Dink, Agos'un kuruluşunu ve 1990lı yıllarda ortak strateji olarak dışarıya açılmayı şöyle açıklamıştı: “Her şey Türkiye Ermenileri Patriği II. Karekin'in birkaç arkadaşı Patrikhane'ye davet etmesiyle başladı... Ortak noktamız şu oldu; Ermeni cemaatinin kapalı bir toplum olması, kendini içinde yaşadığı büyük topluma tanıtmıyor olması çok büyük bir handikap teşkil ediyordu. Bu böyle gidemezdi. Mutlaka açılım sağlanmalıydı.” (Oran, 2006: 150)

Bu kuşak üzerinde, 2007'de Hrant Dink suikastı, 2011 Er Sevag Balıkcı cinayeti ve 2015 yılının “Tehcir”in 100. Yıldönümü olmasının da önemi büyüktür. Tüm bu olaylar, Ermeni Sorununun kamuoyunda daha yoğun tartışılmasını sağlayarak Ermeni gençleri arasında kolektif hafızanın canlanmasını sağladı. Öte yandan, geçmişteki tehditlerin yeniden ortaya çıkabileceği algısının oluşmasına da neden oldu.

Hemşehri ve Gençlik Dernekleri de bu sürecin dinamik unsurları olarak ortaya çıkmaktadır. Anadolu kökenli Ermenilerin orta sınıf, sol kimlikli ve eğitilmiş kesimleri 1990'lı yıllardan itibaren Ermeni kimliğinin kamusal alanda ifadesinde de başat rol oynamışlardır (Özdoğan vd., 2009: 7). Yüksek düzeyde sekülerleşmiş bu kişilerin büyük bir bölümü yeni ve seküler kurumlar olan Ermeni hemşehri derneklerine üyedir.¹⁰ Ermeni hemşehri dernekleri, dışa açılma döneminin özgün ve yaygın örgütlenmiş kurumlarıdır.

Diğer yeni seküler örgütlenmeler olan Nor Zartonk ve Ermeni Kültür ve Dayanışma Derneği gençleri kapsamaktadır.¹¹ Günümüzde sosyal medyayı etkin kullanan, Ermenice dil dersleri, konferanslar, anma etkinlikleri düzenleyen, dergi çıkaran, az sayıda kişiden oluşan ama etkin ve görünür gençlik gruplarından söz edebiliyoruz. Bu gruplar, Ermenice dil dersleri, konferanslar, anma etkinlikleri düzenlemekte, dergi çıkarmakta, çeşitli araştırmalar, yayınlar yapmakta ve bunları internet sayfasında paylaşmaktalar.¹²

Bu ortamda yaşayan görüşmecilerin çoğu Ermenilerin artık eskisinden çok daha fazla topluma açıldıklarını, bunun için asimile olmaya gerek duymadan kimlikleriyle entegre olduklarını özellikle gençlerin örgütlenmelerinin bu bakımdan önemli olduğuna işaret etmekte:

“Gençlerin kültürüne baktığımda ise, Nor Zartonk¹³ var. Böyle bir hareket olması çok önemli. Büyük toplumun sorunlarına fikir üretiyorlar ve kendi haklarını savunuyorlar. Hrant'ın öldürülmesi ile bu durum ivme kazandı ve toplumda silkelene oldu. O günden ne oluyoruz dedik. Eller taşın altına koyuldu. 20 sene öncesine göre düşündüğümüzde bir hareketlenme var. Kültürü okuyup anlamaya çalışıyorlar. Gittikçe büyük topluma bir açılma var.” (Toros, 30, Aşçı, Erkek)

“Büyük toplumla iletişim daha açık şu an. [Ermenilerde] Okuma oranı yüksek. Eskiden zanaatkarlık ve farklı bir kültür çevresi vardı. Eskiler büyük topluma temas edememişler ve kendi küçük çevrelerinde kalmışlar. Çekingenlik, korku ve baskı... Günümüzde daha çok okuyoruz, farklı insanlarla iletişime geçip ortak projeler üretiyoruz.” (Nubar, 24, Arşiv sorumlusu, Erkek).

Bu bağlamda, bazı görüşmeciler, “kuşak” olgusuna referans yaparak, kendi kuşaklarını, içe kapalı olan eski kuşağın aksine dışa açılmış olan, bilinçli, Ermeni

¹⁰ Bu konuda özellikle bkz. Ayşegül Komşuoğlu, “Anadolu’dan İstanbul’a bir göç hikâyesi”, *Türkoloji Kültürü*, C.1, no :1, (2008) : 89-104. Hemşerilik olgusu ve hemşehri dernekleri hakkında bkz. *European Journal of Turkish Studies*, no 2, *Hometown Organization in Turkey*, 2005. URL: <https://ejts.revues.org/359>

¹¹ Bkz. <http://www.norzartonk.org/>

¹² Bkz. <http://www.norzartonk.org/>

¹³ Kendi deyimleriyle, Ermenilerin öz örgütlülüğüdür. Nor Zartonk, "Yeni Uyanış" anlamına gelmektedir. <http://www.norzartonk.org/nor-zartonk/> Erişim tarihi: 01.03.2017.

kültürünü hem öğrenmeye hem de tanıtmaya gayret eden bir kuşak olarak gördüklerini belirttiler. Ancak, aşağıdaki alıntıda görüldüğü gibi bu görüşmeciler içinde gelecekte de kültürel aşınmanın süreceği kaygısı taşıyanlar da bulunmaktadır:

“Günümüzde bir Ermeni gençlik kültüründen bahsedilebilir. Sanki biz son kuşaktık. Bizden sonra kimse bir şeyler sahiplenmeyecek diye korkuyorum. Bizden öncekiler büyük topluma kendini çok az bağlı hissetti ama biz daha bağlıyız. Bunu sağlıklı ve iyi bir bağ olarak görüyorum. Bizden sonra bırakın Ermeni olmayı; yaşadığı şehre ve olan bitene uzak bir bireyselleşme olacak diye endişeleniyorum. Ermenice müzik yapmaya karar vermemde arkadaşımın söylediği bir söz çok etkili oldu. “100 yıl önce İstanbul’da yaşayan bir kültür vardı ve sanki orada durdu”. Bugün yapılan üretimlerde de o duraksama noktasını görüyoruz.” (Lerna, 27, Solist/Oyuncu, Kadın)

2007 Kuşağı Gençlerinin Hafızası: Tarihleri Tanımlamak, Tarihlerle Tanımlanmak

Ömer Turan ve Güven Gürkan Öztan’a göre Türkiye Cumhuriyeti’nin “devlet aklı” “Ermeni Meselesi” anlatısının sürekliliği ve bu konuda inkarcılık üzerine kuruludur. (Turan ve Öztan, 2018: 42-52), Ermeni sorunu üzerinden farklı dönemlerde farklı stratejiler belirlenmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyetin ilk on yıllarında [Ermenileri] takip ve kontrol, (Turan ve Öztan, 2018: 161-167) 1945-1980 arası sessizlik ve inkâr (Turan ve Öztan, 2018: 171-224) 1980-2000 arasında inkarcılığın sistematikleştirilmesi (Turan ve Öztan, 2018: 225-280) 2000 sonrasında ise aktörlerin ve stratejilerin çoğalması (Turan ve Öztan, 2018: 289-394) söz konusudur. 2000 sonrasında kimliğin korunması ve tanıtılması bağlamında aktörlerin ve stratejilerin çoğalması ve 1915’in tabu olmaktan çıkıp yüksek sesle tartışılması, Ermenilerin durumunun tartışılır olmasına da olanak sağladığından dışa açılarak kimliği koruma ve sorunları anlatma olanakları da sağladı.

Saha araştırmasında [Tehcir, Soykırım gibi] herhangi bir tanımlama getirmeksizin sadece tarihi kullanarak gençlere, “1915”i ilk ne zaman ve nasıl öğrendikleri, nasıl tanımladıklarını, bu konuyu aile içinde ve Ermeni olan/olmayan arkadaşlarıyla konuşup konuşmadıkları soruldu. Neredeyse tümü 1915’i soykırım olarak tanımlayan görüşmecilerin bir kısmı ebevyinlerin 1915 hakkında konuşmaya çekindikleri ve çocuklarını bu konudan uzak tutmaya çalıştıklarını da aktardılar. Görüşmeciler, 1915’i Ermeni olmayan kişilerle konuşma tercihlerinin ise kendilerinden çok karşı tarafın tutumuyla alakalı olduğunu altını çizdiler. 1915’in tanımından çok toplumun bu konudaki ön yargılarından sıyrılmasının daha önemli olduğunu belirttiler.

Bu kuşağın 1915 algısı ve ailenin hafıza aktarımındaki rolü açısından şu iki görüşme genel çerçeveyi çizmektedir:

“1915, Yayamın [ninemin] gözyaşları demek. O görmemiş ama annesi görmüş. Annesinin acısını kendinde taşıyor. Armaş’dan¹⁴ göçmenleri yerleştirdikleri bir köyden gelmiş. Bana memleketimi görme fırsatı bırakmadılar. Soykırım olmasaydı nerede doğacaktım, nasıl insanlar içinde olacaktım? Ermeni aydınları hala sağ olsaydı, Türkiye nasıl olacaktı? 1915’i ben 7’inci sınıfta öğrendim. Gayet açık olarak evde 1915 konuşulurdu. 1915’i çok açık konuşuruz ev içinde ama çok uzadığı zaman anneannem duyulanıyor.” (Arsine, 19, Öğrenci, Kadın)

“1915 için, ailede “Medz Yegern¹⁵” denmiyor. 1915’i ilk defa gazetede gördüm. Anneannem seferberlik der. Annem çart¹⁶ diyor. Ağırıklı olarak çart denir. Tehcir kullanmayı sevmiyoruz. Sanki 3 kişiyi otobüse bindirip gezmeye yollamış gibi. Ben soykırım terimini duymadım aileden.” (Aras, 22, Öğrenci, Erkek)

1915’in en önemli etkisinin kültürel yıkım olduğunu belirten, Tehcir sonrasının Anadolu’yu kültürel açıdan sarstığına işaret eden görüşmecilerimiz de var. Bu konu Cumhuriyet sonrası Anadolu Ermenilerini konu edinen araştırmalarda da belirtilmiştir.¹⁷

“1915’i kültürel soykırım olarak tanımlıyorum. 1915’in benim açımdan nüfus olarak önemi yok. İster 300 bin ister 1 milyon ölmüş olsun. Ama sonuçta 1915 öncesinde yüzlerce binlerce kilise, okul varken şu an Anadolu’da hiç kalmadı. Şair, edebiyatçı, müzisyen, marangoz yok. Ben kültürel soykırım olmasına üzülüyorum. 100 yıl önce yaşanmasaydı ne olurdu diye düşünüyorum. Muhteşem olurdu. Kimse de gitmeyi düşünmezdi. Soykırım Ermenileri değil, Ermeniliği öldürdü.” (Varujan, 26, Gazeteci, Erkek)

Ancak ender de olsa, 1915’in tartışılmasını yararsız bulan bunun toplumsal gerilimi yükselteceğini, başka bir deyişle kimlik stratejisi olarak hatırlamayı değil unutmayı tercih eden görüşmeciler de vardı. Saha araştırmasında görüşmecilerimiz arasında bu tutumu sergileyen görüşmeciler tarafından 1915’i tartışmanın yarar getirmeyeceği vurgusu yapıldı:

“Olmuşsa olmuştur, olmamışsa olmamıştır. Eğer olmuşsa, ben neden şimdi yaşayan insanları suçlayayım. Olmadığını düşünen de neden olmadı diyor anlamıyorum. Bence bu konu tartışılmamalı. Boşu boşuna millet birbirine giriyor. Sonuçta bu bardak kırıldı. Sen, ben fark etmez. Kırıldı. Ama 1915’de yapılanları savunanlara da ters gidiyorum. O an, Ermeni damarım kabarıyor. Bence bu mevzu hiç açılmamalı. Araştırmayanlara bizim cemaat “kör cahil” diyor, ama bu bir ilgi alanı.

¹⁴ Akmeşe, Kocaeli.

¹⁵ Ermenice büyük felaket anlamına gelmektedir.

¹⁶ Ermenice kesim, kırım anlamına gelmektedir.

¹⁷ Bu konuda özellikle bkz. Talin Suciyan, Modern Türkiye’de Ermeniler, Aras yay. 2018.

Bazı insanlar tarihe meraksızdır. Ben bugünüme bakarım. Şu an bana zarar veren var mı, yok. Olursa, ben de ona zarar veririm...". (Markarit, 26, oyuncu, kadın)

"1915 toplumun defansif bir duruş sergilemesine neden oluyor. Yapıcı olmak adına bunun ne olduğunu tartışmak yerine bunu nasıl aşabileceğimize odaklanmak lazım. 1915 hakkında hiçbir kelimeyi yakın hissetmiyorum. Hayatta hiçbir zaman bu budur gibi kesin yargılar ifade etmedim. Ermeni kimliğim açısından 1915 temel önemde değil ama toplumda büyük bir etkisi var. Çünkü ortak geçmiş üzerinden bir birliktelik sağlıyor." (Talin, 23, Öğrenci, kadın)

Hrant Dink'in suikaste uğradığı 2007 yılı ile Sevag Balıkcı'nın öldürüldüğü 2011 yılı hem geçmişin trajedilerini anımsatan hem de kimlik bilincini, dayanışmayı arttıran tarihler olarak öne çıkıyor. Özellikle 2007'nin genç kuşak üzerindeki etkisi önemli. Görüşmecilerin çoğu, 2007'teki Hrant Dink suikastini 1915'i hatırlatan ve bu anlamda kolektif hafızada yerini alan bir olay olarak görmekteler:

"...2007 benim için değişimi ifade ediyor. Geri dönüp 2007'ye baktığımda, o günden sonra kendiliğimden dışa döndüğümü ve zincirlerimi kırdığımı hissediyorum. Hrant'a sahip çıkan insanları gördükçe, aslında "bak biz de yalnız değiliz" diye düşündüm. "Hepimiz Ermeniyiz" meselesinde Hrant'a sahip çıktığını gördüm. 2007'den sonra bakış açısı değişti. Türkiye'de öteki mevzusu daha tartışılmaya başlandı, görünür oldu. İnsanlar ötekileştirmemeye özen gösterdi... (Lerna, 27, oyuncu, Kadın).

"Benim jenerasyonuma soykırım hep hikâyeydi. İlk darbe Hrant ile daha sonra ise Sevag¹⁸ ile vuruldu. Hala tehlike altındayız. Benim kuşağım için soykırım hala devam eden bir olgu oldu. Yeni tanıştığım Türklerle tanışıyorum umutlanıyorum sonra Sevag'ı öldürüyorlar, Ermeniye küfür olarak kullanıyorlar..." (Aras, 22, Öğrenci, Erkek)

Ancak, çoğu görüşmecimiz, Hrant Dink suikastı ve ardından yapılan anmaların hem Ermenilerin görünürlüğünü ve farklı kesimlerle dayanışmayı arttırdığını hem de hayatıyla örnek olan Dink'in Ermenileri dışa açılmaya teşvik ettiğine inanmaktalar. Bu görüşmeciler Ermenilerin artık görünür olduğuna, özgüvenlerinin artmaya başladığını, geniş toplumla dayanışma ilişkileri kurduklarını, Ermeni tabusunun kırılmasıyla bir normalleşme sağlandığını belirtmekteler. Aşağıdaki görüşme alıntısı bunun somut örneklerinden biridir:

1915'den 2007'ye kadar Ermeni toplumunda bir suskunluk vardı. Hrant bunu açmaya çalışıyordu. Halkların kardeşliği için mücadele ediyordu ve bu ölümüne sebep oldu. Öldükten sonra açıldık. Uzun zaman sonra soykırım kelimesini ilk kez kullandı ve bizi görünür kıldı.

¹⁸ Sevag Balıkcı askerliğini yaptığı Batman'da terhisine 23 gün kala 24 Nisan 2011 tarihinde öldürülmüştür.

Yürüyüşlerde Ermeni çok azdı. Ezilen tüm halklardan insanlar vardı. Daha sonra her sene Ermeni sayısı artmaya başladı. (Arşak, 20, Öğrenci, Erkek)

5. SONUÇ

Günümüz Ermeni gençliği, bir yandan Türkiye Ermeni Toplumu'nun dışa açılma sürecinin başladığı 1990'lı yıllarda doğmuş özgüvenli bir kuşak olarak, kimliğini gizlememekte, daha öncesini deneyimlemediklerinden, içinde doğduğu “kimliklenerek entegrasyon” sürecini doğal bir durum olarak yaşamaktadır. Ancak 2007 Hrant Dink Suikastı ve 2011 Er Sevsag Balıkçı cinayeti, medyada ve sosyal medyada ve gündelik hayatlarında örneklerine rastladıkları Ermeni karşıtı söylemler bu gençlerde tedirginliğe neden olmaktadır. Dolayısıyla özgüvenli ama gelecekten de kaygılı bir kuşak oldukları söylenebilir.

Bir diğer önemli husus, günümüz Ermeni Gençliğinin bazen cemaatle toplum arasında bir arafta kalmasıdır. Ermeni toplumunun sayıca çok küçülmüş olması, geçmişe göre daha homojen olması, hemşehri dernekleri, gençlik dernekleri gibi birçok yeni seküler örgütlenmelerin olmasına rağmen kamu otoritesinin esas olarak Kiliseyi muhatap alması günümüzde bir “Ermeni toplumu” ndan söz etmeyi zorlaştırmaktadır. Çoğu yüksek öğrenim gören, geniş topluma entegre olmuş ve dünyayı izleyen gençler de bazen cemaat ile toplum arasında kalmaktadır. Bu durum karşısında gençler, eşzamanlı olarak, hem cemaatleşmeden kaçınarak Ermeni kimliğini yeni koşullarda yeniden üretmeyi hem de geniş toplumun her alanında Ermeni olarak asimile olmadan var olmayı hedeflemekteler.

Saha araştırması sırasında gençlerin Ermeni dili ile ilişkisinin, Kiliseyle bağının zayıfladığı gözlemlendi. Kültür ve kimlik taşıyıcısı olan okullar ise müfredattan kaynaklanan zorunluluklar nedeniyle kültür derslerini Türkçe ve Milli Eğitimin genel müfredatına uygun olarak yapmaktadır. Bu durum, okulların, Ermeni kültürünü aktarmadaki işlevini kısıtlamaktadır. Buna karşın kimlik hareketlerinin gelişmesine uygun toplumsal ortam, yeni kimlik örgütlenmeleri, Ermeni kültürü ve tarihi hakkında gitgide zenginleşen literatür geleneksel kimlik kaynaklarının yanında yeni kimlik kaynakları olarak yerini almaktadır. Bu koşullarda yaşayan gençler, temelleri 1990'larda atılan anlayışı sürdürerek, bir yandan asimile olmadan toplumun her alanında entegrasyon sürecini sürdürme öte yandan da kendilerine özgü bir tarzda Ermeni kültür ve kimliğini içinde bulundukları koşullarda yeniden üretme gayreti içindeler.

KAYNAKÇA

Alada Bayramoğlu, Adalet (2008), *Osmanlı Şehrinde Mahalle* (İstanbul: Sümer Kitabevi).

Alver, Köksal (2010), “Mahalle, Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği”, *İdealkent*, (2): 116-139.

Amsellem-Mainguy, Yaelle ve Arthur Vuattoux. (2018), *Enquêter sur la jeunesse* (Paris: Eds. Armand Colin).

Avar, Arslan Adile (2009), “Lefebvre’in Üçlü –Algılanan, Tasarlanan, Yaşanan Mekân– Diyalektiği”, *Dosya*, 17: 7-16.

Bilal, Melissa (2005), “Türkiyeli Ermenileri Hatırlamak”, *Birikim*, 193-194: 122-125.

Bilgin, Nuri (1998), “Cumhuriyet Kimliği ve Yurttaş Kimliği”, Ünsal, Artun (Der.), *75 Yılda Tebaadan Yurttaş’a Doğru* (İstanbul: İstanbul Tarih Vakfı).

Blanchet, Alain ve Anne Gotman (1992), *L’enquête et ses méthodes: l’entretien*, (Paris: Eds. Nathan).

Bozarslan, Hamit (2018), *Histoire de la Turquie de l’Empire à nos jours*, (Paris: Eds. Tallendier).

Camilleri, Carmel (1990), *Stratégies identitaires* (Paris: Presses Universitaires de France).

Candau, Joelle (1998), *Mémoire et identité* (Paris: Presses Universitaires de France).

Chevalier, Tom (2018), *La jeunesse dans tous ses Etats* (Paris: Presses Universitaires de France).

Cuche, Denys (2001), *La notion de culture dans les sciences sociales* (Paris: Editions de la Découverte).

De Waal, Thomas (2015), *Great Catastrophe Armenians and Turks in Shadow of Genocide*, (Oxford: Oxford University Press).

Di Méo, Guy (2002), “L’identité: une médiation essentielle du rapport espace/société”, *Géocarrefour* (77): 175–184.

Fırat, Derya, Öndercan Muti ve Tuğba Emiroğlu (2017), “Gezi Direnişi vesilesiyle: Türkiye’de Politik Kuşaklar ve 19 Ocak Kuşağı”, Fırat, Derya Cihan Erdal (der.), *Devrimci Bir Pusula: Gezi* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları): 147-171.

Göregenli, Melek, Pelin Karakuş, E. Yeşim Özgen Kösten ve İrem Umuroğlu (2014), “Mahalleye bağlılık düzeyinin kent kimliği ile ilişkisi içinde incelenmesi”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 29: 73-85.

Ioannis, Grigoriadis, (2016), “Azınlıklar”, Heper, Metin ve Sabri Sayan (Der.) *Dünden Bugüne Türkiye*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları) : 363-376.

Hall, Stuart (2006), “Introduction: Identity in Question”, in *Questions of Cultural Identity*, http://is.muni.cz/el/1421/jaro2006/PH1215/um/Hall_Concepts_of_identity.pdf.

Hall, Stuart (1998), “Cultural Identity and Diaspora”, Rutherford, Jonathan (Der.), *Identity: Community Culture and Difference* (London, Lawrence and Wishart, 1998): 222-237.

Kaya, Nurcan (2012), *Türkiye’nin Eğitim Sisteminde Azınlıklar ve Ayrımcılık: Kavramsal Çerçeve ve Temel Sorunlar*, <http://secbir.org/images/haber/2011/01/18-nurcan-kaya.pdf>.

Kırmızı, Abdülhamit (2002), “Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslim İstihdamı”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 13: 295-306.

Kokoreff, Maurice (2003) *La Force des Quartiers* (Paris: Eds. Payot & Rivages).

Korucu, Serdar ve Aris Nalcı (2014), *2015’den 50 Yıl Önce 1965* (İstanbul: Ermeni Kültür ve Dayanışma Derneği yayını).

Lebaron, Frédéric (2014), *35 grandes notions de la sociologie* (Paris: Eds. DUNOD).

Lüküslü, Demet (2008), “Günümüz Türkiye Gençliği: Ne kayıp kuşak ne de ülkenin aydınlık geleceği”, Yentürk Nurhan., Yörük Kurtaran, Gülesin Nemutlu (der.), *Türkiye’de Gençlik Çalışmaları ve Politikası* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları): 287-297.

Marti, Pilar (2008), “Identité et stratégies identitaires”, *EMPAN*, 71: 56-59.

Massicard, Elise (2002), “Etre pris dans le mouvement. Savoir et engagement sur le terrain. Partie 1”, *Cultures et Conflits*, 47: 117-143.

Melkonyan, Ruben (2012), *La communauté arménienne d’Istanbul des années 1920 à nos jours* (Paris: Eds. SIGEST).

Minassian Ter, Taline (2005), “Les Arméniens de Constantinople au XIXe siècle. Essai de topographie urbaine”, *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 107-110: 143-160.

Muchielli, Alex (2003), *L'Identité*, (Paris: Presses Universitaires de France).

Oran, Baskın, (2006), “Türkiye’de Ermeni Kimliğinin Yeniden yapılanması ve Agos Gazetesi”, *Eğitim-Bilim-Toplum Dergisi* (4: 16): 146-157.

Özdoğan, Günay Göksu, Füsün Üstel, Karin Karakaşlı ve Ferhat Kentel (2011), *Türkiye’de Ermeniler: Cemaat-Birey-Yurttaş* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları).

Poche, Bernard (2000), “La Sociologie et la question de l’espace”, *Pagès, Dominique, Nicolas Pelissier, Territoires sous influence* (Paris: Eds.Harmattan).

Sakaoğlu, Necdet (2003), *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).

Şimşek, Sefa (2004), “New Social Movements in Turkey since 1980”, *Turkish Studies*, 5 (2): 111-139.

Suciyan, Talin (2018) *Modern Türkiye’de Ermeniler* (İstanbul: Aras Yayınları).

Taboada-Leonetti, Isabelle (1990), “Stratégies identitaires et minorités: le point de vue du sociologue”, *Camilleri, Carmel, Joseph Kastersztein, Edmond-Marc Lipiansky, Hanna Malewska-Peyre, Isabelle Taboada-Leonetti, Ana Vasquez-Bronfman (Der.), Les Stratégies Identitaires*, (Paris: Presses Universitaires de France): 43-83.

Tarrius, Alain (2000), *Les Nouveaux Cosmopolitismes* (Paris: Eds. de l’Aube).

Turan, Ömer ve Güven Gürkan Öztan (2018), *Devlet Aklı ve 1915: Türkiye’de “Ermeni Meselesi” Anlatısının İnşası* (İstanbul: İletişim yayınları).

Yeğen, Mesut (2006), *Müstakbel Türk’ten Sözde Vatandaşa* (İstanbul: İletişim Yayınları).

**CRITIQUE OF THE CRITICS OF GIOVANNI ARRIGHI'S
*ADAM SMITH IN BEIJING***

**GIOVANNI ARRIGHI'NİN *ADAM SMITH PEKİN'DE*
BAŞLIKLİ KİTABININ ELEŞTİRMENLERİNİN
ELEŞTİRİSİ**

Burak GÜREL* & Eylem TAYLAN**

ABSTRACT

This short critique of some of the reviews of Giovanni Arrighi's *Adam Smith in Beijing* makes four points. First, the characterization of contemporary China as a non-capitalist market economy is the most serious shortcoming of Arrighi's book. Second, Arrighi's explanation of the Industrial Revolution in relation to the increasing military requirements of the European states has solid historical foundations. Third, Arrighi makes a cogent argument that the "Great Divergence" of Europe and China was rooted in the relative extroversion of power struggles in Europe versus their relative introversion in China and the consequent imbalance of naval power between the two regions. Finally, Arrighi's structural analysis of hegemonic transitions in the world system enables the reader to track the links between China's economic ascent and the crisis of the U.S. hegemony. One of its most important implications is the increasing bifurcation of economic and military power in the contemporary world,

* Dr. Öğr. Üyesi, Koç Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, bgurel@ku.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1666-8748>.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Koç Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Tarih ve Toplum Çalışmaları Bölümü, bgurel@ku.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2215-6773>.

* Makale Geliş Tarihi: 12.07.2018
Makale Kabul Tarihi: 15.04.2019

signaling the immense difficulty of a single nation-state (including China) to turn itself into a world hegemon.

Keywords: Giovanni Arrighi, *Adam Smith in Beijing*, China, United States, World Hegemony.

ÖZ

Giovanni Arrighi'nin *Adam Smith Pekin'de: 21. Yüzyılın Soykütüğü* başlıklı kitabına yapılan bazı eleştirilerin kısa bir eleştirisini yapan bu makale dört temel argümanı savunuyor. Birincisi, Çin'in kapitalist olmayan bir piyasa ekonomisi olarak tanımlanması Arrighi'nin kitabının en ciddi eksikliğidir. İkincisi, Arrighi'nin Sanayi Devrimi'ni Avrupa devletlerinin artan askeri ihtiyaçları ile ilişkilendirmesinin sağlam tarihsel dayanakları mevcuttur. Üçüncüsü, Arrighi'nin analizi Avrupa ile Çin arasındaki "Büyük Ayrışma" ile güç mücadelelerinin tarihsel olarak ilkinde nispeten dışa ikincisinde nispeten içe dönük gelişimi ve iki bölgenin donanma gücü arasında Avrupa lehine ortaya çıkan dengesizlik arasında kurduğu bağlantılara ışık tutuyor. Son olarak, Arrighi'nin dünya sistemindeki hegemonya değişimlerine ilişkin yapısal analizi Çin ekonomisinin yükselişi ile ABD hegemonyasının krizi arasındaki ilişkinin kavranmasını sağlıyor. Günümüz dünyasında ekonomik güç ile askeri güç arasındaki bağlantının giderek çatallanması, bunun sonucunda (Çin de dahil olmak üzere) herhangi bir ulus devletin kendisini yeni bir dünya hegemonuna dönüştürmesinin muazzam ölçüde güçleşmesi bu analizin en önemli güncel sonuçlarından birisidir.

Anahtar Kelimeler: Giovanni Arrighi, *Adam Smith Pekin'de*, Çin, ABD, Dünya Hegemonyası.

INTRODUCTION

Giovanni Arrighi (1937-2009) was a renowned scholar of political economy and historical sociology. As one of his obituaries (New Left Review, 2009: 118) aptly states, "of the minds produced by the international left in the second half of the twentieth century, few have been the equal, in historical imagination, architectonic scope and conceptual clarity, to Giovanni Arrighi, whose work will be read and reflected on for the rest of this century." Arrighi's

(2007) *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century* (hereafter ASB) both clarifies the theoretical perspective and main theses of his previous works and enables the reader not only to read his previous work with a new perspective, but also to consider the implications of his overall work on the future of historical sociology as a discipline.

Three main reasons support this premise. First, although it is possible to find a careful framing of arguments with a solid theoretical perspective derived from a specific reading of the works especially by Karl Marx, Joseph Schumpeter, Adam Smith, and (although seemingly less emphasized than others) Max Weber in all of his previous works, ASB clearly stands out with a long theoretical chapter which should be read as the summary of Arrighi's overall theoretical standpoint cultivated throughout his scholarly life as a historical sociologist. It seems certain that this part will be discussed as an example of a particular theoretical genre not only within the discipline of historical sociology, but also within social science in general.

Second, ASB offers new insights into the development of the modern world system, as it revisits the economic and politico-militaristic aspects of world hegemonies with a particular emphasis on the US hegemony. It develops the historical perspective offered by the previous two volumes of his trilogy.¹

Finally, although the first two volumes also analyzed the decline of the US hegemony by placing it in the context of the long history of the world hegemonies, they did not provide a substantial analysis of the world system's future after the US hegemony. In providing the origins and dynamics of the "New Asian Age" in general, particularly the Chinese ascent, ASB completes the puzzle arising from the decline of the US hegemony, carefully avoiding the projections of any singular development path for the future. As shown below, by reading the implications of the decline of the US hegemony and the non-hegemonic rise of East Asia together, Arrighi concluded (albeit he did not complete) his research on the rise and fall of the hegemonies in the (more than five hundred years old) modern world (capitalist) system with a declaration of the *end of hegemony* as we know it.

Arrighi's book broaches key themes of the international political economy and historical sociology including the factors behind Europe's divergence from China in the 19th century, historical sources of the rise of China in recent decades, the class nature of the contemporary Chinese state, the extent to which China

¹ For the first two volumes of his trilogy, see Arrighi, Giovanni (1994), *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times* (London and New York: Verso); Arrighi, Giovanni and Beverly Silver (1999), *Chaos and Governance in the Modern World System* (Minneapolis: University of Minnesota Press).

catches up with advanced capitalist countries, and the future of the Sino-American relationship. For this reason, Arrighi's book has been intensely debated. This paper aims to contribute to these debates by engaging with the criticisms of Arrighi's book.

Almost all reviews of ASB, regardless of whether they give more weight to acclaim or criticism, appreciate the broadness of its historical and geographical scope and depth, and admit the difficulty of dealing with this type of study. Besides this acknowledgement, they discuss and criticize various arguments of the book, including Arrighi's view of capitalism inspired by Fernand Braudel's three-layered stratification of economy and his emphasis on the identification of the state with the capital, his take on Adam Smith's differentiation of the natural and unnatural paths in economic development, his analysis of the causes of the "Great Divergence" between China and Europe in the 19th century, his claim on the close link between the military and industry during the Industrial Revolution, his argument on the decline of the US hegemony, as well as the origins and character of the rise of China. This paper engages with all the major critiques of Arrighi's book.

This paper consists of five sections. Following the introduction, the second section explains our agreement with the critics that point to the shortcomings of Arrighi's analysis of the class character of contemporary China. The following sections spell out our disagreements with Arrighi's critics on other issues. In the third section, we discuss Mark Elvin's criticism of ASB's arguments on the military roots of the Industrial Revolution and the "Great Divergence" between China and Europe. In the fourth section, we deal with one of the most common misinterpretations of ASB, namely the concept of hegemony and Arrighi's claim that the US hegemony is declining. This issue is discussed with reference to the reviews of ASB written by Christopher Chase-Dunn, Joel Andreas, Mark Elvin, Leo Panitch, and Richard Walker. The concluding section summarizes the main arguments of this paper.

1. CAPITALIST CHARACTER OF THE CHINESE POLITICAL ECONOMY

Although we defend Arrighi against his critics in the remainder of this paper, we agree with some of Arrighi's critics on the class character of contemporary China. Arrighi claims that contemporary China is a non-capitalist market economy for two reasons. First, in line with Samir Amin (2005: 274-275, 2011: 79), Arrighi takes the villagers' continuing rights to use small plots of farmland and absence of land privatization as signs that capitalism in contemporary China is not developed (Arrighi, 2007: 16). Second, Arrighi

suggests that although there are many capitalists in contemporary China, they have failed to control the Chinese state apparatus:

“On the first appeal, the reforms created myriad opportunities for the reorientation of entrepreneurial energies from the political to the economic sphere, which party cadres and officials eagerly seized upon to enrich and empower themselves in alliance with government officials and managers of SOEs—often influential party members themselves. In the process, various forms of accumulation by dispossession—including appropriations of public property, embezzlement of state funds, and sales of land-use rights—became the basis of huge fortunes. It nonetheless remains unclear whether this enrichment and empowerment has led to the formation of a capitalist class and, more important, whether such a class, if it has come into existence, has succeeded in seizing control of the commanding heights of Chinese economy and society.” (Arrighi, 2007: 368-369).

We find both arguments unconvincing. First, the absence of land commodification does not prevent the development of capitalist relations of production. On the contrary, based on their control over land, village administrations transfer large tracts of land to agrarian, industrial and real estate capital relatively easily. Instead of bargaining with each and every rural household holding on to small parcels, companies only deal with village administrations, which are usually able to transfer land in large and consolidated blocks. Hence, strong government control over land saves the private sector from otherwise significant transaction costs and thereby effectively assists capitalist development in China (Trappel, 2016). Hence, we agree with Bieler and Morton’s (2018: 164) critique of Arrighi by stressing that incomplete land commodification cannot be taken as a proof of China’s non-capitalist character.²

Second, as the growing body of literature on the “relative autonomy of the state” demonstrates, the relationship between capitalist interests and state

² However, Bieler and Morton mistakenly frame this question in terms of the long-standing debates over the definition and periodization of capitalism between the Political Marxist tradition (that they substantially agree with) and the dependency and world systems analyses. In their critique of Amin (which also applies to Arrighi, since they agree on this issue), Bieler and Morton (2018: 164) write: “Amin’s assessment is problematic too in the way he contrasts state capitalism with free market capitalism, emphasizing the external relationship between the ‘political’ and the ‘economic’. Precisely because peasants have not held a title to their land, but only user rights, it has been easy to dispossess them, asserts David Harvey.” Here Bieler and Morton imply that Amin and Arrighi make this problematic assessment because they do not share the assumptions of Political Marxism. However, Charles Post, a representative of Political Marxism, fundamentally agrees with Amin and Arrighi on this question. According to Post (2008: 323-324), Chinese rural economy is “decidedly non-capitalist” since “village authorities still have control over land use.” Hence, taking the incomplete commodification of land at face value and as criteria of the non-development of capitalism is a problem shared by a variety of scholars, some of which have similar ideas to Bieler and Morton on other critical questions.

policies is often complex due to various reasons, among which the serious internal conflicts of the capitalist class are particularly important. Capitalists do not directly dictate their interests to state officials. Politicians and bureaucrats make policies that serve the common interests of the capitalists to the extent possible. However, even the policies with the broadest capitalist support cannot satisfy all fractions of the bourgeoisie. Moreover, the working class can get (sometimes substantial) concessions from the state depending on its organizational strength. Hence, a complete capitalist control of the state apparatus is impossible. Therefore, using such an impossible yardstick to assess the class nature of the Chinese state is problematic. More importantly, and ironically enough, it is easier to draw the connections between the bourgeoisie and state officials in contemporary China. Through the privatization of the substantial portion of the state-owned enterprises in the second half of the 1990s and early 2000s, a wealth of about 5 trillion US dollars was transferred to top Chinese party-state officials. By 2006, about 2900 of 3200 people with over 15 million dollars of personal wealth in China were the family members of the top bureaucrats (Li, 2016: 19-23, 32-34). In 2002, capitalists were allowed to be members of the Chinese Communist Party. In short, Chinese bureaucracy has transformed itself into a bourgeoisie. Hence, in line with Joel Andreas (2008) and Bieler and Morton (2018: 163), we argue that Arrighi's characterization of the Chinese state is problematic.

2. THE INDUSTRIAL REVOLUTION AND THE "GREAT DIVERGENCE" OF CHINA AND EUROPE

Apart from numerous well-grounded points of critique, two of Elvin's criticisms appear to be weak. The first one refers to ASB's argument that the armaments race among the core countries of the world capitalist system was the main cause of the innovations in the realm of production that led to the Industrial Revolution in England and then Continental Europe. Elvin rejects this argument and puts forward science in its very abstract form as the main source of the Industrial Revolution:

"Arrighi says that 'the armament race was the primary source of the endless stream of innovations. What he should say, at most, is rather that this race was often an accelerator. The 'primary source' was usually a science that had its origins far from the battlefield. Consider the history of nuclear fission...Speaking oversimply, the sequence of developments that followed led to the Manhattan Project, from which came the fission bomb, and Hiroshima, and also nuclear power. Warfare was absent from all but the final phase, where it made a spectacular and horrible entry. Thus Arrighi's formulation does indeed pick up a relevant aspect of the story, but it also overlooks the deep source of the cultural capacity that made it

possible to bring off these extraordinary feats. This omission makes his analysis of the reasons for Western Europe's period of economic dominance seriously inadequate. He says, for example, that the industrial revolution in capital-goods manufacture was 'largely a by-product of the European armaments race.' This is half true, at the very best. What really made dramatically better economic technology possible over the longer run was the rise and intensification of modern science, many of whose results were fed back into improving, or indeed revolutionizing, the production process." (Elvin, 2008: 102).

This critique has several problems. First of all, Elvin does not deal with Arrighi's primary source, namely William H. McNeill's book on the relationship between military-related technology and proto-industrial and industrial production from A.D. 1000 onwards. The empirical evidence gathered by McNeill clearly shows that military-led production has been the primary source of large-scale industrial production from the Song dynasty of China (from 10th to 13th century) and Latin Christendom's age of military expansion to Italy and England in the 16th century and Sweden in the 17th century. McNeill's evidence finds further support in historical examples that point toward the increasing industrialization of arms production in early modern Europe due to the demands of warfare. Artisanal production of weapons in Dutch workshops, as well as gun production and trade in Birmingham, underwent significant transformations in terms of specialization and standardization of production during the 18th century (Torres-Sánchez, Brandon and Hart, 2018: 8-9). The expanding industrial production of arms in private enterprises in this context depended on the frequent wars which, in turn, created demand for specific military-related technologies and a growing export market for military products (Torres-Sánchez et al., 2018: 8). McNeill (1982: 27-87) also indicates that armaments production was one of the primary sources of the development of wage labor and market activity among different geographies.³ In his analysis of the capital goods-phase of the Industrial Revolution, McNeill singles out military-related production as the primary source of the whole process:

"Thus both the absolute volume of production and the mix of products that came from British factories and forges, 1793-1815, was profoundly affected by government expenditures for war purposes. In particular, government demand created a precocious iron industry, with a capacity in excess of peacetime needs, as the postwar depression 1816-20 showed. But it also created the condition for future growth by giving British ironmasters extraordinary incentives for finding new uses for the cheaper product their new, large-scale furnaces were able to turn out. Military demands on the British economy thus went

³ For a similar argument see Anievas and Nişancıoğlu (2015: 256).

to shape the subsequent phases of the industrial revolution, allowing the improvement of steam engines and making such critical innovations as the iron railway and iron ships possible at a time and under conditions which simply would not have existed without the wartime impetus to iron production. To dismiss this feature of British economic history as 'abnormal' surely betrays a remarkable bias that seems to be widespread among economic historians." (McNeill, 1982: 211-212).

Moreover, as McNeill points out, the connection of military and industrial development intensified especially between 1884 and 1914. As a result of ongoing vigorous industrial research in relation to arms trade in that period, technical innovations took place in areas such as steel metallurgy, industrial chemistry, electrical machinery, radio communications, turbines, diesels, optics, calculators, and hydraulic machinery. These innovations changed the course of industrial production and transformed the everyday lives of millions of people all over the world in the 20th century (McNeill, 1982: 292-293). Extensive research on military aircraft during the World War I was later put in the service of technological developments witnessed in civil and commercial aircraft (Buzan and Sen, 1990: 332). Likewise, as notably documented by Flamm (1987), developments in the technology of computers during the World War II, as well as the emergence of a civil computer industry in the United States after the war, were dependent on the research brought about by governmental spending on military defense. In order to underline this ongoing relationship between military interests and industrial development, Flamm (1987: 173) goes as far as suggesting that the existing computer technology would not have developed as fast as it did if military demand for the information-processing technologies had not increased. Civil actors did not possess deployable resources or even interest to initiate this line of research (Flamm, 1987: 173). Buzan and Sen (1990: 334) make a similar point about the initial military research on atomic power that provided the base for a civil industry of nuclear energy, emphasizing that only the reason of war alone could compel the states to invest in such costly research.

Finally, military competition between the United States and the Soviet Union in the Cold War context indicates the military roots of industrial development. Expenditure on military research triggered by the Cold War paved the way for the emergence of new industries (Markusen and Serfati, 2000: 272). One of the most notable examples of such industries is space industry since, as Flamm (1987: 51) points out, research program on space was initiated in the United States only after the Soviet Union's Sputnik project. As indicated by Buzan and Sen (1990: 335), the emergence of space industry, and various scientific and commercial activities associated with it (such as surveillance and broadcasting), were dependent on the output of this initially military line of research. In short, it seems evident that McNeill's thesis on the link between

military development and industrial capitalism remained significant throughout the 20th century.

In ASB, Arrighi makes his overall argument on the warfare-led nature of the Industrial Revolution with reference to McNeill's work:

“McNeill, among others, attributes a crucial role to military demands on the British economy during the Napoleonic Wars in making the improvement of steam engines and such epoch-making innovations as the iron railway and iron ships possible at a time and under conditions which simply would not have existed without the wartime impetus to iron production. In this sense, the Industrial Revolution in the sectors that really mattered –i.e., the capital-goods industries- was largely a byproduct of the European armaments race. Very soon, however, the application of the products and processes of modern industry to war-making activities –what McNeill calls ‘the industrialization of war’- gave an unprecedented impulse to that race.” (Arrighi, 2007: 268).

Elvin does not present any evidence to refute McNeill's thesis. Instead, he merely posits science in its abstract form as a source of all industrial development in Europe. However, contrary to Elvin's argument, the initial phases of the Industrial Revolution took place without any qualitative transformation in scientific understanding. Almost all changes in industrial technology resulted from the innovations that enabled the efficient and massive use of the existing scientific framework. Referring to the work of historian Joel Mokyr, Kenneth Pomeranz (2001: 47) demonstrates that a vast majority of European innovations until 1830 did not bring about any radical change in the conditions of production. As Pomeranz (2001: 67) further indicates, Watt's steam engine, one of the innovations that later came to define the Industrial Revolution, was developed through incremental changes rather than major leaps. Moreover, this innovation did not require any scientific background exclusive to Europeans since its underlying principles were also known to the Chinese at the time (Pomeranz, 2001: 61-62). Therefore, despite Elvin's claims, modern scientific development does not seem to be capable of explaining European industrialization nor does it necessarily reflect a unique “cultural capacity” on the part of Europeans.

Arrighi and McNeill state that innovations in this period, as well as their implementation on a larger scale, were primarily caused by the war-making requirements of the European states at the time. Even R. Bin Wong (1997: 149-151), who does not share the view that European industrialization can be directly attributed to the competitive circumstances of political economy in Europe, acknowledges that interstate competition in Europe's mercantilist period was responsible for the emergence of institutions that favored and expanded the possibilities associated with industrial capitalism in Europe. According to Wong

(1997: 130-131), the fragmented structure of power in the early modern Europe forced these competing states to come up with new methods of resource extraction such as credit markets in order to meet the demands of warfare and colonial expansion. The commercial innovations and new capitalist institutions utilized by European states in order to raise revenues, in turn, resulted in the continuation of the mercantilist logic of competition in Europe during the industrialization period (Wong, 1997: 149-151). Thus, Wong's account also points towards the link between military competition and the European experience of industrialization, albeit not as directly as Arrighi and McNeill do. And without any empirical evidence against the points raised above, Elvin's attempt to refute the Arrighi-McNeill thesis of warfare-led industrialization remains groundless.

Another serious weakness of Elvin's critique has to do with the fact that contrary to Arrighi, who singles out the superiority of the military power of the European states as the most important factor behind the "great divergence" between Chinese and European economies with reference to the Chinese defeat in the Opium Wars, Elvin presents the scientific underdevelopment of China as the main cause of the divergence:

"Unlike Europe, late-imperial China did not have modern science to draw upon for the continued improvement of its technology. This was the decisive reason why its economic trajectory – in spite of its intensely competitive society, its peasants' ability to adapt and innovate, and its merchants' commercial acumen – was so different during this period that of Western Europe and the United States...The most likely reason why China at this time did not produce a home-grown modern scientific *movement*, apart from the multi-generational programme of scholars working on the sideline of historical phonology, is that there was an insufficient density of interest; in other words, too small a number of seriously interested and interacting people to sustain the socio-intellectual networks of cooperation, communication, criticism and transmission that are required." (Elvin, 2008: 103)

Here, Elvin makes a case for the underdevelopment of science in late-imperial China and its economic consequences, arguing that the lack of scientific networks to ensure the accumulation and diffusion of scientific knowledge in China was the main dynamic behind the stagnation of Chinese economy later on. Bearing in mind the early scientific revolutions of imperial China in the previous eras, Elvin's notion of underdevelopment, together with its supposed role in European domination, certainly merits a closer examination.

Despite what Elvin suggests regarding the lack of scientific networks in late-imperial China, Kenneth Pomeranz (2006: 258-259), based on the evidence

gathered by Benjamin Elman, demonstrates that scholarly networks of communication of scientific knowledge including mathematics and experimental methodologies came into place in the Chinese empire around the 17th-18th centuries. While Pomeranz (2006: 259) also recognizes that this development is not exactly the Chinese counterpart of scientific revolution in Europe, the evidence he brings out still tells us that Elvin's conclusions with regard to the lack of Chinese scientific networks might be hasty. The influence of the existing scientific community in late-imperial China on the extent of technological development, in addition to the relationship of the latter with the eventual economic results, needs further investigation. It should also be noted that scientific networks, contrary to what Elvin seems to claim, do not exist in a vacuum. Even if we were to accept Elvin's thesis on the importance of scientific networks in Europe for the later European domination, we would still have to account for the existence of many government-funded experimental research programs and scientific institutions that solely focused on the improvement of military technology due to the demands of warfare in Europe in the 18th and 19th centuries (Andrade, 2016: 246). Therefore, the historical evidence still forces the reader to see the centrality of the war-making activities as an explanation of development or underdevelopment of technology in each locality, rather than explanations simply based on a depoliticized understanding of "scientific development".

Moreover, any account of the "great divergence" based on the Chinese scientific or technological underdevelopment should answer the question why China, who had the most developed naval technology on earth in the 15th century, became one of the least developed naval powers in the 19th century. As William H. McNeill (1982: 44-45) and Paul Kennedy (1987: 7) underscore, owing to its lead in naval technology and the successful expeditions in the Indian Ocean between 1405 and 1433, the Chinese navy was probably the most favorable candidate to start the expeditions to the Americas. However, the existence of a serious military threat around the Northern borders and the absence of any serious military threat in the seas resulted in the abandonment of overseas expeditions and the efforts to build up a strong navy (McNeill, 1982: 46-47). The consequent neglect and underdevelopment of the Chinese navy became one of the main reasons for the Chinese defeat by the British four centuries later. Thus, with reference to McNeill and Kennedy, Arrighi (2007: 320-321) argues that while the power struggles were extroverted in Europe, they were introverted in China. He relates this difference to different paths of economic development in order to explain the "Great Divergence" in China. By doing so, he provides a more credible explanation than Elvin's account does.

3. THE CONCEPT OF HEGEMONY AND THE DECLINE OF THE US HEGEMONY

Most of the reviews of ASB misinterpret Arrighi's use of the concept of "hegemony." Arrighi defines hegemony with reference to the works of Antonio Gramsci and Ranajit Guha. According to Arrighi, Gramsci viewed hegemony as a specific combination of coercion and consent, which enables the dominant classes "to present their rule as credibly serving not just their interests but those of subordinate groups as well" (Arrighi, 2007: 150). On the other hand, "when such credibility is lacking or wanes, hegemony deflates into sheer domination," (Arrighi, 2007: 150) which Guha identifies as a "dominance without hegemony" (Guha, 1992, as cited in Arrighi, 2007: 150). This is also true for the interstate system where a hegemonic state could establish its hegemony through a combination of military force (preferably by the other states or agencies on behalf of the hegemonic state) and consent which gives the hegemonic state a capacity to lead the interstate system. ASB argues that the character of the US power shifted from hegemony to domination without hegemony. Arrighi links the economic crises and the crises of hegemony of subsequent world hegemons through a historical analysis of their signal and terminal crises. In other words, he provides a *structural* analysis of hegemony and the crisis of hegemony in the world system rather than just making a conjunctural analysis based on the failures and mistakes of the leaders of the powerful states. However, Elvin is not satisfied with this structural analysis and proposes a more conjunctural and socio-psychological perspective:

"Last of all, what should one make of the author's important final theme, the incontrovertible decline of American 'hegemony,' in the sense that, while crude 'power' has been retained, 'authority' in terms of moral standing and leadership has been largely squandered? Declining hegemony is the main topic of Arrighi's sixth chapter, yet he gives little attention to its probable socio-psychological roots. My own view is that, unlike most of the other trends discussed in *Adam Smith in Beijing*, this loss of accepted leadership status was due to stupidity and largely avoidable." (Elvin, 2008: 108-109).

Furthermore, Elvin claims that the decline of the US hegemony is not inevitable:

"If [the U.S.] had adopted a principled and self-restrained role as first among equals in supporting an international rule of law, it could have mobilized an immense depth of enduring support. One might argue that this was impossible, given the nature of the beast; but to some extent it was surely a self-inflicted and unnecessary wound. If so, this role might conceivably be won back, with great care and patience, though I would not be overly optimistic." (Elvin, 2008: 109).

Emphasizing the significance of the different capacities of different US administrations on the way and timing of hegemonic decline is one thing, claiming its reversibility is another. Elvin seems to confuse the two. Other reviewers are similarly confused on the same subject. For example, Richard Walker claims that:

“In fact, Arrighi ultimately declares that “the root problem of the US and world capitalism in the 1980s was not low rates of profit as such” ...Rather, it had to do with a crisis of US hegemony due to defeats in Vietnam and a financial unraveling that brought down the American dollar (Bretton Woods) system of international monetary regulation. Arrighi attributes “financialisation” to the “indirect effects of the US escalation on the balance of payments” ... Later, however, he contradicts himself, saying, “Hard as it is to know what exactly lay behind this explosion, it is plausible to suppose that it was triggered by the joint crisis of profitability and US hegemony of those years” ... So falling profits do figure in the model, apparently, and Arrighi says elsewhere...that faced with low profit prospects, corporations will shift their surplus from reinvestment to cash and other financial assets, prompting expansion of the financial sector.” (Walker, 2010: 60-61).

Contrary to Walker’s claim, there is no contradiction in Arrighi’s analysis of the twin crises of profitability and hegemony. Arrighi repeatedly discusses the connections of the two by underscoring the deadlock in which a crisis of profitability led to a crisis of hegemony, of which the US tried to fix through war-making, whose failures only worsened the crisis of profitability.⁴ Moreover, after the transitory *belle époque*,⁵ which was a prelude to the terminal crisis of the US hegemony, the wheels of the crisis started to turn again, resulting in the loss of hegemony (the financial constraints on the war-making activities of the US) and hegemony (Arrighi, 2007: 161-165, 255-258).⁶ Therefore, not Arrighi but Walker seems confused on this point.

Leo Panitch’s critique of Arrighi’s analysis of the US terminal crisis in ASB contains more serious confusions. Without paying close attention to the US’ worldwide competition with other powerful states, Panitch reduces the entire US hegemony to the formula of “making the world safer for capital accumulation.” For Panitch, as long as the world remains capitalist, the US hegemony is safe:

“Although the making of truly global capitalism has certainly been the American state’s project, at least since the Second World War, that project has emphatically *not* been to govern the world directly itself, or to assign that task to international

⁴ For an earlier version of this sort of analysis see Arrighi (1982).

⁵ See Arrighi and Silver (2003).

⁶ On this point also see Lachmann (2010: 136).

institutions to which it would subject its own sovereignty. Rather, it has conceived the project of making global capitalism as consisting of making the world safe for capital accumulation everywhere by trying to make all the world's states capitalist, with appropriate legal, juridical, bureaucratic and coercive institutions and practices...Relative autonomy to the end of fostering the global accumulation of capital also operates at the level of the imperial capitalist state." (Panitch, 2010: 81).

Although there is no reason to deny the importance of the safety of global capital accumulation for the US interests, there is also no reason to dismiss the challenge of Chinese ascent to the US interests. In fact,

"The irony in Sino-American relations is that when China was in the grip of ideological Maoism and displayed such ideological ferocity that Americans believed it to be dangerous and menacing, it was actually a paper tiger, weak and virtually without global influence. Now that China has shed the trappings of Maoism and embarked on a pragmatic course of economic development and global trade, it appears less threatening but is in fact acquiring the wherewithal to back its global ambitions and interests with real power." (Bernstein and Munro, 1997: 22, as cited in Arrighi, 2007: 372-373)⁷

In other words, as opposed to Panitch's claim, rather than securing its hegemony, China's integration in global market relations made the crisis of the US hegemony more acute than ever. The United States clearly supported China's transition to capitalism since the 1980s. China's emergence as a low-cost manufacturer of the products designed by American companies was a boon for American capital, which had been struggling with the problem of low profitability since the 1970s. Although China's massive trade surplus vis-à-vis the US has been a concern for the US policymakers, China's investment in the US treasury bonds helped the US dollar to retain its global currency status and thereby allowed the US to borrow internationally with very low interest rates. Finally, China's export of cheap consumer products to the US also helped the American lower class consumers to sustain their consumption standards despite the stagnation of real wages.

However, this process appears to be unsustainable for both countries for a number of reasons. First, the Chinese capital and state are not satisfied with the country's position as a low-end final assembly line of the American capital and

⁷ This account certainly underestimates China's level of economic and military power in the Mao era. We should also underscore that the Sino-Soviet animosity after the early 1960s was a major boon for the US in its global competition with the Soviet Union. The absence of such an extreme hostility between China and Russia makes China's rise a significant challenge for the US.

therefore they attempt at moving towards higher value added and more profitable lines of production. Although China is clearly far from overtaking the US in terms of research and design capacity, even its early (and limited) successes has led the US policymakers into panic, as manifested by various official declarations and media reports claiming that China is undermining America's technological leadership, industrial espionage allegations against Chinese companies, and the recent arrest of a senior Huawei executive in Canada with the US official request for extradition (Segal 2018). Second, although China is still the largest holder of US treasury securities, the recent Chinese-led initiatives (especially the Belt and Road Initiative and the foundation of the Asian Infrastructure Investment Bank) demonstrate that China aims to diversify its investment portfolio so as to undermine the global standing of the US. The US government openly counters both initiatives and tries to establish a counter-coalition with countries such as Japan and India (Chatzky and McBride 2019). Finally, the geopolitical tension between the US and China is increasing. The US military strategy is shifting from the 9/11 War on Terror paradigm to the prioritization of countering China, especially in the South China Sea. Regardless of their disputes, there is a bipartisan consensus among the US political establishment about challenging China by all means possible (Hung 2018 44-45). Hence, Panitch's (2010: 81) insistence on *not* seeing the increasing share of Chinese funds in the U.S. financial market as a weakness of the US is a major mistake, especially in the context of the ongoing world economic crisis which makes China's jump out of the US financial boat a matter of time and prepares for the creation of a financial center alternative to the Wall Street.

One of the least understood parts of ASB is its characterization of the Chinese ascent. In one of the strongest critiques of ASB, Joel Andreas writes that ASB predicts the "Chinese world hegemony" (Andreas, 2008: 123). There is no such prediction in the book. In fact, one of the central theses of ASB is that the increasing bifurcation of economic and military power as seen in the actual decline of the U.S. hegemony and the rise of East Asia as the most dynamic region of the world economy signifies the "end of hegemony" as we know it. Christopher Chase-Dunn points to the logical conclusion of this bifurcation:

"Though Arrighi does not say this, his analysis implies that a future increase in political globalization based on hegemony would require a hegemonic national state that is significantly larger than the U.S. The fact that there are no states larger than the U.S. in terms of economic size (the European Union is about the same size, and China is much smaller) means that the hegemonic sequence as the evolution toward a more coordinated and integrated form of global governance by a single national state has probably come to an end. Of course a new period of hegemonic rivalry and deglobalization is likely during the decline of U.S. hegemony. Hopefully this will not

devolve into another “Age of Extremes” of the kind that happened in the first half of the century. But eventual further integrative evolution of global governance will require condominium of existing states, or even a multilateral global state. As Peter Taylor (1996) said, the U.S. is probably the last of the hegemons.” (Chase-Dunn, 2010: 46).

4. CONCLUSION

This short critique of the reviews of Giovanni Arrighi’s *Adam Smith in Beijing* makes four points. First, as some of its critics show, the characterization of contemporary China as a non-capitalist market economy is the most serious shortcoming of the book. Second, contrary to Elvin’s theory that the Industrial Revolution is mainly the product of scientific developments, Arrighi’s explanation of the Industrial Revolution in relation to the massive requirements of the war-making activities within the European states system has solid historical foundations. Third, Elvin’s explanation of the “Great Divergence” of Europe and China in relation to the scientific underdevelopment of late-imperial China does not adequately explain the root causes of that divergence. Arrighi’s argument of the relative extroversion of power struggles in Europe versus their relative introversion in China and the consequent imbalance of naval power between the two regions, which resulted in “the subordinate incorporation of East Asia within the globalizing European system,” (Arrighi, 2007: 336) has enough explanatory power to refute Elvin’s critique. Finally, Arrighi’s structural analysis of hegemony in the world system is capable of explaining the rise and subsequent demise of world hegemonies. Contrary to Panitch’s criticism, which reduces the interests of the U.S. to the maintenance of capital accumulation on a global scale and lacks the analysis of the role played by the Chinese economic ascent in the general decline of the U.S. hegemony, Arrighi’s analysis enables the reader to track the links between China’s economic ascent and the terminal crisis of the U.S. hegemony. One of the most important implications of Arrighi’s analysis is the bifurcation of economic and military power, signaling the immense difficulty of a single nation-state (including China) to turn itself into a world hegemon.

BIBLIOGRAPHY

Amin, Samir (2005), “China, Market Socialism, and US Hegemony”, Review, 28 (3): 259-279.

Amin, Samir (2011), *Ending the Crisis of Capitalism or Ending Capitalism?* (Cape Town: Pambazuka Press).

Andrade, Tonio (2016), *The Gunpowder Age: China, Military Innovation, and the Rise of the West in World History* (Princeton: Princeton University Press).

Andreas, Joel (2008), "Changing Colours in China", *New Left Review*, No 54: 123-142.

Anievas, Alexander and Kerem Nişancioğlu (2015), *How the West Came to Rule: The Geopolitical Origins of Capitalism* (London: Pluto Press).

Arrighi, Giovanni (1982), "A Crisis of Hegemony," Amin, Samir, Giovanni Arrighi, Andre Gunder Frank and Immanuel Wallerstein (Eds.), *Dynamics of Global Crisis* (New York: Monthly Review Press): 149-210.

Arrighi, Giovanni (1994), *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times* (London and New York: Verso).

Arrighi, Giovanni (2007), *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century* (London and New York: Verso).

Arrighi, Giovanni and Beverly Silver (1999), *Chaos and Governance in the Modern World-System* (Minneapolis: University of Minnesota Press).

Arrighi, Giovanni and Beverly Silver (2003), "Polanyi's 'Double Movement': The Belle Époques of British and US Hegemony Compared", *Politics & Society*, 31 (2):325-355.

Bieler, Andreas and Adam David Morton (2018), *Global Capitalism, Global War, Global Crisis* (Cambridge: Cambridge University Press).

Buzan, Barry and Gautam Sen (1990), "The Impact of Military Research and Development Priorities on the Evolution of the Civil Economy in Capitalist States", *Review of International Studies*, 16 (4): 321-339.

Chase-Dunn, Christopher (2010), "Adam Smith in Beijing: A World-Systems Perspective", *Historical Materialism*, 18 (1): 39-51.

Chatzky, Andrew and James McBride (2019), "China's Massive Belt and Road Initiative", <https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-massive-belt-and-road-initiative> (20.03.2019).

Elvin, Mark (2008), "The Historian as Haruspex", *New Left Review*, No 52: 83-109.

Flamm, Kenneth (1987), *Targeting the Computer: Government Support and International Competition* (Washington, DC: The Brookings Institutions).

Hung, Ho-fung (2018), “Global Capitalism in the Age of Trump”, *Contexts*, 17 (3): 40–45.

Kennedy, Paul (1987), *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000* (New York: Random House).

Lachmann, Richard (2010), “A Chinese World System, Again?”, *Contemporary Sociology: A Journal of Reviews*, 39 (2):134-138.

Li, Minqi (2016), *China and the Twenty-First Century Crisis* (London: Pluto Press).

Markusen, Ann, and Claude Serfati (2000), “Remaking the Military Industrial Relationship: A French-American Comparison”, *Defence and Peace Economics*, 11 (1): 271-299.

McNeill, William H (1982), *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000* (Chicago: University of Chicago Press).

New Left Review (2009), “Giovanni Arrighi”, *New Left Review*, 60: 118.

Panitch, Leo (2010), “Giovanni Arrighi in Beijing: An Alternative to Capitalism?”, *Historical Materialism*, 18 (1):74-87.

Pomeranz, Kenneth (2001), *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy* (Princeton and Oxford: Princeton University Press).

Pomeranz, Kenneth (2001), “Without Coal? Colonies? Calculus? Counterfactuals & Industrialization in Europe & China”, Tatlock, Philip E., Richard Ned Lebow and Geoffrey Parker (Eds.), *Unmaking the West: “What-If” Scenarios That Rewrite World History* (Ann Arbor: The University of Michigan Press): 241-276.

Segal, Adam (2018), “Year in Review: Huawei and the Technology Cold War”, <http://cfr.org/blog/year-review-huawei-and-technology-cold-war> (20.03.2019).

Torres-Sánchez, R., P. Brandon and Marjolein ‘t Hart (2018), “War and Economy. Rediscovering the Eighteenth-Century Military Entrepreneur”, *Business History*, 60 (1): 4-22.

Walker, Richard (2010), “Karl Marx Between Two Worlds: The Antinomies of Giovanni Arrighi’s *Adam Smith in Beijing*”, *Historical Materialism*, 18 (1): 52-73.

Wong, R. Bin (1997), *China Transformed: Historical Changes and the Limits of European Experience* (Ithaca: Cornell University Press).

alternatif politika

Yayın İlkeleri

I. Genel Kurallar

1.Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazıların uzunluğu 10.000 sözcüğü geçmemelidir. Makaleler için alt sınır 6000 sözcüktür. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Alternatif Politika Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır.

2.Yazarlar ayrı bir Word dosyasında unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adresleri, telefon numaraları, e-posta adresleri ve ORCID ID (<http://orcid.org>) bilgilerini bildirmelidir.

3.Dergiye verilecek yazılar Yayın Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra en az iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

4.Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 1 ay içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

5.Alternatif Politika Dergisi'nin yazı dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce dilinde de yazılar yayımlanmaktadır. Yazı bu dillerden hangisinde yazılmış olursa olsun ortalama 150 sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özetler de yazının başına eklenerek gönderilmelidir. Aynı şekilde, hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi, ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak 5 anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir.

6.Yazarlardan herhangi bir ücret talep edilmemekte veya yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

7.Yazılar MS Office Word dosyası olarak (.doc ya da .docx halinde) **alternatifpolitika@gmail.com** adresine gönderilmelidir.

8.Yayımlanan çalışmaların bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara ait olup bu konuda dergi editörlüğü sorumlu tutulamaz.

II. Yazım Kuralları

1.Yazı, MS Office Word formatında, 1.5 satır aralığında, ana bölümlerinde, özet ve kaynakçada 12 punto; dipnot ve tablo gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünde ve Times New Roman karakterinde yazılmalıdır.

2.Sayfa yapısı, tüm kenarlardan 2.5 cm kenar boşluğu olacak şekilde ayarlanmalıdır.

3.Yazının giriş bölümüne numara verilmemelidir. İzleyen bölümler yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde numaralandırılmalıdır.

III. Referanslar, Dipnot ve Kaynakça

Metinde dipnot uygulaması yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır, kaynakça metnin sonuna aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak eklenmelidir.

Metin içinde yapılacak referanslar ayraç içinde gösterilecektir. Kaynakça da bu referans sistemine uygun olarak hazırlanacaktır. Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki referanslarda ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

a) Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Wendt, 2012: 85).

Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine referans yapılması durumunda: (Wendt, 2012a: 85); (Wendt, 2012b: 40).

Kaynakçada: Wendt, Alexander (2012), Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi (İstanbul: Küre Yayıncılık) (Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner).

Metin içindeki referans (makale): (Waterbury, 1991: 15).

Kaynakçada: Waterbury, John (1991), “Twilight of State Bourgeoisie”, International Journal of Middle Eastern Studies, 23 (1): 1-17.

b) İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Balibar ve Wallerstein, 2000: 67).

Kaynakçada: Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein (2000), Irk Ulus Sınıfı (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Nazlı Ökten).

Metin içindeki referans (makale): (Sina ve Soyer, 1998: 108).

Kaynakçada: Sina, Zeynep ve Serap Soyer (1998), “Sosyolojik Açıdan Kooperatifçilik Teorisinin Niteliğine İlişkin Düşünceler”, Amme İdaresi Dergisi, 31 (3): 103-117.

c) İkiyden çok yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Gönlübol vd., 1996: 45).

Kaynakçada: Gönlübol, Mehmet, Haluk Ülman, Ahmet Şükrü Esmer, Cem Sar, Duygu Sezer, Oral Sander ve Ömer Kürkçüoğlu (1996), Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995 (Ankara: Siyasal Kitabevi).

İkiyden çok yazarlı makaleler de yukarıdaki örneğe göre kaynakçada yer alacak ve referanslar da bu örneğe göre yapılacaktır.

d) Derleme yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki referans: (Riddell, 1994: 53).

Kaynakçada: Riddell, Peter (1994), “Major and Parliament” , Kavanagh, Dennis ve Anthony Seldon (Der.), The Major Effect (London: Macmillan): 46-63.

Metin içindeki referans: (Geray, 1992: 236).

Kaynakçada: Geray, Cevat (1992), “Çevre İçin Eğitim”, Keleş, Ruşen (Der.), İnsan Çevre Toplum (Ankara: İmge): 223-240.

e) Kurum yayınları:

Metin içindeki referans: (DPT, 1989: 145).

Kaynakçada: DPT (1989), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 (Ankara).

f) İnternet kaynakları:

Metin içindeki yollamada: (Çubukçu, 2009).

Kaynakçada: Çubukçu, Mete (2009), “Bu Kimin Zaferi?”, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473346.asp> (15.06.2010).

Metin içindeki yollamada: (Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada: Dışişleri Bakanlığı (2010), <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> (16.06.2010).

g) Bunların dışında adı uzun çeşitli resmi yayınlara ya da mevzuata metin içinde yapılacak yollamalarda kısaltmalar kullanılmalıdır. Örneğin Devlet Memurları Kanunu için DMK, Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Hakkında Kanun için ASBHK gibi.

h) Dipnotlar, referans verme dışındaki açıklamalar için kullanılmalıdır.

alternatif politika

Alternatif Politika Dergisi

İletişim İçin

Adres: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Merkez/BOLU

Tel: 0374 254 1000-1518

Web: www.alternatifpolitika.com

E-posta: alternatifpolitika@gmail.com

E-ISSN: 1309-0593